

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

I. halvbind

1955

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

Historisk samfund for Sønderjylland

afholder

årsmøde

på Andersens hotel i **Gram** søndag den 22. maj kl. 14

Dagsorden:

1. Beretning.
2. Regnskab.
3. Beretning og regnskab for Sønderjydske månedsskrift.
4. Lovændring.
5. Styrelsesvalg.
6. Eventuelt.

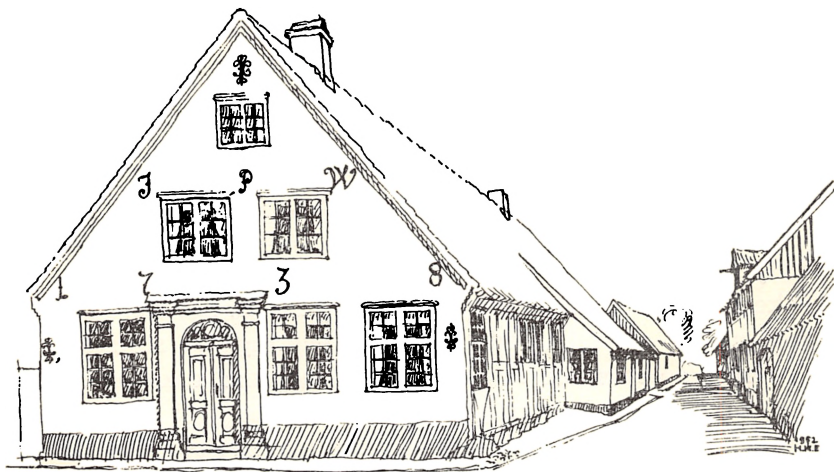
Fælles kaffebord.

Foredrag af professor, dr. phil. Knud Fabricius om

SKÅNE — SØNDERJYLLAND

Besøg på Gram slot med museumsinspektør H. Neumann som fører.

STYRELSEN

Arkitekt H. H. Engquist har i denne tegning vist sit projekt fra 1952 for genopførelsen i Købstadmuseet »Den gamle By« af Aabenraa-huset fra Storegade 2, et bindingsværkshus fra Christian IV's tid med en grundmuret gavlfacade fra 1738.

Huse i Aabenraa

Af Sigvard Skov

De sønderjyske byer har deres særpræg, både i fællesskab og hver for sig. De har deres fælles særpræg sammenlignet med f. eks. de nørrejyske, som igen i nuancer og detaljer afviger fra de fynske. Et væsentligt fællestræk er, at de har haft mulighed for og formået at bevare deres gamle huse, det vil sige dem fra ca. 1700 til 1850, i større antal end i de fleste andre danske byer. Der byggedes ikke særlig meget i tiden efter 1864, man fik derfor ikke så mange af de arkitektoniske rædsler fra 70'erne og 80'erne, som ellers skæmmer så mange hyggelige provinsbyer. Til gengæld fik man lidt senere en del preussiske monumentalbygninger, som kun i ringe grad er tilpasset de lokale forhold og byggetraditioner. Måske har man også i Sønderjylland haft mere sans for det gamle, man har sat en ære i at bevare huse af interesse og kvalitet. Og der er tale om

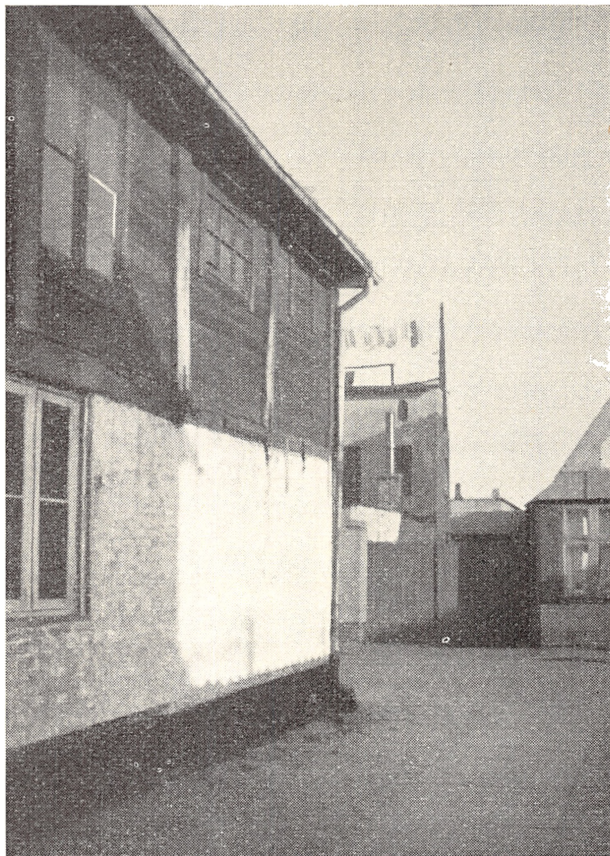
et lokalt særpræg for hver af de fire købstæder og da for flækkerne med for den sags skyld. Selv en meget hastig rundfart i Aabenraa vil røbe, at de allerfleste arkitektonisk interessante huse er fra 1700'årene, fortrinsvis dettes anden halvdel, altså sønderjysk rokoko, omend nok med mere tryk på sønderjysk end på rokoko, og dernæst at husene er så yderlig beskedne. De typiske Tønderhuse er ældre, er fortrinsvis præget af barokken, mens Haderslev og Sønderborg f. eks. har flere renaissanceminder omend i reduceret overlevering. De største aktiver, man noterer for Aabenraas sønderjyske rokokohuse, er den charmerende borgerlige hygge med præg vel ikke af rigdom i den store stil, men dog af jævn solid velstand, og dertil af et tiltalende og velbevaret helhedsmilieu.

Tør man tro mester Adam af Bremen, har der allerede på Svend Estridsens tid været en bybebyggelse ved alle de østjyske fjorde, altså også i Aabenraa. Men ellers lå byen ikke ved den alfare vej og manglede de bekvemme forbindelser landværts — søvejen var upåklagelig — som var af afgørende betydning for, at det lille fiskerleje, der er udgangspunktet for Aabenraas udvikling, kunde trives og udvikles til en bebyggelse af købstadkarakter. Byens formelle rettigheder som købstad skriver sig formentlig fra Valdemar Sejrs tid. Selv om det altså ikke var nogen færdselsåre af første rang, der gik gennem Aabenraa, er det alligevel landevejsgaden, som bugter sig gennem Søndergade, Storegade og Ramsherred, der den dag i dag drager den primære linie i byens gadenet. Formentlig er den ældste bykerne opstået omkring Søndertorv med den nære tilknytning til havnen og med gaderne Skibbroen og Vestergade. Den sidste dannede forbindelsen til en gammel kongsgård, ældre end Brundlund slot. Et Storetorv og et Nørretorv betegner byens almindelige fremrykning mod nord. Mod syd hindrede det lave terræn med enge, der hyppigt oversvømmedes, al udvidelse til vore dage. Formentlig er Nørretorv og Ramsherred blevet bebygget i 1500-årene.¹⁾ En større almindelig opgang for byen kom dog først i 1700-årene og skyldes især søfarten. Byen voksede i betydning, man kunde ikke længere

lade postruten gå udenom byen, den blev lagt direkte gennem Aabenraa og ikke som tidligere blot med en forbindelse via Toldsted. Byen gik fremad, den voksede og blev tilmed velhavende. Mens der er adskillige vidnesbyrd om de danske købstæders tilstand eller forfald i årene før og efter år 1800,³⁾ er det påfaldende, at adskillige rejsende ikke blot fremhæver byens venlighed, men også dens velstand, „denne lille smukke og velhavende By“.³⁾ En tysk rejseskribent fandt, at velstanden mest viste sig i husene, som han fandt rene og nymalede, med blomster i vinduerne, med smukke møbler og velpudset kobbertøj indendørs.⁴⁾ Sammenhængen mellem rigdom og søfart er velkendt og skal ikke her belyses nærmere, det skal blot fremhæves, at både skønheden, venligheden og velstanden afspejler sig den dag i dag i de bevarede huse fra tiden. Man kan idag køre gennem nabobyen Haderslev uden at ane, at byen er en søkøbstad med havn, helt modsat Aabenraa, hvor man selv ved en hastig gennemfart kommer i nærmeste nærhed af såvel havnen som den åbne fjord. Forskellen er baade typisk og symbolsk. Haderslev er i økonomisk henseende en oplandsby, der lever og altid har levet i nær kontakt med det rige bondeland, der til alle sider omgiver byen. Aabenraa er vendt mod havet og havde sin storhedstid, mens det endnu var træbyggede skibe fra egne værfter, der sejlede på de store have, især med kinakysten som rejsens mål.

Bulhuse.

Det må antages, at i det middelalderlige Aabenraa har bebyggelsen overvejende været af træ. Bindingsværk har formentlig også forekommet, mens det er tvivlsomt, om der har været andre grundmurede huse end kirken og præsteskabets hus. Heri er der intet mærkværdigt. Derimod er det værd at mærke, at der i Aabenraa endnu findes enkelte rester af den ældgamle træhusbygning, som een gang dominerede de danske byer, men hvis sidste rester nu må søges i Sønderjylland og i de tidligere danske provinser østensunds. De bevarede rester

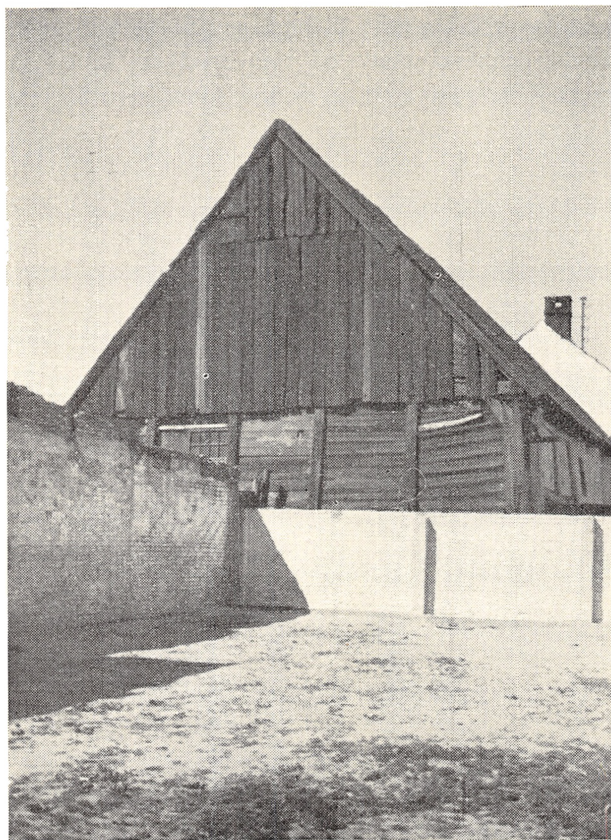

Ejendommen Søndergade 10 har paa en dyb grund et baghus, der ved en lille smøge vender ud mod Slotsgade. Det var oprindelig et bulhus, hvoraf dog blot øverste etage har bevaret den oprindelige byggemåde med stolper og bulfjæle.

går dog ikke tilbage til middelalderen. Vi vender os derfor i stedet til Saxos krønikeværk. Han beretter vel ikke om husene i Aabenraa; men en episode i stridighederne om Slesvigs bispestol er ganske oplysende. Den verdenshistoriske baggrund er intet mindre end kampen mellem pave og kejser om middelalderens verdensherredømme. I 1160'erne fik denne kamp sin danske afspejling i striden mellem kong Valdemar I og den betydelige kirkefyrste, erkebisp Eskil. I Sønderjylland fik denne kamp sin særlige tilspidsning i striden mellem to emner til Slesvigs bispestol, den kongeligtsindede Okko og den kirkeligtsindede Esben. Saxo fortæller i denne forbindelse, at Niels Rassesøn,

som kong Valdemar havde udnævnt til hertug i Slesvig, gjorde et tog mod en af bisp Esbens gårde og der brød et ypperligt hus ned, som han agtede at føre bort på vogne.⁵⁾ Når det således har kunnet lade sig gøre at røve et hus, og for Saxo er der intet påfaldende heri, så må huset nødvendigvis være bygget af træ, og det tør vel endvidere sluttet, at da byggemåden hverken nævnes eller kommenteres, har det været den almindelige byggemåde. Det har været et hus af den type, vi kalder bulhuse, og som vi også har arkæologiske vidnesbyrd om har eksisteret bl. a. i Hedeby, og som utvivlsomt her som på Gotland kan føres tilbage til forhistorisk tid. Bulhuse byggedes helt af træ med stolper som konstruktivt bærende led. Mellem disse sattes de ca. 5 cm tykke bulfjæle, der udgjorde husets vægge. I stolperne var der forsænkede riller, noter, hvori de tværgående fjæle kunde gå ind, og disse var endvidere tildannet således, at overkanten af hver fjæl havde en til begge sider affaset ryg, der netop passede ind i en tilsvarende kileformet fordybning i den overliggende fjæl. Ved denne tætte samling skulde det være muligt både at opnå tætte fuger og tillige at modvirke træets naturlige tilbøjelighed til at vride og kaste sig. Bulhuse er vækstgeografisk betinget af forekomsten af løvskov og har i Europa været kendt fra Balkan til Norden. Mens den tilsvarende byggeform i nåletræsegnene, knudetømringen,⁶⁾ endnu lever i bedste velgående, er bulhusbygning udpræget fortid og kendes nu kun fra ganske få bevarede monumenter.⁷⁾ Bortset fra en bulvæg fra 1100'årene i Gåsetårnet i Vordingborg er huse af denne byggemåde nu helt forsvundet fra de danske øer, hvorimod de endnu kendes østen for sundet og endelig fra Sønderjylland, hvor Haderslev og Aabenraa har bevaret de sidste købstadhuse af denne type til vore dage. I Købstadmuseet „Den gamle By“ i Aarhus repræsenteres bulhusbygningen af to huse fra Haderslev, hvor de oprindeligt stod i Slotsgade.⁷⁾ Det vil derfor være rimeligt at lade de bevarede rester af denne gamle byggemåde indlede den her skildrede række af Aabenraas gamle huse.

Endnu i 1910 fandtes en halv snes bulhuse i Aabenraa, næ-

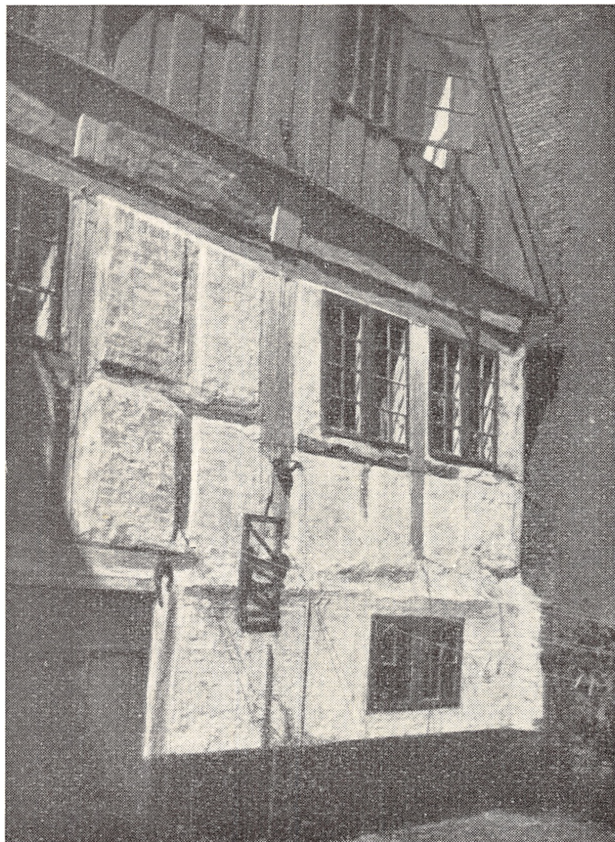
I Slotsgade 5 findes inderst på grunden et tværhus med delvis bevarede bulhusvægge. Den brede gavl giver — skønt væsentlig yngre — en god forestilling om udseendet af middelalderens træbyggede Aabenraa.

sten alle i to etager, i dag er blot to huse bevaret og tilmed kun delvis. Søndergade 10 har i dag en grundmuret facade af nyere dato mod Søndergade, men har som så mange gamle købmandsgårde en dyb grund, som er bebygget med både sidefløj og bagbygning. Oprindeligt har flere led af denne sekundære bebyggelse været bulhuse, nu er blot bevaret en del af bagbygningen ud mod Slotsgade. Denne bagbygning i to etager, der har hørt til købmandsgårdens udenværker med stald forned og kornmagasin for oven, har i øverste etage bevaret fire fag bulvæg, mens underste stokværk forlængst og gavlen i nyere tid er blevet erstattet med murværk. Slotsgade 5 er et gavlhus, der

inderst på grunden har et toetages tværhus. Nederste etage er nu i grundmur, i øverste etage er stolperne bevaret, men bulvæg er blot bevaret i de to midterste af de fem fag, de andre er fyldt ud med murværk som en slags bindingsværk. Dog har den fem fag brede gavlbænk bevaret bulhuskonstruktionen i hele bredden i den øverste etage. Derover er gavltrekkanten fjælleklædt efter gammel skik. Adskillige bulhuse er forsvundet i dette århundrede; men de var alle som de her omtalte udhuse eller baghuse og ikke egentlige beboelseshuse. Det er til denne sekundære bebyggelse værksteder, stalde, magasiner og lagerum, at bulhuse holdt sig længst. De har i deres sene udformning — de endnu stående må dateres til omkring 1700 — blot stolperne og eventuelt enkelte andre konstruktive led udført i eg, mens væggenes bulfjæle, bjælker og tagværk er af fyr, som man i 1700'årene vel ikke havde adgang til i landets egne skove, men som er indført søværts. Det er ganske vist den lette adgang til østkystens vidtstrakte skove, der har bibeholdt bulhusbygningen i egnen fra Aabenraa og op til Kolding helt op til vor tid; men fra 1700'årene var der ikke mere nogen overflod af eg til bygningstømmer, det var vigtigere at skibsværfterne forsynedes. Dertil kom, at fyrren var lettere at bearbejde, vel også billigere, og let kunde fremskaffes i søkøbstæderne.

Bindingsværk.

Som det fra de ældste trækirker kendte stavvirke afløstes af bulhuse måtte disse igen vige for bindingsværket. Konstruktionen er noget nær den samme, blot udfyldes felterne mellem stolperne med muret tavlbænk eller lerklining i stedet for med bulfjæle. Også bindingsværkshuse er fortrinsvis tømmermandsarbejde. I middelalderen har vel bulhuse og bindingsværkshuse stået side om side i Aabenraas som i så mange andre købstæders gader, stræder og gyder; men senest i 1500'årene er vel bindingsværket blevet det dominerende, og bulvægge trængt tilbage som andenrangs byggeemne. I modsætning til nabo-byerne i nord og syd er bindingsværket kun sparsomt repræ-

Storegade 11, et eenetages gavlhus af bindingsværk har i gavlen mod gården bevaret præg både af den sengotiske tømmerkonstruktion og af ombygningen i 1752, da der bl. a. indsattes nye vinduer.

senteret i Aabenraa. Årsagerne er flere. Byen har ikke i 15—1600-årene haft de store handelsmuligheder, der kunde skabe de store købmandsgårde, og endelig har de fortærende ildebrande ødelagt en del. Mærkværdigt tidligt blev også bindingsværket degraderet til andenrangs byggemåde i den forstand, at man — (det gælder ikke mindst for gavlhusene — byggede facaden mod gaden i grundmur, mens det billigere bindingsværk nok kunde gå an til resten af huset. Der blev på denne måde ikke brug for billedskårne facader med udskårne knægte, rosetprydet tømmer og dørhamre⁸⁾ med fromme eller fyndige indskrifter. Snarere lever i de bevarede gavles jernankerpry-

delser mindet om en forbindelse bagud til renaissancens murstensarkitektur.

Bindingsværk af gotisk præg finder man i gavlhuset Storegade 11. Det har haft en noget indviklet bygningshistorie, der bortset fra moderne ombygninger kan opdeles i tre perioder, nemlig anden halvdel af 1500-årene, rokokotiden omkring 1752 og endelig 1860'erne. Fra anden periode stammer en del af husets faste indretning med nydelige og velbevarede døre og andet bygningsnedkerarbejde. Det er klart, at jo flere ombygninger et hus har været udsat for, jo vanskeligere kan det være at skabe sig en forestilling om dets oprindelige udseende. Den oprindelige gadefacade, der naturligt er den, der har været ofret mest på, er fuldstændig forsvunden. Derimod er østgavlen mod gården nogenlunde velbevaret, det er i denne og i den sydlige langside med knægte af gotisk type, at man sporer 1500-årenes byggemåde. Huset må utvivlsomt have haft en gotisk præget, knægtbåret facade ud mod Storegade. Det samme har været tilfældet med det kun lidt yngre hus, Storegade 2, hjørnet af Pottergade, som nu er flyttet til Købstadmuseet „Den gamle By“ i Århus. Det er et bindingsværkshus af renaissancetype, Allerede i 1738 ansås den oprindelige knægtbyggede gavl med etagefremspring ikke længere at være tidssvarende, og huset fik en murstengavl i barok udformning ud mod Storegade. Et enkelt af de små huse i Slotsgade har bevaret en iøvrigt ret enkel bindingsværksgavl, men ellers maa man her som andre steder, hvor bindingsværket endnu findes, bag om gadefacaderne og søge i vægge mod gårdsplads, samt i pakhuse, side- og bagbygninger. At det ikke altid har været sådan, at bindingsværket var andenrangs byggemåde, der helst måtte skjules, ses f. eks. af Slotsgade 9, hvor bindingsværket har smukke mønstermurede tavler, der givet har været bestemt til at ses, ikke til at overkalkes. Virkelig gedigent bindingsværk af svært tømmer fra omkring 1700 ser man dog i Nybro 14. Det præsenterer sig smukt til gården, selv om visse nyere ombygninger har ændret billedet af den anselige længe med det stejle tegltag. Af-bindingen er interessant ved, at der findes dobbelte løsholter¹⁰⁾

Nybro 14 har en spærrende hvidkalket mur mod gaden. Bag denne findes mod gården en statelig bindingsværksfacade med kraftige egestolper fra omkring 1700. Indgangspartiet og vinduerne er senere ændret.

mellem stolperne, hvad der er sjældent i købstads-, men nok så almindeligt i herregårdsbindingsværk. I 1781 lod imidlertid ejerparret Nicolai og Anna Maria Nielsen gavlen og det fag, der er nærmest mod gaden, ombygge i grundmur med muret portal og udskåret dobbeltdør. Det formodes, at denne ombygning skyldes bygmesteren P. Callesen Søring.¹⁾ En høj hvidkalket mur afspærrer gårdspladsen fra gaden, således at man med lethed kan passere forbi huset uden at ane, at der skjuler sig en smuk bindingsværksfacade på husets langsideside mod gården.

I Slotsgade, den gade, der rummer de fleste gamle huse, findes bindingsværk anvendt i nr. 5, 9, 11, 21, 29 og 37. Huset nr. 11 er det ældste og var oprindeligt et regulært bindingsværkshus fra ca. 1675. Det har dog på et tidligt tidspunkt fået en muret gavltrekant af mærkelig konservativ udformning med

vandrette bånd, der opdeler gavlen på renaissancemanér, og som sikkert har sit forbillede i gavlen på Brundlund slot, som den stod før C. F. Hansens ombygning. Det samme gælder gesimserne langs tagfladerne, et træk, der går igen på adskillige Aabenraa-huse, som her vistnok viser sig for første gang og iøvrigt er et udpræget barokfænomen. Stilmæssigt står gavlen altså på overgangen mellem renaissance og barok og burde derfor dateres til omkring 1650; men provinshåndværkere kunde ofte være et par årtier eller tre bagud i den almindelige stiludvikling. Fra 1700-årenes første årtier er Slotsgade nr. 21, et smalt toetages hus, gavlvendt og med facadens helt glatte bindingsværk skjult under oliemaling, kun vindskierne¹³⁾ af træ, der her erstatter gavlgesimsen, røber trækonstruktionen. Der er for den lokale byggeopfattelse noget typisk i, at et af de meget faa huse, der har fået lov at beholde bindingsværket i facaden, helt forsøger bindingsværkets stærkeste æstetiske virkning, vekselspillet mellem stolper og murværk. 1700-årenes Aabenraa har i mindre grad end de fleste andre danske købstæder været en bindingsværksby.

Gavlhuse.

I 1818 kom den unge theolog, den senere professor og politiker, H. N. Clausen, på vej til udlandet gennem Aabenraa. I sin rejsedagbog gav han byen følgende interessante karakteristik: „Byen er lille og ikke smuk; her som i Haderslev vende de fleste af Husene Gavlen udad, saa at en Gang gjennemløber Husets Længde; dette giver Byen et stygt Udseende, fordi de taarnede Tage først og mest falde i Øjnene.“¹³⁾ Udtalelsen er interessant. Den kontrasterer stærkt mod de fleste andre rejseskribenters rosende omdømme. „En nydelig lille by,“¹⁴⁾ skrev den svejtsiske pædagog J. C. Lavater, og det samme udtrykte L. M. Wedel med ordene: „En liden, men kiøn Stad.“¹⁵⁾ Naar H. N. Clausen kom til en anden opfattelse, skyldes det ikke manglende æstetisk forståelse, men netop det, at han var præget af den nye klassicisme i kunstopfattel-

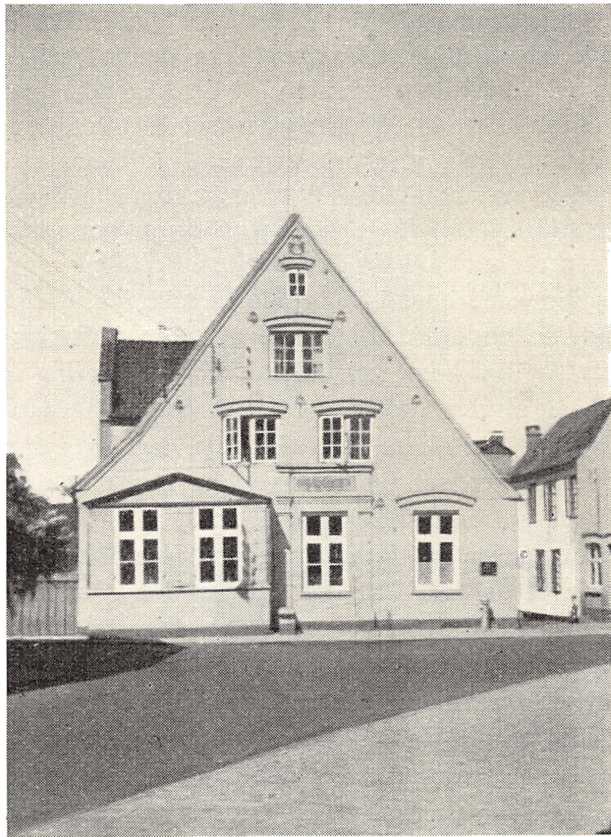

Slotsgade domineres stadig af den gamle bebyggelse fra 1700-årene, små gavlhuse med karnapper ud mod gaden.

sen. For en stilart som empiren i 1800-årenes første årtier, der krævede regelmæssighed, symmetri og helhedssyn, måtte gavlhuset være en vederstyggelighed. For en senere eftertid, der kan betragte husene historisk, vil vel netop gavlhusene med de tårnede tage være en charme mere i byens venlige fysiognomi. Dertil kommer, at den samme facadekomposition med usymmetrisk dør og karnap på en gavlfacade er gentaget så ofte, f. eks. i 1900-årenes villabyggeri, at vi intet mærkeligt finder heri.

I dansk købstadbebyggelse dominerer huset med langsiden til gade, og denne type findes da også i Aabenraa både blandt ældre og nyere huse. At placere husene med gavlen mod gaden er for så vidt en fremmed skik; men den har vundet indpas i adskillige danske byer. Foruden de sønderjydske gælder det mest Kolding og Helsingør, samt byerne i Syd-fyn og på Lolland, altså fortrinsvis byer, der har nærmere eller fjernere forbindelse med Østersøen, hvis havnebyer i høj gad præges af gavlhusbebyggelse. En anden gruppe samler sig om Nord-søen med Holland som et naturligt centrum. Gavlhuset er som nævnt kommet udefra; men da det har vundet så vid udbre-

Klinkbjerg 1 præsenteres i sin brede gavl fra 1767 ud mod den lille plads. Bygmesteren har søgt at komponere en symmetrisk facade efter tidens og stilens krav; men midterfeltet, hvor døren oprindeligt har siddet, er af den tofags karnap brutalt skubbet til side, så symmetrien ikke kunne overholdes. De store ruder i nederste etage er af nyere dato.

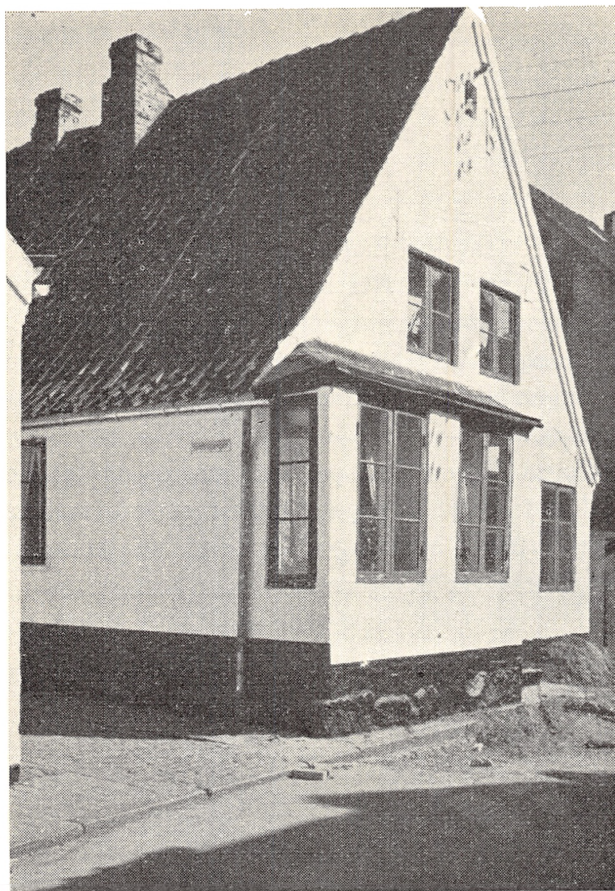
delse og har været gængs her i landet siden middelalderen, må det siges at have vundet sig dansk borgerret. Byggemåden er bestemt af smalle, dybe grunde og frembyder en stærkere udnyttelse af arealet, end det er tilfældet med den traditionelle langhusbebyggelse. Mellem gavlhusene var der mulighed for smalle smøger og gyder, og hvor man byggede flere huse på grunden, gjorde man det indre smallere end gadehuset for at skabe lidt gårdsplads. I mange tilfælde afsluttedes bebyggelsen med et tværhus inderst på grunden. Denne byggemåde, der vistnok går langt tilbage i middelalderen,¹⁶⁾ var ligeledes stærkt fremherskende i renaissancetiden, der i alt fald i den

hollandsk prægede form, der blev gængs hos os, jo især dyrkede de udsmykkede gavle. Fra denne stilart har gavlhuset bevaret adskillige træk ind i de følgende perioder. De høje knejsende gavle og de rigt smedede jernankre er typiske renaissancetræk, der er bevaret i Aabenraas borgerhuse fra 1700-årene, skønt den tids arkitektoniske idealer var væsentlig andre. Det faldt vanskeligt at anvende barokkens kompositionsskema på disse gavlfacader. Bredden kunne variere fra to fag i de små huse i Slotsgade til seks fag, f. eks. i huset Gildegade 5 fra 1765. End ikke et efter barokkens opfattelse så selvfølgelig krav som hoveddørens placering midt på facaden lod sig altid realisere. Ofte kom der en karnap i vejen og forrykkede den ellers tilstræbte ligevægt og symmetri. Et typisk eksempel er det iøvrigt nydelige hus Klinkbjerg I, hvor den pilasteromrammede dør¹⁷⁾ (nu erstattet af et vindue) vilde indtage pladsen på facadens midte, om ikke karnappen havde skubbet den ud til siden. Derimod kunde barokken og rokokoen nok få lov at komponere dørindfatninger i form af stilige portaler, indenfor hvilke endnu mange steder ses nydelige dobbeltdøre med udskaarne fløje af dekorativt snedkerarbejde af høj kvalitet. Det gælder ikke alene tidens egne huse, også adskillige ældre fik nye dobbeltdøre i en efter forholdene afpasset nyklassicisme i 1790'erne.¹⁸⁾

Karnappen havde ligesom den pyntede gavl været yndet af renaissancen og forekommer bl. a. på Christian IV's slotte. Også Brundlunds nordlige gavl har haft en karnap, tilmed usymmetrisk anbragt, så man har haft det fornemme forbillede nær for øje. Omkring 1600 og derefter vandt karnappen indpas i den borgerlige arkitektur, vistnok især i det sydlige Danmark, i alt fald har den holdt sig bedst i de sønderjyske købstæder samt på Ærø og Sydfyn. Man opnåede med karnappen en forestilling om mere lys i stuerne og samtidig en mulighed for bedre at følge med i, hvad der foregik på gaden. Og uanset stilarternes vekslen holdt man i Aabenraa trofast ved de knejsende gavle og de hyggelige smårudede karnapper, navnlig har

Slotsgade bevaret præget og stemningen af disse års jævne og dog pyntelige byggeri. Særlig almindelige kan karnapper ikke have været i det meste af landet, når L. M. Wedel omkring 1800 fandt det nødvendigt at forklare så omstændeligt, hvad en karnap er: „Karnap, d. v. s. et Fag eller to, som springer ud fra Bygningen selv, og har Vinduer til alle tre Sider, saa Færdslen paa Gaden derfra altid kan iagttages baade fra begge Sider og ligefor.“¹⁹⁾ Videre fortæller han, at man her har en yndlingsplads for husets kvinder: „I denne Karnap sidde Fruentimmerne almindeligen om Dagen ved deres Rok, Ramme eller Syenaal for undertiden at kunne fornøje sig ved at betragte de Forbigaaende.“²⁰⁾

Karnapper fik også anvendelse på langhusene og kunde tilmed i enkelte tilfælde, hvor de organisk gik med ind i husets opbygning, give en rytmisk opdeling af facaden, svarende til den risalitopdeling,²¹⁾ som var den foretrukne for arkitekturen i større format. Et hus fra 1741, Slotsgade 4 i Tønder, har en facadekomposition med trappe og dør i midtaksen mellem to karnapper og hævdes at være det tidligste eksempel på at indarbejde karnapmotivet i en stilmæssigt komponeret facade,²²⁾ altså så længe efter at dette problem mestredes på renaissancecens mere monumentale bygninger, at man gerne vil forudsætte nogle nu manglende mellemlid. For Aabenraa kan man fremdrage Gildegade 15 fra 1752, som er bygget til to familier og derfor har fået to symmetriske karnapper, der virker som fremskudte fløjpartier. På en lidt anden måde har man klaret problemet i dobbelthuset Skibbrogade 15, opført 1738 og 1748, hvor man har bygget et for begge huse fælles karnapparti, der er ført op i husets taghøjde. Nyklassicismen yndede ikke karnappen af æstetiske grunde, men bekæmpede den tillige af praktiske. Det kunde være ganske generende for de gader, hvor der var nogen færdsel af betydning, at husejerne byggede karnapper ud. Det gjorde gaderne smallere og hindrede udsynet. Derfor blev det i 1791 ligefrem påbudt, at „ingen

På hjørnet af Jomfrugangen og Nygade ligger et af Aabenraas mange små gavlhuse. Det er hvidkalket over en tjæret kampestenssokkel, enkelt og pynteligt. Dets arkitektoniske virkemidler omfatter foruden den yndede og usymmetriske karnap blot taggesimsen og smedjersankrene i bogstavform.

maa i de Købstæder, hvorigennem Hovedpassagen gennem Landet gaar, mere herefter lade bygge Karnapper eller indsætte Udvinduer til Gaden paa deres Huse“. Karnapperne var derefter henvist til sidegaderne, hvor de i alt fald for Aabenraas vedkommende har levet i bedste velgående, indtil den romantisk betonedede murstensarkitektur i begyndelsen af dette århundrede igen gav sig til at dyrke karnappen som et både for facadekomposition og stuernes udformning nyttigt led til at skabe den ønskede afveksling, da man igen foretrak det frem for ensartethed og regularitet.

Renaissance og barok.

Middelalderens og renaissancens bygværker betyder bortset fra kirken intet for Aabenraas bybillede idag. Af middelalderlige stenhuse ved vi, at der har været præsteskabets, marianernes gildehus; men om dette ved vi ikke stort andet end, at det har ligget, hvor nu rådhuset ligger. Et enkelt bindingsværkshus, Storegade 11, har trods ombygninger endnu bevaret præg af den sene gotik,²³⁾ som man idag ellers søger forgæves blandt Aabenraas borgerhuse i alt fald over jorden. Muligt dog at der under jorden eller bag skilte og ombygninger skjuler sig enkelte endnu ukendte rester. Derimod har middelalderens og renaissancens traditioner²⁴⁾ vist en stærk viderelevn i bulhusbygning, i fastholden ved gavlhustypen og i den rige anvendelse af smedejernsankre. Tilbage til Christian IV's dage går dog huset Storegade 2, et tifags bindingsværkshus med gavlen mod gaden. Det antages opført ca. 1610.²⁵⁾ I 1738 lod den daværende ejer, glarmester Jacob Pedersen Wognsen, den traditionsmæssigt knægtbyggede facade vige for grundmur med profilgesimser langs tagfladerne og over vinduerne og med initialer og årstal i jernankre. Da huset ikke længere kunne bevares på sin oprindelige plads, tilbød byrådet det til Købstadmuseet „Den gamle By“ i Århus, der hidtil havde savnet en bygning, typisk for de sønderjyske byers særegne byggekunst.²⁶⁾ Det vides, at ilden har hærget Aabenraa adskillige gange. I 1576 brændte den sydlige halvdel af byen, i 1610 brændte 156 huse. Andre brande i 1629, 1679, 1680 og 1707 lagde større eller mindre dele af byen i aske. I 1669 brændte Slotsgade. Det er da forståeligt, at der ikke er mange huse tilbage fra 1600-årene. Muligvis stammer bindingsværkshusene Slotsgade 9 og 11 fra før 1700, er måske opført efter branden i 1669, men de har i deres hele enkle udformning ikke noget udtalt præg af den ældre barok.²⁷⁾ De murede gadegavle er formentlig yngre, men har med profilerede taggesimser og de tværgående gesimsbånd i gavltrekanten bevaret gamle traditioner. Et gavlhus som Slotsgade 13 røber ved smedejernsårstal, at det er fra 1713, men står iøvrigt helt

uden dekorative led eller andet af bestemt tidspræg. En tydeligere udtalt barokkarakter finder man i Nygade 50. Nygade var ny i 1700'årene.²⁸) Den har følgelig kun fået få gavlhuse og præges snarere af de små langhuse fra tre fag og opefter, som de findes i alle danske købstæder fra den tid. På nr. 50 røber en indskrifttavle med to korslagte ankere og spejlmonogram, at huset er opført 1748. Et særegent træk er, at vinduerne krones af små gavltrekanter. Det er egentlig et renaissance-motiv, som var gængs og yndet i Frederik II's og Christian IV's byggeri; men under Frederik IV dukkede det op igen omend kun for en kort tid og er f. eks. anvendt på samme konges Fredensborg slot. Som så ofte i den provinsielle arkitektur, og det er ikke noget specielt for Aabenraa, er man en snes år bagefter tidens førende arkitekter. Samme vinduestrekanter findes også på huset Skibbrogade 8, som Nicolai Voetmanns enke, Abigail Voetmann, ifølge indskrifttavlen lod opføre i 1752. Det er formodentlig samme bygmester, der har været i virksomhed begge steder.

Yderst i Slotsgade ligger to små lave og gulkalkede huse, nr. 37 og 39, der viser, hvordan barokken kunde præge også de mere beskedne våninger. Nr. 39 er fra 1746, har tofags kvist og har bevaret den lave rundbuede dørindfatning, som sikkert har været almindelig på mange Aabenraa-huse før den store produktion af velsnedkererede fløjdøre satte ind i århundredets sidste årtier. Nabohuset nr. 37 (husene er ikke bygget sammen) er fra 1756 og har ligeledes tofags kvist. Det har grundmur til gaden, men er ellers bygget i bindingsværk. Det er iøvrigt ikke kommet ganske velbevaret ned til vor tid.

Rokoko

Rokokoen, denne i sin oprindelige franske hofstil,²⁹) har kun i ringe grad præget de jyske købstæder. Den har i det hele, bortset fra herregårdsarkitekturen, kun i ringe grad вовet sig udenfor hovedstaden, hvor den af talentfulde arkitekter dyrkedes med held ikke blot på kongelig og adelig, men også på bor-

Postholdergården fra 1758, Søndergade 20, er byens fornemste borgerhus, et yndefuldt rokokopalæ, der gør sig stærkt gældende i gadebilledet.

gerlig basis. De jyske købstadhuse fra tiden mellem barokken og nyklassicismen har fået betegnelsen „jysk rokokobarok“; men i Sønderjylland findes en gruppe huse, hvor denne betegnelse ikke rigtig passer. Disse huse er mindre robuste i udformningen end de nørrejyske og har til gengæld mere af den rigtige rokokos gratie. Chr. Elling pointerer ganske vist skarpt, at med den elegante københavnske rokoko har disse huse intet at gøre,³⁰⁾ men vil dog ikke derfor frakende dem rokokopræget. Betydeligst i denne gruppe er uden tvivl Aabenraas såkaldte postholdergård, Søndergade 20. Det er i virkeligheden et patriercipalæ i småstadsformat, som har formået at bevare fornem-

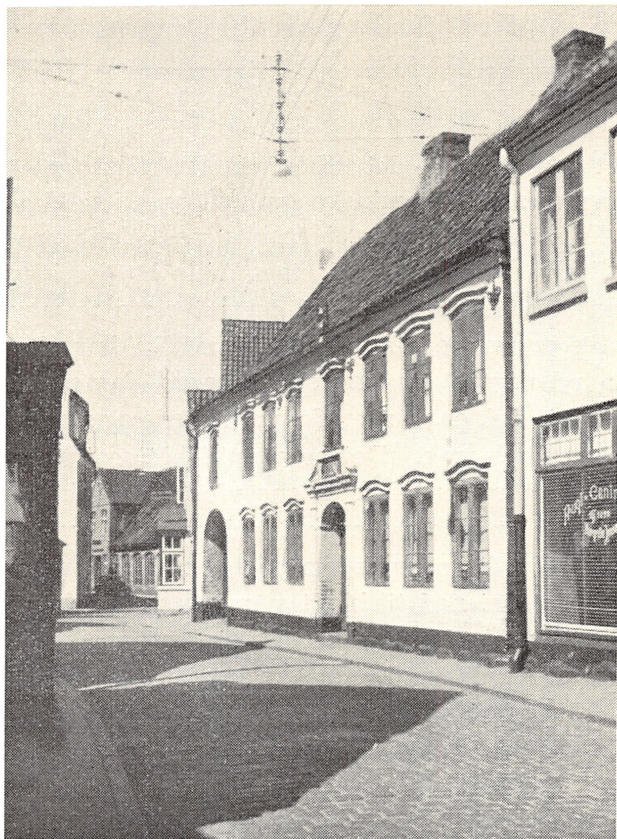

Postholdergården, Søndergade 20, flankeres til gårdsiden af et par lave længer. Bag disse breder sig et smukt haveanlæg prydet med skulptur og en rigdom af vækster, en næsten herregårdsagtig landlig idyl midt inde i Aabenraa by.

heden ubeskåret ved formatets reduktion. Det er et toetages langhus, opført ca. 1758 på en grund, hvor der før havde stået to gavlhuse. En heldig beliggenhed, hvor gaden svinger, gør det yderligere iøjnefaldende. Dets frihed for nær kontakt med nabohusene og det også mod gavlene afvalmede tag giver det et afsluttet og fra gadens øvrige bebyggelse noget reserveret præg. Det virker stærkt i den smalle gade, men tåler tillige at gås efter i detaillerne. Facaden er enkelt komponeret, den holdes samlet af hjørnernes rustikkvadre,⁹¹⁾ et motiv, der gentages i lisenerne, der omfatter midtpartiet med døren. Facaden er derved harmonisk opdelt, men en opdeling, der helt holder facaden indenfor samme plan. Den ikke særlig lange facade deles altså op i syv fag i stueetagen med ret smalle vinduer,

men otte i øverste, idet der er fundet plads til to vinduer indenfor midterfeltets rustikpilastre over den brede dør, der krones af en buet lysning med en lygte i midten. Det var ganske vist ikke helt efter stilens strengeste katekismus at anbringe to vinduer i et fremhævet midtfelt — det måtte være eet eller tre — men det forekommer ikke desto mindre gang på gang i sønderjysk arkitektur. En kraftig udsvunget gesims med bløde profiler bærer det til alle sider afvalmede tag. Dette brydes idag af tre iøvrigt pyntelige kviste, hvorved det ret store tagrum kan nyttiggøres. De er senere tilføjelser. Oprindelig har den ubrudte tagflade yderligere understreget husets fornemme enkelhed. Et morsomt træk er de murede, profilerede og svungne gesimsbånd over vinduerne. Det er egentlig et motiv fra højbarokken, der her går igen, de svungne vinduesfordakninger³²⁾ som f. eks. Thura yndede, og over hoveddøren er bevaret noget af den barokke kraft, mens de skarpe og kraftige former over vinduerne er dæmpet ned til blødt svungne og er blevet et vigtigt karaktertræk ikke blot for dette, men for adskillige af husene i Aabenraa fra denne tid. Iøvrigt træffes disse bryn også andre steder i sønderjysk arkitektur, f. eks. i Augustenborg. Efter alt at dømme er det en lokal bygmester, der her har formået at skabe et kunstværk af rang med både en klar og sikker facadekomposition og med få, yndefulde detaljer. Husets sønderjyske karakter er umiskendelig. Foruden de svungne bryn må også de smalle vinduer med små ruder og uden fast midtersprosse henregnes til de lokalt bestemte karakteristika. Tilsvarende findes f. eks. også i det yndefulde hofpræstens hus i Augustenborg fra 1776. Man aner bagved en bevidst eller ubevidst forbindelse med hollandsk-frisiske byggetraditioner.

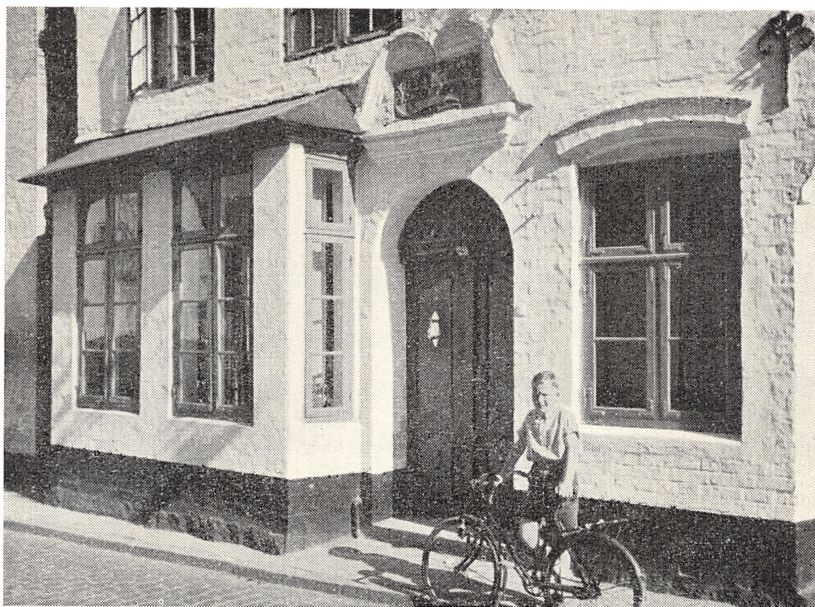
Husets bygherre er postmester Herman Daniel Linde, der i 1758, formentlig umiddelbart efter opførelsen lod det brandtaksere. I protokollen beskrives huset som et grundmuret „tværhus“ (langhus) i to etager af elleve små fag, med tre fag kælder og dertil udhus med stald og bryggers. Vurderingssummen var 6000 mk.³³⁾ Huset blev smukt udstyret med velindrettede

Rækken af Slotsgades mange gavlhuse brydes virkningsfuldt af enkelte langhuse som nr. 14, der er opført 1767 med postholdegården som forbillede, men i en jævnere udformning.

værelser og gode mahognimøbler, og en rejsebogsforfatter C. G. Küttner fandt, at det som værtshus kunde måle sig med de bedste udenlandske.⁹⁴⁾ Idag er husets officielle funktion en anden. Det er blevet lægebolig, men som et minde om dets postale fortid gemmes stadig husets gamle postskilt blandt de prydenstande, der nu forskønner dets indre. Hvad det ydre angår, har et smukt og velholdt haveanlæg yderligere forhøjet husets skønhedsværdi fra denne side og derved end mere fremhævet dets palækarakter.

Dette fine palæ har sikkert været forbilledet for det ingenlunde ubetydelige, men dog væsentlig jævnere hus, Slotsgade

Peter Tordsens gavlhuis fra 1770, Slotsgade 29, har i sin facade samlet næsten alle den aabenraaske rokokos virkemidler, den tofags usymmetrisk placerede karnap, den dobbelte rokokodør med dørhammer og lynette, vinduesbryn og smedjernesankre, og dertil mere specielt den mærkelige dobbeltbuede omramning om indskrifttavlen over døren.

14. Det er ligeledes i to etager og har svungne bryn over vinduerne, en smuk muret portal og en indskrifttavle med dobbelte spejlmonogrammer i rokokokartouche³⁵) og årstallet 1767.

Hvordan den sønderjyske rokoko komponerede en gavlfacade kan man f. eks. se af Slotsgade 29. Det er et bindingsværkshus i to etager bygget af Peter og Elsebe Tordsen i 1770. Den grundmurede gavl er udført i byens pynteligste rokoko med de fremspringende bryn, en nydelig rundbuet dobbeltdør og den uundværlige karnap. Over døren findes en sandstens-tavle indrammet af en dobbeltbue i profilsten. Det er et såre overraskende motiv uden egentlig organisk kontakt med facadens komposition, og man fristes til at jævnføre det med de store sønderjyske skabes svungne afdækning opadtil, om ikke det havde et arkitektonisk forbillede i portalindramningen om

Schwennesens stiftelse, Sønderport 1, er et beskedent langhus fra 1772 med tre indrykkede gadedøre og med den høje tagrejsning brudt af to pyntelige gavlkviste mod gaden.

porten i nordfløjen på Augustenborg slots staldgård, som er dateret til 1764. Der må utvivlsomt være en forbindelse her.

Ved byens gamle indfart, Sønderport 1, ligger Schwennesens stiftelse, også den er et smukt udtryk for den sønderjyske rokoko i den mere beskedne form. Stiftelsen er grundlagt af købmand Jacob Schwennesen og hustru Catharina Schwennesen og er en lav eenetages længe fra 1772 med to tofags gavlkviste. På hver af disse findes en indskrifttavle med donatorernes navne samt SOLI DEO GLORIA (Gud alene æren) og opbyggelige sentenser. Det er et i det hele meget beskedent bygværk, det har således fjælleklædte endegavle. Det mærkeligste ved facadens udformning er de tre gadedøre, som under runde

buer er trukket dybt ind i huskroppen for derved at danne en art overdækket bislag. Der er små ruder fra stuerne ud til disse nischer, således at der er opnået noget af karnappens muligheder for at følge gadens færdsel. Gavlvviste hører vel egentlig mere barokken end rokokoen til, men blev trods det ved at være et yndet motiv og iøvrigt også et praktisk for tagrummets udnyttelse i de små provinshuse. Til gårdsiden er huset yderligere beskedent. Det har bindingsværksvægge og jævne halv-døre og over døren er i dørhammeren indskåret en kølbue,³⁶⁾ et egentlig gotisk motiv, som levede længe i den dekorative tømmermandstradition.

Ejendommen Slotsgade 33, der skal gå tilbage til før 1770, står nu med facadens røde mursten udækkede, idet den tidligere overpudsning fjernedes i 1925. Den prydes af en taggesims i profilsten og rummer bag midterfeltets tre fag en anselig forstue med svunget trappe op til øverste etage. Den røde mur harmonerer smukt med nabogården nr. 31, men vanskeliggør tydning af slægtskabet med 1700-årenes byggeri. I det hele er husets personalhistorie nok så betydningsfuld som dets arkitekturhistoriske, i 1800-årene var det en tid lang bolig for byens borgmester.³⁷⁾

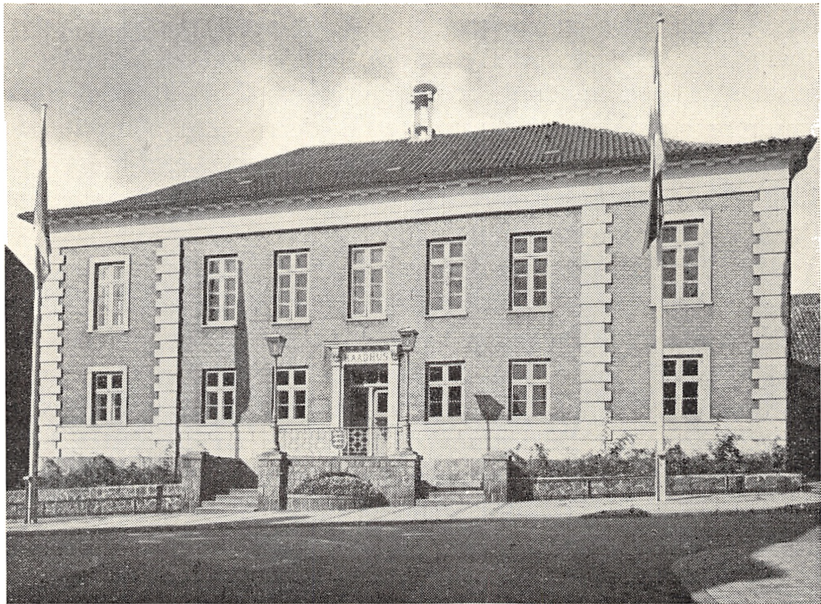
Et gavlvisthus, Barkmøllegade 10, frembyder interessante træk.³⁸⁾ Det er desværre nylig ændret ved en ombygning. Det er tilmed med en vis sandsynlighed henført til en bestemt bygmester, nemlig Peter Callesen Søring,³⁹⁾ der virkede i Aabenraa i anden halvdel af 1700-årene, og hvis slægt i fem led har været bygmestre i byen. Til en nu forsvunden kirkegårdsport, som han har opført, findes bevaret end tegning, dateret april 1795.⁴⁰⁾ Visse træk fra denne port synes at gå igen i huset i Barkmøllestræde, og det samme gælder huset Nybro 14, opført i 1781.

Empire

Nyklassicismen,⁴¹⁾ stilen mellem rokoko og empire, har ikke sat noget afgørende præg på byggeriet i Aabenraa. At dømme efter, hvad der er bevaret, synes denne periode væsentligt at

være tilfaldet snedkerne. Adskillige ældre huse fik i årene op mod 1800 nye dobbeltdøre, hvori der gør sig en frodig glæde gældende over den nye stils udtryksmuligheder i kannelleringer,⁹²⁾ guirlander og medailloner. Også dørindramningen tog snedkerne sig af. De udformede flankerende søjler og udsavede pyntelige lynetter⁹³⁾ med indbygget lygte over de dobbelte døre. Adskilligt af denne træarkitektur er lykkeligvis bevaret endnu. Muligvis er der en forbindelse mellem det meget træarbejde og så tidens storartede træskibsbyggeri.

Empiren⁴⁴⁾ derimod gør sig værdifuldt gældende både i det officielle og i det private byggeri. Byen savnede i begyndelsen af 1800-årene et tidssvarende rådhus. I middelalderen havde der været et af præsteskabet dannet marianersamfund i byen, som havde sit kalentehus eller gildehus, der hvor rådhuset nu ligger. Efter reformationen og marianersamfundets opløsning tjente dette gildehus i en lang årrække som byens rådhus. Det gik op i luer sammen med så mange andre huse ved den store brand i 1610, hvorefter et nyt rådhus byggedes samme sted. Om dets udseende ved vi ikke meget. Fra omkring 1800 meldes, at det havde „et antikt Udseende“.⁹⁵⁾ Dets afløsning har en lidt kuriøs forhistorie. I 1819 var der på initiativ af lægen, dr. Neuber blevet opført et kursted på Lindsnakke nord for fjorden. En akvarel i Aabenraa Museum viser dets smukke placering. Af det loyale borgerskab fik det navnet Frederikslust efter kongen, Frederik VI, og det indviedes med store fester og med store forventninger til dets fremtid. Dog trods landskabets skønhed og det smukke kurhus blev Aabenraa ikke dengang noget mondænt badested. Ideen var vel ikke helt ilde. I Holsten var der blevet anlagt flere badesteder med held, og den senere kong Christian VIII satte især pris paa Føhr, men ved Aabenraa fjord skuffedes forhåbningerne. Man fik da den ide at nedbryde det overflødige kurhus, som erhvervedes for 4320 rdl., og i 1828 genopføre det med visse ændringer som rådhus inde i byen. Det kom ialt til at stå byen i 19.335 rdl., hvoraf de 2728 rdl. måtte udredes af borgerne i form af en ekstraskat.⁴⁶⁾ En søn af den førnævnte bygmester P. Callesen Søring, også

C. F. Hansens rådhus, bygget 1828—30, er en rolig og værdig bygning med en symmetrisk facade af upudsede gule teglsten indenfor fløjfjæltens kraftige rustik, der skaber illusion om at hjørnerne er forstærkede af store tilhugne kvadersten og derved giver facaden tyngde og kraft.

han bærende navnet Peter Callesen (1781—1872), forestod opførelsen. Han, der den 16. juli 1805 fik borgerskab som murermester,⁹⁷⁾ har indtil for nyligt også været anset for husets arkitekt. Nu har imidlertid kunsthistorikeren Knud Voss fremdraget Tyske Kancellis forestilling af 1828, hvori det siges, at udkastet til rådhuset skyldes konferensråd Hansen.⁴⁸⁾ Det er den fremragende arkitekt C. F. Hansen, der som overbygningsdirektør og arkitekturprofessor var alt offentligt byggeris næsten enevældige leder, der her er tale om. Mærkeligt nok figurerer Aabenraa rådhus ikke i samlingen af C. F. Hansens værker. Problemet er så, om C. F. Hansen har haft med det første udkast til bygningen at gøre, da den rejstes som kurhus, eller han blot har givet flytningsplanen en kunstnerisk afpudsning. Det er ingenlunde udelukket, at C. F. Hansen har tegnet bygningen i dens

første form, dels synes husets plan og opstalt kun at være ubetydeligt ændret ved flytningen, dels er det påfaldende, at huset står med upudsede mursten, mens C. F. Hansen efter empirens strenge krav ellers foretrak de roligere, overpudsede murflader. Kun i Sindssygehospitalet i Slesvig, som opførtes i 1818—20, altså netop samtidig med kurhuset ved Aabenraa fjord, har han anvendt murstenen udækket.

Huset fremtræder nu som en anselig toetages bygning på en sokkel af svære granitkvadre, formentlig de sidste synlige rester af det middelalderlige kalentehus. Huset står, som nævnt, med upudsede mure, blot findes over granitfoden et vandret rustikfuget bånd, og ligeledes er facaden opdelt ved lodrette rustikpilastre, der indrammer de to etfags enderisalitter, hvis vægt i kompositionen yderligere fremhæves af de kraftige vinduesomramninger. Opatil afsluttes huset af en kraftig, overpudset gesims med tandsnitfrise, hvorpå det afvalmede tag hviler. Husets midte markeres i den strengt symmetriske facade blot af portalen, hvis arkitrav bæres af akantusvolutter.⁴⁹ Etagehøjden er varieret. Første etage har væsentlig større loftshøjde og derfor også større vinduer end stueetagen, et træk, der iøvrigt går igen i adskillige af C. F. Hansens bygninger. I øverste etage findes rådhusalen, der tidligt var prydet med malerier af danske konger. Salen er af en ganske anselig størrelse og kom derfor ikke alene til at tjene officielle formål. I en årrække, indtil større sale blev bygget, tjente den tillige som ramme om borgerskabets fester. Rådhuset indviedes den 18. oktober 1830. Det har et enkelt og værdigt, næsten alvorligt udseende. Det understreges tydeligt i det ydre, at her er øvrighedens sæde.

Den borgerlige empire belyses bedst af to enkle langhuse, Slotsgade 31 og Storegade 24. Det sønderjyske eller specielt aabenraalokale præg er nok her mindre stærkt udtalt end i husene fra 1700-årene. For huset i Slotsgade kommer det mest til orde i udformningen af dørpartiet. Den smukke, udskårne dør med nyklassiske motiver er indfattet i en omramning af træ, og over fløjdørene findes en lynette med udskårne guirlander og indbygget lygte. Facaden står med upudsede røde sten. Det

Typisk for den spartanske borgerlighed i Sjette Frederiks dage er empirehuset Storegade 24, et enkelt rødstenshus uden andre prydelser end den overkalkede gesims, men med en fast og værdig holdning.

var egentlig i lige grad et brud med den forudgående bygnings-tradition og med empirens ellers strengt hævdede krav, men er ingenlunde uden sidestykke i andre jyske byer, dog fortrinsvis de vestjyske som f. eks. Ringkøbing og Varde. Også Storegade 24 står i røde sten rejst på en solid kampestenssokkel. Udover taggesimsen er al ydre prunk forsaget. Huset virker alene ved gode målforhold, taktfast vinduesfordeling og med gadedøren i midten yderligere fremhævet af fritrappen. Portfaget er holdt udenfor husets almindelige symmetri. Såvel porten som døren har smukt murede buestik, der bekræfter det reelle håndværk i husets tilblivelse. Bag den enkle facade, borgerlig og jysk,

ikke specielt sønderjysk, findes stadig en ganske anselig og værdsat bolig.

Klassicismens præg holdt sig længe i den jyske provins, også i Aabenraa. Et af de sidste steder denne faste stilopfattelse gav en facade holdning og værdighed var Svaneapoteket,⁵⁰⁾ oprettet i 1851 af nationale og tildels medicinske grunde i et vist modsætningsforhold til det ældre Løveapotek. I 1857 ombyggedes huset i Ramsherred 45, hvor apoteket stadig har haft til huse, for at fremskaffe rummelige apotekslokaler og en stor privatbolig. Det er et gavlhus, men som sådan kun lidet kendeligt i gadens husrække, idet taget er afvalmet mod gaden. En kraftig gesims understreger den horizontale linie, og facaden er dækket af puds, rustikfuget og med profilerede vinduesindfatninger. Netop disse sidste er mærkelige, idet de ikke, som vanligt er, følger vinduesrammen parallelt, men er bredere forneden. Dette motiv, oprindelig ægyptisk, leder usøgt tanken til Thorvaldsens Museum i København. Der må direkte eller indirekte være en forbindelse mellem Svaneapoteket og museets bygmester, Gottlieb Bindesbøll.

Stilkopiering og nyromantik

Omsvinget fra klassicismens rolige byggekultur til de følgende årtiers forvirrede kopiering af de historiske stilarter føles særlig brat i Aabenraa. Kun tre år efter Svaneapotekets værdige facade byggede den kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrup (1815—89) en nybygning for den günderothske stiftelse på hjørnet af Persillegade og Nygade. Stiftelsen er oprettet i 1743 af overintendant over de gråstenske godser, kammerråd Henrik Günderoth, dennes hustru og broder. Winstrup, der i kraft af sit embede fik med en del offentlig byggeri at gøre, gav i 1860 huset en efter samtidens opfattelse bekvem indretning med bolig for otte familier, der hvert år tillige fik en mindre sum af stiftelsens legatmidler. Som byggemateriale er anvendt små gule sten, der fremtræder upudsede. Dertil er facaden udformet med en art renaissancemotiver, der virker besynderlig frem-

medartede, og som gør det umuligt for dette bygværk at glide harmonisk ind i rækken af byens gode huse. Det er et udpræget individualistisk bygværk, der tilmed ikke hører til Winstrups bedste, og er ganske uden kontakt med god lokal byggeskik.

Årene under preussisk styre betød nærmest en stilstand for byggeriet i Aabenraa. Folketallet stagnerede, og der byggedes følgelig ikke mange private, borgerlige huse. Det officielle byggeri er helt uden føling med de hjemlige traditioner og havde et afgjort preussisk præg. Det gælder især arkitekt Jablonowskis store og uroligt virkende murstenshuse, Statsskolen, opført 1906, Tinghuset fra 1907 og navnlig Amtshuset fra 1901, som Marcus Lauesen og sikkert flere med ham i den frembrydende funktionalismes år gerne havde set dynamit under.⁵¹⁾ Biblioteket i Rådhusgangen, der skyldes arkitekt Gyssling, Slesvig, er et jævnt rødstenshus fra 1914 i en mere stilfærdig udformning.

Et udtryk for den samtidige danske murstensarkitektur er Nordslesvigske Folkebank, opført 1911—12 af arkitekt Niels Jacobsen⁵²⁾ (1865—1935). Han var født i Aabenraa, men fik sin gerning i Odense. Trods dette bevarede han gennem årene både forbindelsen med Aabenraa og interessen for sønderjyske forhold, og fødebyen har da også fået et par af hans bedste værker, blandt hvilke den i 1903—04 opførte St. Jørgens kirke. Nordslesvigske Folkebank er en hjørnebygning med skråt afskåret hjørne, opført af røde mursten på granitsokkel, med anvendelse af sandsten til enkelte dekorativt bærende led og med overpudset gesims. Over indgangsportalen på hjørnet knejser i relief de slesvigske løver. Stueetagens banklokaler har store rundbuede vinduer, mens beboelsesetagen ovenover nok har store trefags vinduer, men de er efter gammel skik delt op i mange små ruder. Der er i denne interesse for detaillén og i det omhyggelige og rige materialevalg noget, der er såre typisk for den retning i dansk arkitektur, der præges af Hans J. Holm og Martin Nyrop, som også havde været Niels Jacobsens lærere. Der er tillige en optimistisk glæde over arkitekturens udtryksmidler uden det alt for prangende, som skæmmes adskillige bankbygninger. Bankbygningen blev 1937—38 ombygget og

moderniseret af Niels Jacobsens søn, arkitekt Axel Jacobsen (f. 1896).

Mere mærkelig og tillige kendt over det ganske land er et andet værk fra den tyske tid af en dansk arkitekt, nemlig „Folkehjem“. Under Køller-regimentets hårde år, da det danske arbejde hindredes på så mange måder, blev også de nationale foreninger husvilde. For at skaffe sig husly købte man da „Schweizer-Halle“ ved landevejen til Haderslev, et hus, der, som det oprindelige navn siger, i det ydre absolut ikke på nogen måde røbede, at her var danskhedens sæde. Ejeren havde overladt lokaler til danske møder og nød følgelig ikke mere myndighedernes bevågenhed. Han var derfor villig til at sælge, og i 1900 ordnedes købet for 30000 mark.⁵³) Huset, der omdøbtes til „Folkehjem“, blev imidlertid hurtigt for lille, og i 1910 gik arkitekt J. Magdahl-Nielsen (1862—1941) i gang med en ombygning og tilbygning. Også Magdahl-Nielsen havde været elev af Holm; men han foretrak ved løsningen af denne meget bundne opgave i stedet for de romantiske røde sten at bygge i en barokpræget form med overpudsede, kalkede mure, palæstil sagde man den gang, og som med sine hvide mure og tunge mansardtage var højt værdsat i de første årtier af det 20. århundrede. Nybygningen med en barokpræget herregårdsfacade med fronton og tagrytter var det ingenlunde nogen let sag at føje sammen med de bestående bygninger i den gemytlige sveitsiske konditoristil, de er siden noget forenkledede, og da grunden tilmed krævede en skæv og usymmetrisk udfoldelse, er der ikke og kunde der ikke gøres meget for at samle hele anlæget til en fast komposition. De enkelte dele virker for sig, afvekslende og lunefuldt med tildels overraskende forskydninger. Der er på denne måde ingenlunde kommet noget kedeligt bygværk ud af det, men det præges alligevel ikke så meget af en samlet æstetisk doktrin, men mere af historien og livet, og det er end mere blevet tilfældet, efter at H. P. Hansen fra dets altan den 17. november 1918 holdt sin berømte tale til den tusindtallige skare, der slet ikke kunde rummes i bygningen.

Efter genforeningen

I årene efter genforeningen er der blevet bygget meget i Aabenraa. Det vil selvfølgelig ikke være muligt at nævne alle de huse fra den sidste menneskealder, der på en eller anden måde kan påkalde opmærksomheden. Af de hjemlige arkitekter må her fremhæves Jep Fink (f. 1882). I 1922 var Sønderjyllands Højspændingsværk blevet stiftet, og samme år begyndte man at opføre værkets bygning med Fink som arkitekt. Bygningen er konstruktivt moderne ved at være opført af jernbeton, hvad man dog endnu dengang fandt fornødent at skjule bag røde sten. En ny hovedfærdselsåre blev anlagt, hvor forud Madestien havde snoet sig langs grønne enge fra Havnen og til Nørreport. Vejteknikere og motorfolk har på grund af denne bekvemme gennemkørsel savnet det sædvanlige argument for at gå til angreb på byens gamle hovedgade, hvor selv fritrapperne uantastet får lov at brede sig på den knebne fortovsplads. Ved denne nye gade rejstes i tyverne flere af Finks bygninger, ikke upåvirkede af den nyvågnede interesse for den danske klassicisme, da man træt af de røde murstens usymmetriske romantik og de hvide palæers fornemhed genopdagede C. F. Hansen og hans krav om enkle, rene former. I 1923—25 byggedes Theatret, en grå overpudset bygning med pilasterbåret trekantfronton og med en facade, der trods den beskedne udstrækning alligevel er karakteriseret som et kunstens tempel, omend nu for lille til de krav, der stilles til et kommende sønderjysk landsteater. Noget større i formatet er post- og telegrafvæsnets bygning på gadens anden side fra 1925 med Hardorff'ske mindelser i kompositionen. Den, der vil rette stil, kan pege på det lige antal vinduer under frontonen. Det havde Harsdorff næppe kunnet finde på. De upudsede mure og mansardtaget danner den stil-mæssige overgang til Grand Hotel (1925—26) med stærkere tilknytning til ældre sønderjysk arkitektur, en lang, rolig facade af upudsede gule sten under et mod gavlene halvt afvalmet mansardtag, måske arkitektens mest helstøbte værk.

Siden 1929 har Knud Lehn Petersen (f. 1890) været kgl. bygningsinspektør for Fyn og Sønderjylland. Som følge heraf er

det faldet i hans lod at bygge Landsarkivet i 1933 og Toldkammerbygningen i 1941. Arkivbygningen⁵⁴) ved Haderslev landevej på en af byen skænkede grund har de tidligere provinsarkiver til nærmeste forbillede med en uden synderlig skæven til den just frembrydende funktionalisme symmetrisk, rolig og værdig facade i gule sten, domineret af magasinrummenes gennemgående, slanke vinduer.

Toldkammerbygningen er for så vidt mere overraskende med en morsom udnyttelse af de muligheder, en skæv trekantet grund ved havnen har givet. Det er en beskeden eenetages gul-kalket bygning med udkiksalten, med visse barokke mindelser og med bygningens officielle funktion også stærkt understreget i det ydre.

Skal man da efter denne rundvandring blandt de gamle huse søge at samle det mest typiske i et enkelt symbol, må det blive Vægterpladsen. Ikke middelalderkirken St. Nicolai, ikke dronning Margrethes Brundlund, heller ikke en perle som postholdergården, men netop det såre enkle, meget hyggelige parti med de små, lave huse, som taget hver for sig ikke er af synderlig kunstnerisk værdi, og hvis dekorative detaljer baade er enkle og få. Skønheden fremstår ved samspillet mellem de enkelte huse, i en enkelt vel anbragt taggesims eller i smedjernesankrenes dekorative accent indenfor den glatte murflades harmoniske opdeling ved døre og vinduer, samt endelig ved stedets *undefinerlige* stemning, som ikke lader sig analysere tilbunds. Det var derfor såre rimeligt, at Aabenraa by på sine nødpengesedler i 1920 satte Vægterpladsen i en enkel stregtegning. Den var det rette symbol, da så mange af Sønderjyllands kendte bygninger, såsom Dybbøl mølle, Broager kirke og Sønderborg slot, pludselig fik dekorativ møntværdi. Også i dag er Vægterpladsen byens stemningsvækkende arkitektursymbol.

Gransker man et enkelt af husene som nr. 2 nærmere, finder man, at det går tilbage til første halvdel af 1700-årene. Det tilhørte siden Jørgen Berthelsen og var til brandassurance vurderet til 1830 mk. På grunden stod da et gavlhus på 13 fag, en stald på tre fag under halvtag og et langhus med to våninger på

Vægterpladsen er utvivlsomt det oftest gengivne parti i Aabenraa. De små kalkede, legetøjslignende huse med den stejle gavl yderst på fløjen frembyder uden bemærkelsesværdige arkitektoniske momenter en hyggelig og stilfærdig provinsidyl af en sjælden harmonisk stemning.

tilsammen seks fag.⁵⁰⁾ Som det ofte var tilfældet, var stalden en bulhusbygning. Den forsvandt i 1799, hvorimod de to våninger ved en ny taksation figurerer uforandret, mens gavlhuset af bindingsværk er vokset til 16 fag. De tre nye fag er tillige med gavlen opført i grundmur.⁵⁰⁾ Kort efter er Jørgen Berthelsen åbenbart død. Ejendommen blev delt, og der foretoges i 1803 en ny vurdering. Seksfags langhuset tilhørte derefter Johan Riedel og sattes til 540 mk., hvad der betegner en forhøjelse på 10 mk. pr. fag. Gavlhuset deltes således, at de tre nye grundmurede fag kom til at tilhøre Godske Johan Asmussen. Det var vurderet til 400 mk. Det er det nuværende Vægterpladsen nr. 2 med den kendte stejle gavl.

Resten af huset, bindingsværk med grundmuret gavl mod vest, vurderedes naturligvis ikke så højt, nemlig kun 110 mk.

pr. fag eller 1430 mk. ialt. Det tilhørte Christian Christiansen Weybull.⁶⁷⁾ For den arkitektoniske udredning er der ingen grund til at fortsætte med de enkelte huses bygningshistorie. Det er helheden og samspillet, der er afgørende.

Der findes rundt i Aabenraa flere små gavlhuse og karnap-huse, som alle bidrager til at præge de gamle bydele, og der findes huse med historiske minder som J. P. Junggreens fødested i Gildegade, også det er et gammelt gavlhus. Og der findes ved den nye søndre indfart til byen de røde længer med åbne gårde, som vidner smukt om moderne byggeprincippers hensyntagen til sol og luft, og som byder paa den herlige udsigt over den evigt skiftende fjord fra sine stuer. Der findes adskillige huse, der nok kunde siges mere om, og der findes endelig også huse som den gamle amtsbanegård, nu rutebilstation, hvor man må erkende ordets afmagt.

Men det, der gør en vandring blandt Aabenraas gamle huse så fortryllende, er i og for sig alligevel ikke summen af de enkelte huses arkitektoniske værdier, for lige så store værdier kan man nok finde andetsteds, det er netop helheden og harmonien. Grundene er ikke overbebygget, der er næsten alle vegne plads til små haver eller ialt fald en hyldebusk. Der er intet, der klæder gamle huse som en passende indramning af grønne træer. Modsætningen mellem de røde tages faste masse og det grønne bladhangs luftige kroner, mellem stammers og grenes lunefulde linier og arkitekturens logiske lodret og vandret, bidrager til at give husene den skønneste præsentation. Står tilmed syrener og guldregn i flor, er idyllen fuldkommen. Ialtfald udadtil. Det vil være en vigtig opgave for bystyret i Aabenraa at bevare denne idyl. De moderne fredningsprincipper, der hellere samler sig om helheder end om måske i og for sig mere værdifulde enkelte huse, er også tillempet på Aabenraa, hvor f. eks. en række af Slotsgades små huse er fredede, så fremtiden forhåbentlig kommer til at ændre så lidt som muligt ved denne mærkelige gade, hvor husene, søfolks og skibsbygges, ligger side om side „som en række kahytter“ for at bruge Hugo Matthiessens træfende udtryk. Men fredningen er ikke nok, og det er heller ikke

nok, at idyllen bevares udadtil. Husene må stadig kunne frembyde brugbare og attråværdige boliger. Endelig vil det være ønskeligt, at nybygninger f. eks. i Slotsgade og Nybro—Nygade afpasses efter omgivelserne. Ikke at de skal være pasticher af gamle huse, absolut ikke; men en dygtig arkitekt vil altid bl. a. ved passende målforhold kunne indpasse et nyt hus blandt gamle, så man kan se på begge med glæde. Det skulle synes, som Aabenraa har bedre muligheder end mange andre byer for at bevare og udnytte den forpligtende arv af gamle huse.

Mærkeligt nok har de arkitektoniske idyller ikke i nogen overvældende grad fristet malerne. De har snarere søgt egnens landskabelige skønheder, og flere har i farver prist byens skønne beliggenhed. En kunstnerisk reproduktion af den rette stemning fra de gamle Aabenraa-huse finder man snarere i Marcus Lauesens „Og nu venter vi paa Skib“, hvor der er fanget noget af den særlige atmosfære i et gammelt hus med en endnu levende tilknytning til den store sejlskibstids sidste epoke med afspejlinger både af det provinsielt aflukkede og af de vide perspektiver i tid og i rum.

NOTER

- 1) Hugo Matthiessen: Haderslev og Aabenraa, 51—81 (Khvn. 1925).
- 2) Troels Fink i Historikergruppens Danmarkshistorie II, 106 (1951); adskillige eksempler hos Langberg: Dansk Byggeskik 1792-1942, 61-62.
- 3) Nis Hanssen: Iagttagelser paa en Reise; Sønderj. Aarb. 1895, 218.
- 4) Vor Hjemstav, 139-40. (Aabenraa 1928).
- 5) Saksø Danesaga, Olriks oversættelse II, 228. (Khvn. 1925).
- 6) Knudetømring eller laftetømring, byggemåde med vandrette stammer lagt over hinanden og krydset i hjørnerne.
- 7) Mogens Clemmensen: Bulhuse I-II (Khvn. 1937) giver en skildring med tilhørende opmålinger af alle kendte danske bulhuse.
- 8) Peter Holm: Den gamle By Aarhus, 229-33. (Aarhus 1951).
- 9) Dørhammeren er i bindingsværket den vandrette bjælke, der ligger over døren.
- 10) Løsholt er den vandrette tværbjælke mellem bindingsværkets lodrette stolper.
- 11) H. Langberg i Weilbachs Kunstnerleksikon I, 183.
- 12) Vindskierne er de brædder, der dækker tageflangens gavlen.
- 13) H. N. Clausen: Af min Reisedagbog 1818. Udg. ved Carl S. Petersen, 75. (Khvn. 1918).
- 14) Johan Caspar Lavaters Rejse til Danmark 1793, udg. af Louis Bobé, 14. (Khvn. 1898).
- 15) L. M. Wedel: Indenlandske Reise I, 79. (Khvn. 1803).
- 16) Vilh. Lorenzen: Det danske Hus I, 24. (Khvn. 1920).
- 17) Pilaster er en flad murepille, der foregiver at hvile på husets sokkel og at bære indskrifttavlen over vinduet.
- 18) Adskillige døre og andre detaillier er gengivet i E. Sauermann: Kleinstadtbilder aus Schleswig-Holstein: Apenrade. (Flensborg 1909).
- 19) Wedel: Indenlandske Reise I, 79. (Khvn. 1803).
- 20) Sst. 80.
- 21) Risalit er et bygningsfremspring, omfattende et eller flere fag.
- 22) Vilh. Lorenzen i Tønder gennem Tidene, 538. (1943).
- 23) I bindingsværkets arkitekturhistorie må senmiddelalderens gotiske stil siges at være ved til hen mod 1500-årenes slutning. Et karakteristisk træk er de høje slanke knægte uden videre snitværk, men med facetagtig tilspidset ryg.
- 24) Renaissance, der egentlig betyder genfødsel af oldtidens kunst

og kultur, betegner i dansk arkitektur tiden fra omkring 1550 til ca. 1650, hvis bindingsværk foretrak rigt udskåret tømmer, korte konsolformede knægte og stærke farver.

²⁵⁾ H. H. Engquist: *Sønderjyske Byer*, 40. (Khvn. 1951).

²⁶⁾ *Den gamle Bys Aarvog* 1948, 11.

²⁷⁾ Barokstilen, der omfatter tiden ca. 1650 til 1740, anlagde i højere grad end de foregående stilarter et helhedssyn på bygningen og krævede kraftig monumental virkning og symmetriens krav overholdt. Et af stilens virkemidler, der lettest lod sig overføre til små borgerhuse, var de kraftige, skyggegivende gesimsers.

²⁸⁾ Jep Fink i *tidsskriftet Danmark* II, 363. (1941—42).

²⁹⁾ Rokokostilen, ca. 1740—70, arbejder med mindre kraftige midler end barokken og ynder at opdele facaderne ved pilastre eller lisener, kun lidt fremspringende vægpiller. Den foretrækker blødere former, overholder symmetrien og lader ikke det lunefulde, der præger dekorative enkeltheder, gøre sig gældende i husenes facader.

³⁰⁾ Chr. Elling: *Palæer og Patricierhuse fra Rokokotiden*, 29. (Khvn. 1930); samme: *Borgerhuse*, 21 (Khvn. 1943).

³¹⁾ Rustik er efterligning i murværk af kvadersten med brede fuger.

³²⁾ Fordakning er gesims over dør eller vindue.

³³⁾ Aabenraa bys brandtaxationsprotokol 1754 ff., 3. kvartal, 118. (Landsarkivet i Aabenraa).

³⁴⁾ Refereret i *Vor Hjemstavn*, 139—40. (Aabenraa 1928).

³⁵⁾ Kartouche er et dekorativt rammeornament.

³⁶⁾ Kølbue er en svunget spidsbue, der ligner et omvendt tværsnit af et skib med køl, et yndet motiv i bindingsværksdekoration.

³⁷⁾ Carl E. Johnsen: *Den gamle Borgmestergaard; Vor Hjemstavn*, 324—28. (Aabenraa 1928).

³⁸⁾ H. H. Engquist: *Sønderjyske Byer*, 46.

³⁹⁾ H. Langberg i *Weilbachs Kunstnerleksikon* I, 183.

⁴⁰⁾ Haupt: *Kunstdenkmäler* V, 229. (1924).

⁴¹⁾ Nyklassicismen, ca. 1770—1800, hentede, som navnet siger, ny inspiration i antikken. For borgerhusene betød det blot en yderligere forenkling, hvor det antikke kun gjorde sig gældende i dekorative enkeltheder af spinkel karakter.

⁴²⁾ Kannelurer er lodrette, fordybede riller f. eks. i søjler og pilastre.

⁴³⁾ Lynette er et oftest buet felt i en dør- eller portåbning over dørfløjene.

⁴⁴⁾ Empiren, den pompøse franske kejserstil, fik i Frederik VI's Danmark, hvor den i forskellige faser beherskede arkitekturen ca. 1800—60, en jævn og meget borgerlig udformning, men kunde tillige i offentlige bygninger med enkle midler udfolde en tung og magtfuld monumentalitet.

⁴⁵⁾ Wedel: *Indenlandske Reise*, 81.

⁴⁶⁾ Carl E. Johnsen i Vor Hjemstavn, 159 ff. (Aabenraa 1928).

⁴⁷⁾ Venligst meddelt af landsarkivar F. Gribsvad.

⁴⁸⁾ Knud Voss: Empirens danske rådhus; Arkitekten, ugehefte, 279. (1954).

⁴⁹⁾ Arkitrav er en tværbjælke, der hviler på akantusvolutter, det vil sige bærende knægte med bladornamenter.

⁵⁰⁾ E. Dam: De danske Apotekers Historie III, 81. (Khvn. 1933).

⁵¹⁾ Marcus Lauesen: Sønderjylland; Danmark i Tekst og Billeder, red. af H. V. Clausen, 442 (Khvn. 1931—35).

⁵²⁾ Jens Christensen: Niels Jacobsen. Arkitekten, ugehefte XXXVII, 41. (Khvn. 1935).

⁵³⁾ M. A.: Folkehjem; Sprogforeningens Almanak 1905, 49—52. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik III, 297 ff. (Khvn. 1932).

⁵⁴⁾ Frode Gribsvad: Landsarkivet i Aabenraa; Fortid og Nutid X, 1—20. (1933—34).

⁵⁵⁾ Aabenraa bys brandtaksationsprotokol 1744 ff. 4. kvartal nr. 218. (Landsarkivet i Aabenraa).

⁵⁶⁾ Aabenraa bys brandtaksationsprotokol 1795 ff. 4. kvartal nr. 48. (Landsarkivet i Aabenraa).

⁵⁷⁾ sst.

Et Optrin i Tirslund Kirke

Af F. Elle Jensen.

Det er en kendt Sag, at Kirken og hvad dermed stod i Forbindelse, i ældre Tid omfattedes med en vis sky Ærefrygt i de brede Lag. Forestillinger, der oprindeligt havde været forbundet med den gamle hedenske Helligdom, var nemlig ubevidst blevet overført paa den, saa den for Almuen nu ikke blot var det Hus, hvor Gud dyrkedes om Søndagen, men ogsaa Stedet, hvor mægtige og overnaturlige Kræfter boede, knyttet saavel til selve Bygningen som dens Inventar, og som, om de benyttedes ret, kunde tages i Menneskets Tjeneste til Værn mod Sygdomme og onde Aander. Klokkens Rust, Vinduernes Bly, Kirkegaardens Muld, Altervinen, Daabsvandet, Trevler af Kristentøjet o. a. ansaas for at have magiske Virkninger, fordi det altsammen havde været i Forbindelse med den viede Helligdom og derfor troedes i Stand til at meddele Brugeren noget af dennes løndomsfulde Kraft.

Det er da sikkert ogsaa en tilsvarende Opfattelse, der ligger til Grund for den Tildragelse i Tirslund Kirke i 1766, som nedenfor skal skildres. Dens Forløb gengives her — med moderniseret Retskrivning — med Præstens, Hr. Gutfelds, egne Ord i hans Indberetning derom til Biskop Bloch i Ribe.

Højædle, højærværdige Hr. Biskop!

Herved maa jeg nødes til at indberette den forskrækkelige, overtroiske Gerning, som i Dag d. 4. Søndag efter Paaske skete udi Tirslund Kirke, og tillige allerydmygt bede, at den tilstedeværende Menighed, som saa igennem Fingre med og ej forhindrede, men meget mere samtykte denne forargelige og fordøm-

melige Gerning, derfor efter Sagens Beskaffenhed maatte ifølge . . . kongel. allernaadigst Lov og Forordning vorde anset straffet.

Efter at jeg i Dag, da Prædiken var til Ende, havde vendt mig om til Alteret for at konsekrere Brødet og Vinen til Sakramentets hellige Brug, og de første Gæster allerede havde sat sig ned for Alteret, saa just da jeg messer paa den første Bøn i Fædervor, hører jeg bag mig en usædvanlig Hvisken og Mumlen, som immer blev stærkere og bestod af disse Ord: „O Jøsses, Jøsses!“ Jeg vendte derpaa Hovedet til den højre Side for at se efter Aarsagen til saadan usædvanlig Alarm, men saa intet uden at Folkene paa begge Sider i Kirken rakte Hoveder i Vejret og kigede med en stor Forundring; i det samme hører jeg ved den venstre Side tæt ved mig en uformodentlig Mumlen, og da jeg vender Hovedet derom, ser jeg til min største Angst og Forfærdelse en Dreng af omtrent 14 Aars Alder splitternøgen, som kaster sin Haand et Par Gange paa Alteret og hastig udsiger disse Ord: „Jeg kan ikke ligge tør, jeg kan ikke ligge tør.“ Han tog derpaa sin Vej tilbage igen lige over Tralværket, da et Par af Kommunikanterne stod godvillig op for at give ham Rum til desto bedre at skræve derover. Hvorpaa han stiltiende forføjede sig ned ad Kirken igen og søgte ud ad Døren, uden at noget Menneske i den snævre og eneste Kirkegang enten havde forment ham Opgangen til eller Nedgangen fra Alteret. I denne store Forvirring fattede jeg mig dog saa vidt, at jeg raabte til Menigheden disse Ord: „Hvorfor tillader I, at slig en ugudelig Karl skal komme ind at forstyrre vor Andagt og bespotte Herrens Helligdom? Grib ham dog, at Sagen han oplyses, hvem han hører til, at baade han og de kan faa deres velfortjente Straf!“ Derpaa rejser en af Kommunikanterne ved Navn Lars Smed af Aabøl sig op, rækker Hovedet over til mig og med en maadelig Lyd siger disse Ord: „Hr. Vater! Han skal ikke alterere sig derover, det er ikkuns en Dreng, som ikke kan ligge tør om Natte og derfor haver brugt dette Raad; det er set ligesaa tilforn med en i Hellevad Kirke.“ Da jeg derpaa igentog min Bøn til Menigheden, at nogle af dem dog vilde gaa ud og paagribe denne ugudelige Dreng, rejser sig den ene Kirkeværge, navnlig

Morten Hansen af Aabøl, tillige med en Mand, navnlig Hans Hansen af Gøttrup, og gaar ud af Kirken. Derpaa bad jeg Menigheden i Herrens Navn at være stille, da jeg igen vilde fortsætte Gudstjenesten, som ogsaa ved vor Herres Naade skete, men Gud ved bedst, med hvad for en Angst, Forbavselse og Skælven paa min Side, som aldrig tilforn havde hørt af sligt et fordømmeligt, overtroisk Raad at sige.

Da Kommunionen var forbi, og jeg vender mig om for at lyse Velsignelsen, ser jeg, at de tvende udgangne Mænd igen var indkommet i Kirken, hvorpaa jeg, da Degnen tilsidst havde bedt i Kordøren, træder ned paa Kirkegulvet og spørger Menigheden ad, hvorfra den Dreng var, men ingen efter deres Gensvar kendte ham, og ingen af de da tilstedeværende (thi mange var allerede under den sidste Salmes Sjungens udløben af Kirken) vilde kende ham, da han dog som en Dreng af et fremmed Sogn maa hos en eller anden af Menighedens Lemmer nødvendig have faaet at vide, at der just i Dag skulde holdes Altergang i den Kirke. Jeg spurgte derpaa de tvende forbem. Mænd, hvorfor de ikke havde grebet ham, men de svarede ganske kort, især Morten Hansen, at de vel havde set ham sidde og klæde sig paa igen, og at der var et voksent Kvindfolk med ham, og at begge tog Vejen henad Ørderup i Toftlund Sogn, men at de tvende Mænd ikke vilde have med ham at gøre og ej holdt det fornødent at paagribe ham.

Jeg spurgte dernæst, hvorfor ingen af Menigheden havde hindret ham fra at løbe op til Alteret, om Helligdommen i det nye Testamente ej i det mindste burde holdes lige saa hellig og bevogtes lige saa nøje som Helligdommen i det gamle. Nogle undskyldte sig derpaa med Forundring og Angst, andre med Uvidenhed med hans Ærinde, men de fleste, desværre forblindede af Mørkets Fyrste, holdt hemmeligen med denne fordømmelige Overtro og ansaa det for en Barmhjertighedsgerning, at de hverken med Haand eller Mund havde hindret ham fra at betjene sig af det Raad, som han stiltiende skulde bruge. Jeg forsikrede derpaa, at jeg skulde melde det til hans Højærværdighed Biskoppen at forestille denne græsselige Gerning paa

højere Steder, for i Fremtiden at forebygge sligt et ugudeligt og forargeligt Foretagende, hvorimod Menigheden bad mig i hverandres Munde, at jeg ikke skulde forivre mig; det havde ej saa meget paa sig. De kendte ikke Drengen eller Kvinden, som var med ham, men kunde nok se, at han søgte Raad, fordi han ikke kunde ligge tør om Natten.

Dette er Sagen i sin hele Sammenhæng, hvilken jeg med et bedrøvet Hjerte og sygt Legeme haver opsat, medens den var mig i frisk Minde. Nu beder jeg tillige underdanigst, at Deres højædle Højærværdighed derudi vilde udvikle og foranstalte alting til Guds Ære, til Menighedens Bedste og til dens Tjeneres fornødne Ro og Sikkerhed i deres hellige, ja helligste Embeds Forretninger, ligesom jeg og underdanigst maa udbede mig Deres højædle Højærværdigheds gunstige Dispensation eller og formedelst Deres højformaaende Forestilling og Forbøn hos hans kongl. Majestæt en allernaadigst Dispensation fra at holde Altergang i Tirslund Kirke, da Sognets Lemmer meget vel kan gaa til Hovedkirken, saa længe indtil ved Guds Naade overvindes den store Angst og Frygt, som nu virkelig haver fyldt mit Hjerte og kommer mig til at skælve, saa ofte jeg tænker paa eller ser Alteret [i] Tirslund Kirke, og Sikkerheden for Guds Tjenere i Herrens Templer langt stærkere omgærdes og indskærpes end hidindtil, i Særdeleshed paa Landet, brugeligt haver været.

I det allerydmygste tilforladelige Haab om en vis og beskærmende Bønghørelse forbliver jeg stedse med den allerstørste Ærbødighed

Deres højædle Højærværdigheds
underdanigste Tjener
og alvorlige Forbeder

Bevtoft Pr. Gaard,
d. 27. April 1766.

*P. Gutfeld.*¹⁾

I en Følgeskrivelse erklærer Gutfeld, at han aldrig havde

¹⁾ N. Rangstrup Herredspakke 1586 ff, Ribe Bispeark (Landsark. Aabenraa).

troet, at Overtroen var saa stor i hans Anneks, som han nu til sin store Græmmelse har set. Han gentager desuden sin Bøn til Biskoppen om Hjælp til at bekæmpe den her og andetsteds samt om, at han maa blive dispenseret fra at holde Altergang i Tirslund, til der er truffet Anstalter til at sikre Guds Dyrkelse, og hans Hjerteangst har fortaget sig, thi han er bange, naar han tænker paa Alteret, og kan derfor ikke administrere Nadveren med saa stor Agtsomhed, som han bør. Han har den guddomme-lige Naade at takke for, at han ikke har forløbet sig.

Biskoppen maa ogsaa være bleven i høj Grad altereret over det passerede, for han svarede omgaaende,²⁾ at den skændige og forargelige Gerning skulde anmeldes for Amtmand Klingenberg i Haderslev jo før jo heller til Sagens Opklaring og den skyldiges Afstraffelse. Han ønskede oplyst, hvor Drengen var fra, og om han var konfirmeret, saa han kunde undersøge, om der kunde anvendes Kirketugt i dette Tilfælde. Men Præstens Bøn om Dispensation kunde han ikke imødekomme; derimod raadede han ham til at faa Nabopræsterne til at vicariere for sig en Tid.

14 Dage efter kunde Gutfeld imidlertid indberette, at Drengen var Søn af Smeden i Nustrup og tjente i Ørderup. Det var hans Moder, som havde ledsaget ham, og hans Moster boede i Aabøl, men hverken hun eller hendes Mand havde netop hin Søndag været til Gudstjeneste, skønt de ellers var flittige Kirkegængere. Herredsfogden, Kancelliraad Zeuthen, undersøgte nu Sagen, og naar Amtet havde underrettet ham om Udfaldet og fældet Dom, vilde han lade Biskoppen dette vide.

Mere beretter de i Ribe Bispearkiv beroende Aktstykker ikke om Optrinet i Tirslund Kirke. Helt enestaaende har det for Resten ingenlunde været, hvad jo Bøndernes Holdning ogsaa tydeligt nok giver Udtryk for, thi der berettes om tilsvarende Scener fra andre Egne af Landet, hvor det dog havde været Kvinder, som underkastede sig Kuren. Det var saaledes Tilfældet i Tilst ved Skanderborg 1751,³⁾ men Kancelliet, der blev underrettet om Sagen, synes at have ladet sig nøje med at befale

²⁾ Biskoppens Kopibog 1/5 1766 (Ribe Bispearkiv).

³⁾ Kirkehist. Saml. 6 - VI - 582 ff.

Stiftsøvrigheden at drage Omsorg for, at sligt ikke oftere hændte, men om det skete, da straks at indberette det til „vederbørlig Strafs Lidelse af den skyldige“. 1783 stod en 13-aarig Pige fra Bregentved anklaget for Retten for at have foretaget den omtalte Handling, men Kongen resolverede, at hun kun skulde have Fængsel paa Vand og Brød i 4 Dage, mens den Kone, der havde været hendes Raadgiver, fik 14 Dage.⁴⁾

Antagelig kan man herudfra slutte, at Smedesønnen fra Nustrup er sluppet med en mild Straf.

⁴⁾ Danske Studier 1920, S. 152 ff.

Varnæs salmebogen

To rundskrivelser fra 1715

Af Niels Black Hansen.

I Højst præstearkiv¹⁾ er bevaret en rundskrivelse, som Varnæs præsten *Berthold Christian Ægidius* (Gjødeseen) den 1. 8. 1715 sendte til en del embedsbrødre. Han var i færd med at udgive en ny *salmebog på dansk* og vilde gerne have, at andre præster så den, inden den gik i trykken.

Ægidius var præstesøn fra Bylderup og havde studeret i Kiel. Selvfølgelig kunde han dansk og ligeså selvfølgelig var det, at han var bedst hjemme i danskens sønderjydske skikkelse, som han dog ikke kunde bruge på prædikestolen eller foran alteret og heller ikke i den salmebog, som han vilde udgive. I Højst var dengang *Niels Ewald* præst, der var morbroder til Ægidius og ligesom han var født i Bylderup og havde fået sin uddannelse i Kiel. Han var fader til den senere vajsensuspræst Enevold Ewald i København og farfader til digteren Johannes Ewald. Vajsensuspræsten fik en lille snes år senere ogsaa med salmebogen at gøre derovre, men det skal der ikke fortælles om her.

Rundskrivelsen er ikke helt let at læse. Den er affattet på latin, et noget knudret latin med istrøede græske gloser, som fremtræder med bogstaver, der til dels afviger fra de gængse græske og kan være blandede med latinske. Skrivelsen har været sammenfoldet på midten, og i og omkring folden er skriften gået ud, så der er tre større lakuner. Brevet viser, at pastor Ægidius er gået til sin opgave med alvor og nidkærhed, og det

¹⁾ Højst præsteark. B. d. 1. (1521) 1589—1900. Forskellige breve og dokumenter (L. A.).

skal efter tilskyndelse her gengives i dansk oversættelse. Det lyder:

Mine højtærede herrer embedsbrødre.

Ingen vil være så letsindig at nægte, at i vore kirker med dansk gudstjeneste er forrådet af åndelige sange overmåde tyndt, idet salmerne ikke er hævdværnede ved lovbundet mål og rytme, men sangarten er tillæmpet ulærds og lægs evne og behag. For at bøde på denne tarvelighedens tilstand er nu udarbejdet en ny lille samling, i hvilken gamle danske sange, som længe har været i brug, prøves efter prosodiens regler og søges bragt tilbage til rytmisk samklang. De, som alt tidligere har været oversat fra tysk, er nu ændret en smule og bragt i overensstemmelse med kilderne, al den stund hine fordums oversættere [har fraveget] [ikke blot] urteksternes ord, men også deres mening . . . er fremragende salmer, som oprindelig er affattet (og kun foreligger)* på tysk, så godt det har kunnet lade sig gøre, gengivet på dansk. Dertil er kommen gudelige sange til søndagsevangelierne som også til højtidsteksterne, i hvilke efter en indholdsangivelse af hvert evangelium lære og brug udledes og bringes i nærmest mulig tilknytning til selve tekstens indre sammenhæng.

Lad være, at dette værk i Eders alles øjne tager sig noget tarveligt ud. Det skal I ikke bryde Eder om. Hvad det kommer an på, er, at der ikke stødes an mod salmers karakter. Disse sange fremtræder ikke på sophok'eisk koturn, men i mere jævn og ydmyg gangart end de, som bugner af verslig visdoms overlegenhed. Lad det være fornøjeligt at gøre scenevids tilsnit og prunkende ord til midtpunkt, disse ting kildrer kun de ydre sanser og formår ikke at genrejse sønderknust ånd. Ordets overflod — for at bruge apostelens ord — passer ikke godt til det, som har med tro og evig frelse at gøre.

Mit lille værk er, som I selv kan se og hvad I vel ikke er kede af, ført til ende — men hvad mener I der nu er at gøre?

*) . . . *ssimæ cantilenæ teuto[nico] idiomate primitus consignatæ quantopere fieri potuit, danice sunt redditæ. Ægidius skriver overalt a for æ; rettet her.*

Skal det sendes i trykken? I sandhed, hvem der — det være end i fromt sind — lader skrifter se lyset og udsender dem til offentlig brug, udsætter sig for skellig ubehag i disse tider, hvor misundelse, dømmesygge, jagt efter ære og bundfaldet af andre laster [. . .] dødeliges sjæl [.] forgjort [.] med koldere [.] Snart fra den ene, snart fra den anden side bliver bøger, når de ikke falder nok i folks smag, ilde tilredt, ja gennemfures, hvilken skæbne — det være sagt — vi vil spå denne bog, når den udsendes til offentligheden. Måske vil der opstå en Aristarch,²⁾ som — det er jo lettere at kritisere end at efterligne — med liden nænsomhed vil gennemgå det foreliggende arbejde, som var det en skole-sangbog, især da, hvis der måtte blive en mulighed for ham selv til at plukke. Derfor har jeg ved offentliggørelsen af sangene intet villet foretage på egen hånd og som en slags diktator; mine egne kræfter — jeg tilstår det åbent — slår ikke til, når det kommer an på evnen til at gå dybere ned i det danske sprog, at veje og ligesom berøre med nålen.³⁾ Det er da heller ikke undgået min opmærksomhed, at min bog på mange måder hidtil er ufærdig i sin plan, ufærdig i planens gennemførelse, er råstof og har sine fejl, som kunde fastslås og revses med censorris. Men også netop derfor har jeg, mine kære herrer embedsbrødre, brug for Eders alles råd, bedømmelse, nidkærhed og overslag. Modtag da — jeg beder derom — denne lille bog, læs den og læs den atter, med til det yderste anspændte øjne, ja med Lynkeus⁴⁾-øjne, flere øjenpar ser jo i det hele mere end ét, gennemlys den, udstyr den med Eders bemærkninger og send sangene tilbage i rette stand, læg dem på guldvægt og a)prøv dem med de helige skrifers rettesnor [.]⁵⁾

²⁾ Ment er sikkert den kendte alexandrinske filolog Aristarchos, der levede i 2. århundrede f. Kr., og som bl. a. har skabt den kritiske udgave af Homer, som alle senere tekstudgaver går tilbage til. Eksemplet turde være lidt uheldigt valgt af præsten i Varnæs.

³⁾ = skelne skarpt.

⁴⁾ Græsk sagnfigur med særlig skarpt syn.

⁵⁾ Af enkelte ord og ordstumper kan det sluttes, at der har stået noget som om de synes at stemme helt overens med troens grundsætninger, — hvis ikke, slet dem —, om oversættelserne kan godtages og om der er overensstemmelse m. h. t. ordene og meningen.

d) om mål og rytme er rigtige, e) om mislyd, utvetydeligheder og pleonasmer findes, f) om retskrivningen skal være en anden o. s. v.

Styrk min m \ddot{o} je, l \ddot{a} g kr \ddot{a} fterne sammen — forenet kraft er jo det, der duer — meddel mig Eders r \ddot{a} d og, hvad I har udrettet. F \ddot{a} lles er kirken, og m \ddot{a} let, som alt skal str \ddot{a} be hen imod, er den H \ddot{o} jstes \ddot{a} re og velsignelse for kirken. Jeg har ikke tillid til mig selv, Eder, som har skarper \ddot{o} je end metronomerne,⁶⁾ stoler jeg p \ddot{a} , og jeg forventer snarest Eders forseglede svar.

V \ddot{a} r hilsede da, mine h \ddot{o} jt \ddot{a} rede herrer embedsbr \ddot{o} dre, p \ddot{a} det inderligste. Jeg befaler Eder i den Alm \ddot{e} gtiges varet \ddot{a} gt.

Varn \ddot{a} s, d. 1. aug. 1715.

Berth. Christian \ddot{A} gidius.

Til sammenligning skal gengives f \ddot{o} lgende af forordet i salmebogen: »... Herhos er at m \ddot{e} rke, (1) at adskillige af de formodentlig beste tyske Psalmer ere oversat i Det Danske Tungemaal (i hvilket mand hidtil ikke har fundet dem) og det i det mindste efter m \ddot{e} ningen, naar det ikke f \ddot{o} jelig har ladet sig g \ddot{j} øre plat efter Ordene. Hvorved (2) at m \ddot{e} rke, at mand ved denne Over \ddot{a} ttelse har brugt adskillige Psalme-B \ddot{o} ger, som ikke stemme over et i alle Psalmer. Der mand har udvalt det, som syntes best at v \ddot{e} re ... (3) Ere her udi de fleste Danske Psalmer her og der lidet forandret og efter For \ddot{a} ttet og Forhaabning forbedret. I s \ddot{a} rdeleshed ere de, som for \ddot{u} m vare oversatte i Tydsken, noget n \ddot{o} jere reguleret efter den Tydske Hoved-Text, fra hvilken og tillige fra hvis rette M \ddot{e} ning de her og der ere afviget, saa at og undertiden merkelig noget er tilsat, som Hoved-Texten ikke indeholder. Det er jo got og nytteligt, at mand sinn \ddot{e} r de Aandelige Sange med samme Ord og Ords M \ddot{e} ning, som de af Aandriige M \ddot{e} nd ere forfattet med, hvilket s \ddot{a} rdelis er at m \ddot{e} rke i henseende til Psalmer I denne Bog ere (4) mange nye christelige Psalmer, iblant hvilke de ere de fleste, som ere gjorde over de S \ddot{o} ndags- og H \ddot{o} jtids-Dages Evangelier«

Embedsbr \ddot{o} drene \ddot{o} s bet \ddot{a} nkninger kender vi ikke, men under 11. okt. samme \ddot{a} r udsendte provsten i T \ddot{o} nder, *Samuel Reimarus*, en skrivelse⁷⁾ til sine pr \ddot{a} ster, som er affattet p \ddot{a} tysk og i overs \ddot{a} ttelse lyder:

⁶⁾ Embedsm \ddot{e} nd i det gamle Athen, der havde opsyn med m \ddot{a} l og v \ddot{e} gt.

⁷⁾ T \ddot{o} nder provsteark. Provsternes korrespondancesager 1687—1756 (L.A.).

Velærværdige og vellærde, højtærede herrer embedsbrødre.

Den med stor flid samlede og fornylig mig tilstillede danske salmebog tilsender jeg Dem herved i Guds navn sådan, som jeg har fået den. Jeg henleder opmærksomheden på, hvad der

1. er sket i denne salmebog: a) Mål og rytme i de originale danske salmer er revideret og muligst forbedret. b) Da mange danske salmer, som er oversat fra tysk original, ikke er befundet rigtige, dels hvad versemål og dels hvad meningen angår, er her sket muligst forandring (til det bedre). c) Er et temmelig stort antal af de bedste tyske salmer (for første gang) blevet oversat. d) Er nogle nye salmer, i særdeleshed over søndagsevangelierne, tilføjet.
2. Jeg spørger, og enhver må svare egenhændigt, a) om man ikke mener, at bogen er opbyggelig, og at det er nødvendigt at få den trykt, b) om man, hvad antal, versemål, behandlingen af det danske sprog, retskrivning og oversættelse angår, har noget at bemærke, c) hvor mange eksemplarer enhver mener at kunne overtage og afsætte.

Mine herrer embedsbrødre vil da anvende nogle timer på denne bog, og lad dette Herrens værk være Dem en alvorssag. De vil også nok lade den gå videre til præsterne i *Ballum*, *Emmerlev*, *Daler* og andre, som De kunde tænke Dem. Jo mere vi i disse egne i gudstjenesten går samme veje, des bedre vilde det være, og omend jeg véd, at der synges på tysk i *Højer*, hvilket der heller ikke skal ske nogen forandring i, har jeg dog for den gode sags skyld også givet hr. Petrus meddelelse. Vor kære Fader i himlens nåde være altid med og i Dem. Jeg forbliver, mine herrer embedsbrødre,

Deres tjenstvillige tjener og forbeder

Reimarus.

Tønder, d. 11. Oct. 1715.

Skrivelsen har været sendt til præsterne i *Højer*, *Hjerpsted* og *Skast* og er derfra kommet tilbage til provsten. Hvad man har svaret på provstens spørgsmål, ses ikke.

Varnæs salmebogen blev trykt i Flensborg i 1717 og går derfor også under navn af *Flensborg salmebogen*. At der straks efter fremkomsten er bleven rejst indvendinger imod den, ses af en lang skrivelse i samme pakke af Tønder provstearkiv, som præsten i *Bylderup, Ewald Ægidii*, der var broder til præsten i Varnæs, under 10. jan. 1718 har sendt til provsten i Tønder. Han fremfører og afviser otte indvendinger en for en.

En af disse indsigelser går ud på, at *de gamle, som ikke har lært at læse, ikke kan synge med*. Svaret lyder i ordret oversættelse: „Det er kun meget få, og de kan endnu færre salmer. Men de kan synge, som de har gjort hidtil. Det giver ikke større disharmoni, for her,“ skriver Bylderup præsten, „*synger man ofte tysk og dansk på samme tid.*“⁸⁾ Ved at love at ville opgive salmerne en søndag forud, så menigheden havde en uges tid til at „perfektionere sig“, fik han i sit sogn afsat indtil 5—6 eksemplarer i et og samme hus. De 6 præster i Slogs herred var, skriver han, enige i, at salmebogen skulde indføres i deres kirker. Pastor Ewald Ægidii oplyser, at de overordnede „i disse to amter, som grænser til hinanden og er stærkt blandede indbyrdes“ (Tønder og Løgumkloster antagelig), har givet deres samtykke til udgivelsen.

Det var altså et meget begrænset område, som Varnæs salmebogen var bestemt for, et område nord for den daværende kirkelige sprogrænse eller rettere i grænsebæltet, hvor *Kingos* og de andre danske salmebøger ikke var nået hen.

Man har spurgt, hvor det kunde være, at der kunde melde sig et behov for en dansk salmesamling her, da man jo dog havde danske salmebøger længere nordpå, som man kunde have indført. Det fremlagte materiale synes i nogen grad at give svaret. Hvorledes lægfolket i de egne, der her er tale om, har stillet sig i spørgsmålet om sproget ved gudstjenester, véd vi for lidt om. Hvorvidt ånden fra Gottorp (der siden 1636 havde sit eget kirkestyre) har virket også på dette område, får stå hen. Men de tre gejstlige, som vi har ladet komme til orde, og som alle

⁸⁾ Det samme gjorde man iflg. H. N. A. Jensen, Kirchl. Stat. s. 24 i Kipleve endnu i 1830erne.

var tyskdannede, forekom *Luthers sprog og tysk salmedigtning* som *det originale* i kirkelig forstand. Både Varnæs præsten og hans broder i Bylderup lægger stor vægt på, at de fra tysk oversatte salmer *ikke mister deres karakter af oversættelser*, og anser det som en hovedopgave at føre dem så nær til „kilderne“ som muligt. Dertil kommer et praktisk hensyn: afsyngelsen af samme salmer samtidig på tysk og på dansk gjorde det nødvendigt, at teksterne i versemål og tonegang muligst bragtes til dækning, selv om dette måtte ske på poesiens bekostning. Det er et rent praktisk formål, Varnæs præsten og hans kreds har haft for øje; en vurdering af danske, d. v. s. på dansk skrevne salmer efter deres digteriske værd hører man intet om.

Pastor Ægidius tilhørte den *pietistiske retning*, og i fortalen til salmebogen står: „Saa er og denne Bogs Henseende allermost til fromme Christnes Privat- og Huus Andagt.“ Men af det utrykte materiale fremgår det, at det „allermest“ er for stærkt og kan erstattes med „også“, og den blev da også efterhånden indført som kirke-salmebog i en hel del sogne i det område, den var bestemt for. Optrykt blev den ikke mere efter 1765, men ikke desto mindre holdt den sig i Varnæs og Ullerup i halvandet hundrede år. Dens værste konkurrent blev vel nok den *Pontoppidanske salmebog*, som udkom i 1740.

*

Det er sikkert kun et sammentræf i tid uden årsagssammenhæng, at Ægidius udsendte en dansk salmebog næsten umiddelbart efter gottorpstyrets sammenbrud. Et spørgsmål er, om regeringen på Gottorp, der må have været ved magten endnu, da tanken om en sådan salmesamling opstod, har haft sin finger med i spillet. Et slesvigsk modstykke til Kingos salmebog⁹⁾ kan den i og for sig nok antages ikke at have haft noget imod. Det véd vi imidlertid ikke noget afgørende om, og det har Ægidius måske heller ikke gjort, i hvert fald næppe ladet sig lede deraf. At *pietismen* i modsætning til den lutherske rettroenhed tog det

⁹⁾ Se V. Ammundsen: »Varnæs-Salmebogens historiske Situation« i festskr. til J. Oscar Andersen, s. 17.

alvorligt med *en af lutherdommens grundtanker, modersmålets ret i gudsforholdet*, turde i sig selv være forklaring nok.

I nyere tid har man bl. a. også gjort den indvending gældende, at salmebogen har sproglig slagside ikke blot i tysk, men også i sønderjydske retning. Til det sidste er blot at sige, at det var *en sønderjyde, der skrev for sønderjyder*, og at sproglig ensretning dengang endnu ikke var kendt. Salmebogen være god eller mindre god som salmebog, også sproglig set. Det er ikke sagen, og det er ikke det, man nu først tænker paa. Den tanke, der først melder sig, er denne, at havde man i København dengang, da lejlighed for første gang bød sig, taget samme hensyn til sønderjyders sproglige tarv som præsten i Varnæs, vilde meget i vor hjemstavns vel have kunnet komme til at se anderledes ud. At bogen var bestemt ikke mindst for de egne, som man senere hen kaldte de truede, gør udgivelsen af Varnæs salmebogen ikke mindre værd at mindes.

Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog

Uddrag ved **Peter Kr. Iversen**

1849—53

1849

1849 1/1 . . . Et nyt aar er da nu atter begyndt. Herren give at samme maae medføre fred og roelig enighed og de usalige politiske forviklinger i samme maatte løsses, her som i andre lande af vor verdensdeel. Gid mennesket maatte paaagte og behierte, at fred ernærer, ufred forstyrrer! . . .

1849 4/1 . . . Ieg tog . . . skøyter i haand, gik til Smedeng, bandt remme derpaa og løb et par gange engen rundt, saa ieg dog endnu ey har glemt at skøyte, skiondt det trættede mig . . .

1849 6/1 . . . For en deel af vore kniplerinder blev det en glad kongedag og aften. Af dronningens milde gave var lidt tilovers bleven, 28 mk., 1847. Ieg anvendte nu samme med tillæg af 10 mk. til at foranstille en lille festlighed i Bredebroe, Abild, Scherbeck og Nør Seiersleff — 24 exemplarer, 6 paa hvert sted, 2 i Brede til Mitte og Boldmari medregnet — af pastor Grams smukke andagsbog: Efterklang kaldet — bleve uddelte eller loddet om, hvor foran i bogen stod skreven:

Denne andags bog, nyttaarsgave fra hendes majestet, enke-dronning Caroline Amalia ved høystsammes milde bidrag; til trøst og opbyggelse, styrke i troe og gierning og til anerkendelse af flid og virksomhed uddelt af Iens Wulff.

Brede den 1. ian. 1849.

1849 12/1 . . . Brev fra Sommer med beretning, at den der liggende uld er solgt til 16 s. og tabes paa 1847 aars ulden vel 4 s. a R . . .

1849 6/1, jvnfr. 1848 26/8.

1849 19/1 . . . Da ieg gik for i kroen at modtage posten, kom uventet en trop soldater, der havde været i Forballum for skattevegring og toge tilbage til Kloster; ogsaa i Medolden, Scherbek, Brøns etc. havde der været militair, men bønderne skal have bevæbnet samlet sig og foriaget dem. Scherbek postkarl blev i Tønder forfulgt af pøbelen, kastende iis og snavs paa ham.

1849 21/1 . . . Eftermiddagen kom fra Kloster en trop militair-infanterie og cavallerie her igiennem og vilde til Forballum til execution hos Niels Andersen, der vægrer skattebetaling, men komme aftenen tilbage igien, da militair fra Tønder var kommen for dem der, og skal have bortført 3 hæste, ville ogsaa have tagen Niels Andersen selv med, men han var flygtet.

1849 23/1 . . . Den usalige efterrettning indløb, at ved Brøns blodudgydelse har funden sted, mellem militairet, som var der at tiltvinge skattebetaling, og bønderne der i egnen, som havde forenet sig til landstorm og vare bevæbnede; disværre skal paa begge sider være dræbte, flere saarede og en deel bønder med tjenestekarle tagen til fange og transporteret til Flensburg etc. Mandfolkene, som undkom, vare flygtede til Ribe, og seer det i denne egn sørgelig ud, kand maaske for hele landet have ulykkelige følger. Vee over disse skrivere og snakkere, der opirrer og vildleder folket og saae den onde sæd. Gud være lovet, at mand i vores bye og sogn forholder sig roelig og føyer sig i tiden.

1849 28/1 . . . Niels, der gik til Brøns, kom aftenen tilbage, men havde en slem tour og blev temmelig vaad. Han fandt det nu temmelig roelig i Brøns og omegn. Døde var af bønderne ingen, men mange saarede; militairet havde 2 døde; 30 landstormsmænd vare fangentagne og bragde til Hadersleff; militairet var gaaet videre nør paa, og det hedte, de ville tage over Ribe til Nør Farrup — og hvad der i egnen hører til Haderslev amt; fast alt mandskab i Brøns og øvrige nør sogne vare flygtede, nogle til Ribe etc., andre til Ballum og Røm, og vilde mand nu bequemme sig til at betale skatter, og hvortil har

1849 22/1. Ang. fægtningen ved Brøns se Axel Linvalds afhandling i Festskrift til H. P. Hanssen, s. 134—163.

denne modsættelse nu ført, til hvilken mand har ladet sig forlede? Kuns til ulykke og fordærvelse!

1849 31/1 [Højer] . . . Ieg tog ved middagstid med vores moder til Høyer, hvor vi siden 28. dec. ey havde været, men hvor vi Gud skee lov fandt alt vel, kuns kom ieg i temmelig stærk og ubehagelig berørelse med Nagel over de politiske virrer, hvor det er mig saa meget imod, at han blander sig i noget, men allene passer sine ting og forholder sig roelig bidende, men han er for overspændt dansk til at tage imod nogene grunde eller adlyde mine formaninger. Gid dette kuns ey i tidens løb maatte komme ham med familie atter dyrt at staae . . .

De usalige optøyer i Brøns etc. gjorde denne maaned for vores egn sørgelig tænkelig, og forbittrelsen mellem de forskiellige parthier blev derved forøget; alt vil nu krieg, og er der kuns ringe haab til fred, kuns naar de større magter gjør bydende bestemmelse, hvorledes tingen skal ordnes, er fred at vente. . . .

1849 7/2 . . . Der var søsesession i Ribe i dag, før afholdt i Br[ede]broe, hvor alle, der mødte, uden lodtrækning bleve udskreven.

1849 15/2 . . . Begyndte i dag 46de aargang af denne min dagebog og glædte mig til samme, thi hukommelsen svigter nu, men hvad skrevet staar, staar skreven . . .

1849 26/2 . . . Nagel blev stevning forkyndt at møde paa amtshuset i Tønder til undersøgelse af hans politiske forhold og udbredelse af proclamationer . . .

1849 1/3 . . . Havde denne middag besøg af vores nye herredsfoged Thorup, hvilket glædede os, og vandt denne mand ved fortroelig underholdning min som min kones biefald, da han viste sig saa aaben og veltænkende, og have vi vist ikke tabt ved dette skifte . . .

1849 2/3 . . . Havde den glæde som ære at modtage et meget smukt, gemythlig brev fra dronningens overhofmesterinde frue v. Rosenørn . . .

1849 3/3 . . . Havde den glæde at see Nagel hos os, der i gaar med megen frimodighed havde bestaaet sit forhør i Tønder;

mand dømte ham til en mult af 40 mk. for at have udbredt proclamationer, men hvorimod han protesterede og ville appellere til overretten . . .

Vævere som væverinder havde denne aften hos Lorens en lille gilde, hvor det gik lystig og munter til.

Det stadfæstes, at vaabenstilstanden af den danske regering er opsagd. Gud maae vide, hvad dette vil føre til, ieg haaber, som saa hiertelig ønsker til fred.

1849 7/3 . . . Konciperede et brev til frue von Rosenørn og afskrev til vedlæggelse det i min dagebog anførte smukke digt af Christiana paa vor konge Chr. VIII begravelsesdag, der vist vil vorde læst af dronningen . . .

1849 14/3 . . . Kort besøg af cancelieraad Brasen, der lader til at befinde sig vel og være tilfreds med sit embedsskifte . . .

1849 16/3 . . . Der var auction over Brasens indbo i Harris i dag . . .

1849 20/3 . . . Skrev til Eduard Wulff i Bramsted og tilbød ham ophold her eller anden understøttelse, ifald han ingen understøttelse skulle finde, da han nu er uden condition, og den haarde fader har forviist ham huuset og forstødt ham, fordi han var ham for tydsksindet; en smuk handlemaade af en præst. Ikke mildere har han forfaret mod sin ældste søn Adolph, hvis kone var kommen i barselsseng, og hvor præsten første gang var bleven bestefader, var ombedet at staae fadder, hvor barnet skulle tillægges hans navn; men han svarede ikke et ord, og hans kone maatte skrive i hemmelighed og sende af hendes sparepenge nogle daler til faddergave. Dette alt fordi ogsaa Adolph er ham for tydsk sindet og tager deel i det folks vel, han boer imellem. Er dette vel et christeligt sind, der svarer til den lære, han har at forkynde? Og hvor kand en fader handle saaledes mod egne og brave børn?

Var mod aften i Harris, hvor ieg underholdt mig ret interessant med den sindig betænksom forstandige Hans Beyer, der glædte sig til, at den opbrusende exalterede Brasen var tagen bort.

1849 3/3. Lorens = Lorens Ebsen Hansen, Wulffs nabo og altmuligmand (død 9/9 1850).

1849 21/3 . . . Gik paa eftermiddagen til Wisbye at besøge herredsfoged Thorup og familie, hvor ieg ey fandt mig fremmed, skiøndt ieg forefandt mennesker, ieg saae første gang og besynderlig nok, at mand vidste om de breve ieg i fordoms dage havde tilskreven broder Hans. Fredsunderhandlinger skal være begyndt i London igjen.

1849 25/3 . . . Ferdinand kom aftenen silde hiem fra sin Colding reise og har været i Middelfart, ogsaa i Nebel Mølle, hvor onkel Hans som alle der vare vel. Alt var endnu roeligt saavel denne som hiin side Kongeaaen, og saa det ey saa truende ud, som mand skulle have ventet; uden hindring eller forespørgsel kunde han passere allevegne frit.

1849 26/3 . . . Vaabenstilstand udløben i dag. Gud veed, hvordan det nu vil gaae.

1849 28/3 . . . Hochberg var i Tønder med knipl. til post, ingen militair der og havde der været opløb, borgemesterens vindver indslagne, da mand holder ham for dansksindet og andre spektakler der; got mand boer i en fredelig roelig landsbye. — De tydske forbundstropper rykke i tusindevis ind i landet. 40 000 mand skal have denne bestemmelse, og Gud trøst vort stakkels land, hvis velstand vil vorde ødelagt, og gaaer mand en sørgelig tid imøde.

1849 29/3 . . . Efterretning om, at vaabenstilstanden er forlænget til 3die apr., og at fredsunderhandlingerne fortsættes.

1849 31/3 . . . Med hensyn til politik meget ængstlig spændt sluttede denne maaned.

1849 3/4 . . . Ieg læste Merkuren, som disværre kuns indeholdt lidt trøsteligt. Krieg fast overalt, her i landet den forlængede vaabenstilstand i dag udløben og Gud maa vide, hvad nu vil skee. Ieg frygter, vort før saa lykkelige land bliir ødelagd. I Frankfurt er kongen af Preussen valgt til kayser. Storken kom i dag paa præstens huus.

1849 4/4 . . . Hørte her [i Visby], at kriegten atter skal være udbrudt i Sundevit i gaar og trefning fundet sted, dog vides ey resultatet. — Theodor bragde samme beretning fra Høyer, i Aasp vil mand i dag have hørt kanoners fierne lyd.

1849 6/4 . . . Kom noget i ubehagelig politisk berørelse med min dansk exalterede søster Grethe; men hun kiender og forstaaer ikke bedre, har ladet sig alt for meget eensidig fore snakke, kand derfor ey skielne, hvad der er ønskelig for landets roe og fred, ey bedømme de forskiellige nationale forhold og anskuelser, hvilket io ey heller kand forlanges af hende, og gjorde det mig ondt, hun tog sig denne ting, vores ordvexel saa nær, samt at finde hendes gemüth saa hadefuldt forbittret mod alt, hvad der er tydsk og alle dem, der interesserer sig for den tydske nation. —

En behageligere underholdning havde ieg med beboerne af fattighuset, der glædede sig saa meget mit korte besøg, med saa megen taknemmelighed modtog de smaae gaver, ieg bragde dem og vist derved vil have en gladere paaskefæst. . . .

Krigen er disværrer nu udbrudt. De danske ere fra Als som fra Iylland trængt frem, og fægtninger have fundet sted. Resultatet vides ey endnu. Haderslev skal være tagen og de tydske trække sig tilbage til Flensburg . . .

1849 7/4 . . . Hochberg med Carl komme eftermiddagen hjem fra Ries, hvor der var stærk indquartering i gaar, hos præsten 200 mand. De danske havde været i nærheden, men trukken sig tilbage, da de tydske med forstærkning rykkede frem og ville nu sandsynlig gaae tilbage over Kongeaaen igien.

1849 9/4 . . . Disværrer stadfæstedes, at ved Ekkernførde lineskibet Chr. VIII er fløyet i luften med 84 kanoner og fre gatten Gefion med 42 kanoner er taget

5. apr. var for Danmark en ulykkelig dag, som vil kunde have vigtige følger, nedbøye modet paa den ene side, forhøye samme paa den anden, og Gud maae viede, hvad dette vil føre til, han give — til fred!

1849 10/4 . . . Gik paa eftermiddagen til Dahler, hvor vi hørte efter skrivelse fra præstekonens moder i Colding, at de danske tropper vare retirerede tilbage. Sønder Porten var i Colding tillukket, og mand ventede hvert øyeblik de tydske; skriverinden havde pakket sammen for at flygte til Wiborg; Gud trøst de stakler nu i Iylland; der kommer de fremmede krigere

med hertugdømmenes hærstyrke ey som venner, men som fiender, og landet vil have meget at udholde, dets velstand vil maa-ske gaae til grunde

1849 11/4 . . . Man havde hiemme det usalige rygte, at Als skal være tagen, flere tusinde faldne, kongen skudt og 7000 danske tagen til fange, men dette er vist fias, som ogsaa Gud ville give, og han give os snart roe og fred i landet igien.

1849 13/4 . . . Det hedte i Tønder, mand havde stillet den danske regiering det alternativ at rømme Als eller priisgive Iylland til occupation

1849 17/4 . . . Dübbel skandse samt broehoved til Als er tagen ved storm af de tydske og flere tusinde skal være dræbte og saarede; felttoget til vands som til lands begynder med ringe hæld for de danske vaaben. Gid mand ville slutte fred

1849 18/4 . . . Nagel kom med efterretning, at pastor Gram er kommen hiem, og at Trøyburgs eier, kammerherre Neergaard er død, samt at ministeren for det udenlandske havde dagen for Grams afreise bestemt forsikkert, de tydske forbundstropper ville ey overskride Iyllands grendse, da dette kunde føre til krig med Sverrig og Rusland.

1849 21/4 . . . I gaar kom fra Flensburg en deel militair til Tønder, Møgeltønder, Høyer etc. at besætte vestkysten med dens havne.

1849 22/4 . . . Rygtet gik, at Colding skal være besatt, alt-saa grendsen overskreden.

1849 23/4 . . . I Dahler, Gerrup indquartering, der ligeledes blev ansagd for Wisbye, og ieg frygter vores egn vil nu blive haardt medtagen, især frygter mand de Posen polakker; de tydske tropper ere den 20de gaaet over grendsen og ind i Iylland.

1849 25/4 . . . Hochberg var i Møgeltønder. De der og i om-egnen liggende tropper vare tagne bort og marserede til Haderslev. Det hedte, at i og ved Colding en blodig trefning hav-

1849 18/4. Gram; jvnfr. 1848 26/8 og 5/10.

de funden sted, noget af byen brændt, og nu vil det vist gaae løs paa det stakkels Iylland.

1849 26/4 . . . Brev fra Nagel med beretning, at Orle Lehmann, nu amtmand i Weile, er tagen til fange og bragt til Gotorf. Ved Colding skal der have været blodig bataillie, og skal efter danskes udsigende de tydske der have tabt.

1849 27/4 . . . [Brev fra] den dansk exalterede Ferdinand, der paa een os alle uventet maade yttre sig, hvorved trues det baand sønderrevet, der hidtil i kierlig forstaaelse kiedede ham til sin omgivelse, og dette alt formedelst forskiellig politisk anskuelse, men han vil haabentlig komme til besindelse igien . . .

1849 29/4 . . . tog *en famillie* til Høyer, hvor der laae et tydsk kanonbaad i havnen, et uden for . . .

1849 30/4 [Højer] . . . Hørte at de herliggende kriegsskibe var natten gaaet til Røm og der kapret Tøge Tygesens islandsfarer med fuld ladning, der skal have en værdi af 10000 mk. . .

Ieg slutter dette hefte af min dagebog med ængstlig bekymring for det kiere fødeland som for størstedelen af Europa. Krieg her som fast overalt, og seer det for menneskeheden faretruende ud. Gud veed, hvordan alt vil ende . . .

1849 1/5 . . . Mit 76de aar tiltraadte ieg i dag og helligede samme ved *en familie* i vores boelig at nyde alterens sacramente — og søgde mand tillige ved et med blomster prydet bord og smaae foræringer at glæde mig. Men sindet er ved dagens sørgelige begivenheder og det mørke udseende af den kommende tiid saa meget nedbøyet og forstemt, har kuns liden sands for glæde, alderdomstryk kommer til, og maae ieg sande, hvad ieg denne dag 1847 i min dagebog sagde:

Sie sind dahin de frohen Jugendtage etc. skiøndt ieg der ved med taknemmelig hierte paaskiønner det meget gode, Herren i livet gav mig, de mange glæder, der bleve mig til deel.

1849 2/5 . . . I Medolden afbrændte i aftes Peter Bossens gaard, som det heder med hele besætning paa en hæst nær, samt 2de smaae huuse. De stakler ere at beklage især denne tid, hvor enhver har saa meget at paatænke og sørge for sig selv.

1849 9/5 . . . Var i Storde at betale mine renter, fandt Christiane med hendes mand munter og vel. Siden 20de ian. var ieg ikke der. Politik blev ikke berørt af os.

1849 11/5 . . . Niels var i Tønder, men købte ingen stude, da de vare saa urimelig dyre

Aviserne bekendtgjorde i dag, at forbundstropperne nu ere rykkede ind i Iylland og bragde tillige den sørgelige beretning, at Dons mølle total er nedbrændt og skudt i brand. Gud veed, hvordan det er gaaet i Nebel mølle. Min stakkels gamle broder, hvor beklager ieg ham! O, at han endnu skulle opleve sligt. Brev fra Nagel, at mand i morgen ogsaa i Høyer er tilsagd indquartering — 300 mand.

1849 13/5 . . . Giennem Bredebroe kom denne formiddag en deel tydske tropper, der skulle overnatte i Døstrup og siden til Ribe, skrev med Niels til mine børn i Høyer . . .

Der blev i dag her i sognet meget requireret af de dansk tilhørende at levere til Colding.

Ogsaa her var grande disangaaende, hvor mine smaa danske eiendele kom i betragtning og skulle levere havre, høe, halm, flesk, brød.

Ja! mand vil nu ogsaa her faae krigens tryk at føle, og vil der nu vist ønskes fred . . . Indquarteringen var denne morgen fra Høyer taget til Ballum.

1849 15/5 [På rejse.] . . . Tog over Mungsbrück til Husum og til Kleve. Uldhandel bliir kun lidt omtalt, og vil det sandsynligvis give lave priiser. Mange glæder sig imidlertid til at see mig. En deel af faarene gaa endnu i uld. — Ingen tropper, hvor ieg kom, alt stille og roelig.

1849 27/5. [Munkebro, på hjemrejse]. . . og vil der neppe være udsigt til i aar som for den kommende tid at kunde konkurere med fabrikanterne, saa længe disse have brug for megen uld og søge at forhøye hinanden prisen. Disvære! den gyldne tid i denne brange er forbi, men ieg takker Gud for det gode, ieg har havd . . .

1849 15/5. W. er på rejse til Altona - Hamburg, for at besøge gamle venner og forretningsforbindelser.

1849 28/5 . . . Disværre hørte ieg, at Nagel var bleven søgd af en ordonance fra et s[lesvig]-h[olstensk] dampbaad og indkaldt til en bestemt tid at møde om bord. Gud veed, hvordan det nu vil og kand gaae ham. O! havde han fulgt mine gientagne alvorlige formaninger, undslaaet sig alt, hvad der berørte politiken, hvor got for ham og sin familie.

1849 30/5 . . . Ferd. tog med Nagel til Høyer. For et par dage siden var han bleven stevnet af den kommanderende paa kanonbaadet. Han maae altsaa være bleven angiven og beskyldt igien for sit danske sindelaug, for sine uoverlagde yttringer. Det var mig ellers kierd, at han strax efter sin hjemkomst gik hen og meldte sig hos den derværende officeer, traadte aaben frem, hvilket vil gavne ham mere, som naar han havde søgd at skiule sig og har her forfaret, som ieg i hans sted vilde have giort, hvilket [jeg] ved afreisen ogsaa havde sagt ham . . .

1849 31/5 . . . Sørgelig var ogsaa denne maaned for det kiere fødeland, og krigens tryk som redsler føles dybt. . . . Overordentlig meget requiererres, kriegs- eller brandskat paalægges (Ribe maatte betale 1200 rbdrl.), derved handel og skibsfart standses. Landets producter have liden værd, ere fast ey at anbringe, og skulle denne tilstand længere tid vedvare, da gaar landets velstand til grunde, fast kand mand sige, at eiendommene allerede have tabt den halve værd, derved ingen haab til fred, da de danske ey vil give efter, stolende paa Russlands hielp som Tysklands uenighed, ligesom Schl[esvigerne] og Holstenerne heller ikke vil føye sig. . . .

1849 4/6 [Husum] . . . Der var megen liv i uldhandelen, mange kiøbere, og gik prisen langt høyer, som mand skulle have ventet. Petersen kiøbte i dag Asmussens med Finkhusens uld til 16¹/₂ s. Den ringe Taatinger uld er solgt til 12 s. og Hallig uld betaltes med 10¹/₂ til 11¹/₂ s. Vi kiøbte intet og ville vist dette aar kiøbe lidt.

1849 10/6 [Husum] . . . Politisk seer det i Tyskland meget braaget som faerlig ud, og en indbyrdes krieg truer at ville fremstaae, hvorved krigens ogsaa forlænges her i landet. Paa fred

er under disse omstændigheder ey at tænke, og Gud veed, naar og hvordan denne sørgelige crisis vil ende sig.

1849 21/6 [Husum] . . . Vort hele quantum her blev kuns 2742 ₰ [uld], og havde vi fordoms dage flere tusinde som nu hundrede, men ieg er glad til ikke at have kjøbt mere. Giennemsn. priis 12 s. 2 p.

1849 24/6 . . . Pastor Gram holdt i Dahler sin afskeedspræken i dag og har faaet ansættelse i Kiøbenhavn ved Holmens kirke. Skade for sogn som egn, at denne vakkre mand tager bort . . .

1849 25/6 . . . Besøg af Wilhelmine fra Ries, der denne tid er hos Mikkelsen, hvor nu familien tager til, og dette er mig rett kiert, især naar den vrantne broder præst er med, som det er saa vanskelig at omgaas og underholde sig med.

Hochberg tog til Ribe for at faae sine kniplinger stempede . . .

1849 26/6 . . . Brev fra Nagel med den ubehagelige beretning, at kriegsfolkene paa kanoonbaadene havde giort spectacel; de danske hviid rød farvede kugler paa staketrælene og porten nedtagen og overmalet. Mand ville tillige have slaaget vindverne ind, vel spoleret huuset sandsynlig i drukkenskab, men Nagel og Møller toge bøsser i haand og skrækkede dem bort. Gierningsmændene skal være fængslede og stillet til kriegsforhør. Vor stakkels Dora! Hvilken angst og skræk vil dette have været for hende. Skrev til Nagel. . . .

1849 28/6 . . . Paatænkte enkedronning Caroline Amalies fødselsdag med taknemmelig hierte; hun fyldte i dag hendes 53. aar. Gid hun maa forleve denne dag glad, hvilket imidlertid vel mere er at ønske end haabe, thi hendes stilling med politisk hensyn er saare vanskelig, og neppe bliir hendes gode sind og villie uden af enkelte annerkiendt. . . .

1849 29/6. [Gredstedbro] . . . Tog hiemme fra kl. 9. 5¹/₂ i Gredstebro, i Ribe temmelig megen militair, ligesom i Gredstebro,

1849 21/6. Det drejer sig kun om den uld, J. Wulff har kjøbt i Husum.

1849 26/6. Møller er Nagels provisor.

men som toge videre; fandt ingen vanskelighed at fortsætte min reise. . . .

1849 30/6 [Varde] . . . Underweys til Warde fandt ieg alle-
vegne militair, overalt skildtvagter, enkelte kom mig imøde. En
trop Schleswig dragoner med lange skieg, der saa fæle ud,
kiorte ieg forbi, men ingen tiltalte mig, før ieg kom til Warde-
broe og port, men her blev ieg anholdt, maatte til den høyst
kommanderende, en obristlieutenant, hvor ieg stod længe, før
ieg fik ham i tale, men nu kunde ieg for i dag ingen forlov faae
at reise videre, og neppe blev det mig tilladt at tage ud af por-
ten til møller Nørup. — Her ligger ieg nu og kand ingensted
komme, heller ikke engang komme ud af Sønderport og til Ribe
igien. . . . Gid ieg var vel hiemme igien, thi at reise videre vil
der neppe være at tænke paa. Et par dage før kunde ieg nok væ-
re kommen ned i landet, men Gud veed, naar tilbage igien. W.
Nissen vil haabentlig have naaet sit maal. Fast alle i Warde
liggende tropper toge eftermiddagen nord paa, og lader det nu
til, mand vil trænge videre ned i landet . . .

I det politiske ingen forandring, kriegens vedvarer i vort land,
mand underhandler om fred, men kommer disværre ikke videre
og kand ikke enes. Landets velstand, tydsk som dansk gaar der-
ved til grunde; det stakkels Iylland lider især meget . . .

1849 1/7. [Varde] . . . Alle tropper toge denne nat fra byen,
som endnu vare der i aftes, og skal det gaae løst paa Ringkiøbing
og omegn, der have nægtet at levere fourage og levnetsmidler
til de tydske tropper; ia, endogsaa iaget 30 dragoner bort fra
Ringkiøbing, der vare didsendt at fordre leverance, hvilket nu
vistnok komme byen som amtet dyrt at staae, og er det i saa-
dan tid klogest godvillig at føye sig i omstændigheder og hvad
ey staar til at ændre.

Ieg kand nu ingen sted komme. Istedes for denne eftermid-
dag at være i Holstebro ligger ieg endnu i Warde og kand maa-
ske glæde mig hertil, thi Gud veed, hvordan det kunde have
gaaet mig, og naar vendt tilbage igen. . . .

1849 3/7. [Varde] . . . Mit bud [til Holstebro med brev til
stedsønnen Wilh. Nissen] gik af, et ungt menneske med forkryb-

lede hænder, men raske been og dristig mod. Gud veed, om han vil komme giennem og naae sit maal. — De fiendtlige tropper skal fra Tarms have besat Skiern aae videre til øster og hemmer derved kommunikationen. . . . Og finder ieg ogsaa her som syd paa hos tydsk som dansk overalt venlig modtagelse, hvilket saa meget glæder mig; ieg mener det io ogsaa vel med alle, hver brav dansk som tydsk er mig kier, der forholder sig rolig, ønsker enighed og fred, og er kuns mit ønske, at den gamle gode forstaaelse mellem tydsk og dansk atter maatte finde sted igien. . . . Amtmand Sch[u]lin i Ringkiøbinger imidlertid tagen til fange og bragt til Tarms, fordi han før havde nægtet ald levering af fourage og levnetsmidler, ligesom i Tarms, Skeern 170 kreature med vold ere borttagne, da amtmanden nægtede at udskrive, bonden at levere noget. Havde mand funden sig i tid og omstændigheder, ville alt være bleven mere ligelig fordeelt og for enkelte denne ulykke ey være fremstaaet; nu treffer disse en haard sørgelig skiebne, hvilket saa meget er at beklage.

1849 5/7. [Hjemme i Brede igen.]

1849 7/7 . . . Et expresse bud fra Holstebro bragde 2de breve fra W. Nissen, der Gud ske lov er vel, men har kuns kiøbt 40 skk., 12 800 R uld a $10^{1/2}$ s. Han havde havd megen angst over min udebliven og ville nu til strømpeegnen; men det var tvivlsomt, om han kunde komme ud af landet igien, maatte maaske tage over Aalborg, Kiøbenhavn og Lübeck. Got ieg ikke kom derned. . . .

1849 9/7 . . . Efterretning om en svær trefning ved Fredericia, hvor de danske sloge de tydskes angreb tilbage, gjorde udfald, foriagede samme af alle deres skandser — erobrede mange kanoner, forbrændte fiendens telte og leier og forioge samme flygtende til Weile og Colding egn; der skal være mange dræbte, mange saarede, især af Schlesv. Holstener, og var den 6. juli en blodig dag, sørgelig for mange og smertelig for den følende, at slige blodige optrin finder sted i vort før saa roelig fredelige, lykkelige land.

1849 7/7. skk. = sække.

1849 15/7 . . . Brev fra Nagel med den gode efterretning efter Alt. Mercur, at der er sluttet vaabenstilstand og vil blive fred.

1849 16/7 . . . Efter Mercur seer det tvivlsom ud med vaabenstilstand, nogle stater i Tydskland skulle ey ville anerkjende Preussens afslutning, ligesom hertugdømmene med magt ville sætte sig herimod, saa der endnu seer farlig og truende ud, og har mand aarsag til med ængstelig frygt at see den kommende tid imøde. Vee dem, der have fremkaldt denne ulykke over vort før saa lykkelige land.

1849 17/7 . . . Rehhof — provst, nu ogsaa superr[int]jendent for det nordlige Schlesvig — kom denne eftermiddag og var ieg efter indbydelse aftenen lidt hos præsten.

1849 20/7 . . . Birkefoged Wartenburg fra Kloster var hos præstens denne eftermiddag til modtagelse af angivelse til indkomstskat, hvor ieg lod mig ansætte til 2000 mk. og blev naturlig her den høyeste.

1849 21/7 . . . Hochb[erg] var i Tønder og medbragde sidste Mercur med beretning, at den den 10de i Berlin sluttede vaabenstilstand med fredsbetingelser nu er ratificeret og udvexlet, saa nu haabentlig intet blod vil flyde mere for disse usalige forviklinger. I Tønder var mand ilde tilfreds med betingelserne, da Schlesvig skilles fra Holsten og bliir paa en maade et land for sig, men dog i forbindelse med Danmark uden at vorde indlemmet i Tydskland, hvilket mand der som mange stæder ønskede og selv med magt ville søge at giennem sætte, hertil bringe de største ofre, men som Gud skee lov nu haabentlig ey vil komme til udførelse. Ja! Gud give vort før saa lykkelige land fred og roe igien, men saa lykkelig som det var, bliir det i nu levendes tid vist ikke.

1849 23/7 . . . Ieg vandrede ved det deilige veyr til Reispold, tog Mercuren med, som ieg der læste, og glædede mig til at erfare, vaabenstilstanden med fredsbetingelser nu er ratificeret og udvexlet; tillige det haab, at freden snart vil vorde sluttet. . . .

1849 31/7 . . . Slaget ved Fridericia den 6. juli, hvor de danske vandt en hæderfuld seyr og vaabenstilstand sluttedes den

10de i Berlin grundet paa fredsbetingelser, gjør denne maaned tænkelig. . . .

1849 5/8 . . . Deilig mild stille veyr, der vedblev den ganske dag, og var det et meget behagelig veyr, som vi afbenyttede at gjøre en tuur til Drouet skov, hvor ieg end aldrig var, for at adsprede og opmuntre os lidt. Anthon, Dettlef Smed og søn vare med. Vi drack caffe ved skoven, der blev musiceret og vi morrede os got. . . .

1849 9/8 . . . Theodor blev indkaldt at møde i Tønder til session den 15de morgenen kl. 8. Got han ikke er hiemme, heller ikke kommer hiem for det første, hvor omstændighederne da haabentlig vil ændre sig. . . .

1849 12/8 . . . Skrev til Lundius angaaende Theodors sessions møde. . . .

1849 17/8 . . . Lundius . . . meddeler den gode efterretning, at Theodor som gammel mands søn var overgaaet ved sessionen og kand nu komme hiem igien. . . .

1849 19/8. . . Hos vore sønner var denne eftermiddag og aften gilde — foranlediget ved det lille badehuus opførelse, hvor mange blev glædet, og var der talrig sælskab, for det meste arbeidere — 60 til 70 mennisker med talrig skare tilskuere uden for. Og var det et sielden skue for denne lille bye at see saa mange glade mennisker samlede, rart at veyret var saa smuk. Hele natten blev dandset, siungen, spist og drukken til kl. 5 om morgenen. Vi gik kl. 11 til hvile.

1849 24/8 . . . Var eftermiddagen med vores moder og Trina til Kloster market, hvor der var en stoer vrøvl af mennisker, megen liv og munterhed og ingen spor af her vare trykkende tider, men mig kedede saa meget denne staahei og var glad til at komme hiem. . . .

1849 31/8 . . . I vores land kom svenske tropper som neutrale til besætning af Nörre Schlesvig til freden er sluttet; paa nogle preusser nær, 4000 mand, der besætte Süüd Schlesvig, er dette hertugdøm af tyske rømt. Schlesvig blev forladt af statholderskabet som landforsamlingen, og mand tog sæde i Kiel.

1849 5/8. Drouet skov = Draved skov.

Spænding og forbittrelse mellem de forskjellige nationaliteter vedvarer, disværrer, og iubler de danske nu ligesom de tyske sørger, og der er had og fiendskab overalt — ogsaa indbyrdes i familier, saa det er en ret sørgelig tid, vi leve i. Give Gud dog snart fred og roe overalt igien. . . .

1849 7/9 . . . Efter Mercur træde mange embedsmænd i det schlesvigske af, blandt andre amtmand v. Kaup i Husum, mange vil vist følge. . . .

1849 8/9 . . . Vi erindrede denne dag 1847 — kongeparrets besøg — og blev kronen paa forstuen i dag prydet med nyt grøn og blomster. For at glæde armhuusets beboere og erindre samme om denne for vor bye saa ærefulde dag, gik ieg mod aften med en kurv æbler didhen, gav tillige 24 sk. at gotte sig i morgen med, hvor mand vist vil forleve en glad dag, og min gave blev taknemmelig modtagen. Saadan kand mand glæde med lidt og agter ogsaa for den kommende tid at bringe denne dag paa saadan maade i minde.

1849 9/9 . . . Uventet kom den dristige Nagel mod aften med en skipper fra Norge, Anders Ofuedsen, Lillesand, skib „Den norske Bonde“, en slup, hvilken [jeg] befragtede med det i Ringkiøbing liggende rug og byg til Christiansand; fragt 12 sk. a tønne, adresse Ole Stromme, og er ieg glad til, at dette korn kommer bort, skiøndt det vist vil lønne daarlig. . . .

1849 19/9 . . . Søster Grethe frasagde sig kniplingshandelen i dag og sendte alt dertil hørende herved — hvilket gjorde mig meget ondt og vil vist giensidig vorde fortrødt; hun var saa got tient med at have lidt at virke paa, ligesom Hochberg nok vil komme til at erkiende, hvor gavnlig hendes virksomhed har været ham som mig. — Men hun er io nu gammel og svag. — Det ubehagelige forhold i familien, *der* og *her*, vil imidlertid have

1849 9/9. Jvnfr. 1849 31/12, hvoraf fremgår, at kornet alligevel ikke er kommet af sted.

1849 19/9. Der har kort forinden været en alvorlig uoverensstemmelse mellem de to fætre Joh. Andr. Mikkelsen og Hochberg. Det kom mer til alvorlige optrin mellem den Mikkelsen'ske og den Wuff'ske familie, og herunder tager Grethe W. parti for Joh. Andr. Mikkelsen. Uoverensstemmelserne skyldes til dels forskelligt syn på de nationalpolitiske forhold.

foranlediget hende til at gjøre dette skridt. Hun, stakkelt, lader sig lede eller rettere mislede af disse ensidige mennesker, men dette vil vist komme til at angre og fortryde hende, hun vil snart føle sig enestaaende og forladt. — Hendes stilling beklager ieg høylig.

1849 27/9 . . . Var i Storde med æbler til erindring af deres bryllupsdag, men som det lod til, at mand ey paatænkte, før ieg bragte det i erindring. Ieg var her ikke i lang tid, mit besøg glædede derfor om saa mere, ligesom det glædede mig at finde Christiana glad og lykkelig, det sære givtermaal af et saa ulige par ey er vorden fortrødt, men at denne dag endnu velsignes og paa-tænkes med glæde.

1849 28/9 . . . Der var spectacel i Tønder i gaar i anledning af, at en nye amtmand skulde indsættes. . . .

1849 30/9 . . . Her i landet tiltog giensidig forbittrelsen især i hertugdømmet Schlesvig. — Embedsmænd, verslige som geistlige, protesterede imod en deel af landsforvaltningens forføyelser og flere, især høyere embedsmænd, blev afsatte, men folket satte sig herimod, ville ey antage og annerkiende de nye embedsmænd, og herover opstod spectacler og oprør i Husum, Tønning, Tønder og flere andre stæder, saa mand paa flere stæder for tiden fast ingen øvrighed har, og det seer i vores før saa lykkelig land sørgelig ud. Gud veed, naar og hvordan dette vil ende?

1849 5/10 . . . Brev fra W. Nissen, Paap og Iantzen i Döringworth med opsigelse af sin capital. Der maae være penge nok i cirkulation, thi fast allevegne kyndiges. Ia! Krieg bringer ulykke, men ogsaa mange penge i gang, og paatænker ieg, hvad en kone i Mecklenburg 1814 sagde, da ieg forespurgte om forholdene og næringsdrift der — hvortil hun svarede: „Ach! Wir haben schlechte Zeiten, kein Geld! Wenn der liebe Gott doch ein guter Krieg geben wolte, dann käme Geld unter den Leuten!“ men frielig ville hun ingen krieg i hendes egn. . . .

1849 28/9. Den nye amtmand, Hugo v. Plessen, måtte tage bort fra byen med uforrettet sag; jvnfr. P. Lauridsen: Mellem Slagene 1849—50, Kbhvn. 1900, s. 67 ff.

1849 17/10 . . . Tog med vores moder til Tønder, hvor vi ikke vare i lang tid, fandt alt stille roelig der, men seer mand med spændt forventning det kommende imøde, samt følgerne af de optoyer, mand her som i Husum, Tønning etc. har havd. 400 mand preusser ligger her som straf execution og maae forpleies paa borgernes bekostning. Radoor havde 11 mand — 1 mayor beregnet for 3 — og 8 gemene. Det var meget død og stille i byen, og alle næringsgrene lider; skal dette vare længe, bliver Tønder en arm bye, før var her saa megen velstand, men mand har disværre ey vidst at paaskionne det gode. . . .

1849 22/10 . . . Ieg fik ved at søge i mine gamle papier min *Bettler* til haand, som ieg ikke havde læst i mange aar og blev saa glad, mit sind saa opmuntret ved at læse samme skiøndt ey uden vaade øyne. Ieg troer denne fortælling og fremstilling fortiente at offentliggjøres, og kunde maaske mange opbygges deraf. — O! hvor er det dog got med saadan roe og glæde at kunde paatænke sine ungdomsdage, den forgangne tid, og hvor kiert er mig alt, hvad ieg til sin tid har skreven; i alderdoms dage gjør det hiertet saa got at vorde paamindet, hvad mand i ungdomsdage vilde som gjorde, og vil ieg herefter mere afbenytte mine skriverier, hvorved dagens ubehagelige begivenheder svinder, sindet lættes og ved erindring af det forgangne mand kand nyde glade roelige øyeblikke igien.

1849 27/10 . . . Der blev sidste natt indbrækket og røvet i Bosholm, ligesom indbrækket ved Hansen i Harris, Hans Nielsen, Br[ede]broe, i Dahler præstegaard og hos en smed der, ogsaa i Gerrup og Gud veed hvor mange steder flere, saa det er en ængstlig usikker tid vi leve i.

1849 28/10 . . . Var i dag i Tønder for at see og høre, hvordan alt stod der, da det hedte v. Plessen skulle i dag som amtmand atter komme did, men derom vidste mand i byen intet, og alt var stille roelig der. Med militaeret forestod en vexel; de derliggende 450 preusser skulle bort og afløstes af 900 directe fra Preussen kommende som executions-tropper, og vil dette komme byen dyrt at staae; borgerne ville imidlertid paa ingen maade give efter, men forsvare deres paastande til det yderste.

I Hoyer seer det disværrer truende ud, og de forskiellige partier staae meer og meer forbittrede mod hinanden. Himlen maa vide, hvad ende ald denne usalige virrvar vil tage. . . .

1849 29/10 . . . Gik efter middagen til Wisbye for at samtale med herredsfogden angaaende den usikkerhed, der hersker, de idelige indbrud og tyverier, som finder sted, og var det mig kiert, at høre samme havde ved indberetning til amthuset forlangt gensdarmen til beskyttelse, hvilket saa meget stemmede med mine ønsker. Alt længe havde ieg dette ønske og ville der ved den almindelige sikkerhed saa meget vorde betrygget

1849 30/10 . . . Skrev til min broder Hans samt Campen og til stiftamtmanden i Ribe den her herskende usikkerhed angaaende og med ønske, at bevæbnet politie eller gensdarmen her blev indført, mig beraabende paa min erfaring af det gavnlige ved denne foranstaltning i andre lande. . . .

1849 5/11 . . . Breve fra W. Nissen . . . og Hochberg; sidste sund og vel kommen tilbage, men har disværrer kuns udrettet lidt og den mig saa kiere kniplingshandel gaar meer og mere i staae, vil vel endnu i min tid maaske gandske bortfalde, i det mindste for mine sønner.

1849 21/11 . . . Brev fra Campen med sørgelig beretning fra min gamle broder, hvis timeglas vist snart er udrunden og som saa inderlig længes efter at tale mig. Vore sønner vare denne eftermiddag paa Trøyburg til musicunderholdning.

1849 26/11 . . . Ferd. kom hiem. I Høyer megen røre og forbittrelse imellem tysk og dansk. Hvor got denne tid at boe paa landet og i en stille rolig fredelig bye som Brede er.

1849 29/11 . . . Der var i dag prøvevalg til rigsforsamling i Bredebroe, men ieg var ikke der, hvorimod Ferd. indstillede sig. Det lader Knudsen vil blive valgt. . . .

1849 30/11 . . . Med bange frygt for krieg endte maaneden og seer det farlig truendeud. De forskiellige landsdeele staae fortvarende fiendtlig mod hinanden og ingen forsoning vil fremstille sig. Mand ryster sig stærk paa begge sider, og himlen maae vide,

1849 29/11. Knudsen = Knud Lausten Knudsen, Trøjborg (1806—66).

hvad ende dette vil tage. Landet trues med ødeliggelse; ville dog stormagterne forene sig og byde fred. . . .

1849 3/12. [Nebel mølle] . . . Min stakkels blinde broder fandt ieg kræftigere end ieg havde ventet, men sit humeur er daarlig. Han har saa mange fatale ideer at trækkes med, ogsaa i det religiøse; troer sig langt svagere end han er og længes efter at gaae herfra. . . .

1849 4/12. [Nebel mølle] . . . En vigtig dag var denne dag for landet, da overalt i kongeriget valg fandt sted af deputerede til rigsdagen. Gid mand maae have valgt got og til hæld for landet. . . .

1849 12/12. [Nebel mølle] . . . Tilstanden er i det hele sørgelig her, ogsaa hvad pengevæsen angaaer. Skatter og afgifter med saa meget andet mere maae betaales, men korn ikke at sælge, og hvor skal det saa komme fra? . . .

1849 31/12 . . . Aaret var frugtbar og bragde riig velsignelse for mennisker og quæg, men disværre forstyrrede krieg og strid nydelsen af det gode, Herren gav . . .

Hertugdømmet Schlesvigs nörlige deel blev besatt af svenske, sydlige af preussiske tropper. En regieringsforvaltning, bestaaende af en dansker, en preusser samt en englænder som opmand blev nedsat, men som det blev vanskelig at forskaffe sig lydighed, og neppe vidste mand i denne provinds, hvem mand havde at adlyde, saa mange steder fremstod forvirring og usikkerhed, især dette i Tønder, Haderslev, Schlesvig, Tønning, Husum, hvor embedsmænd bleve af —, nye indsatte, men som mand ey ville anerkjende og satte sig imod, hvilket da ey heller med magt blev giennemført, men mand lod saa at sige folket raade. —

Had og forbitrelse mellem tydsk og dansk tiltog disværre, og mange, der før vare venner bleve bittre fiender. I mange familier fremstod strid og uenighed, had og fiendskab, hvorved saa manges vel, roe og lykke blev tilintetgiordt. . . .

Kornpriserne vare ved aarets sluttning: hvede 11 mk., rug 5 mk., byg 4 mk. 8, havre 3 mk. 8 s., boghvede 5 mk. Kniplingshandelen gik det daarlig med afvigte aar, og er det ikke nu som

i min virketid. Kniplerindernes antal formindskes, ligesom afsadsen svækkes, og det staaer at befrygte denne industrie vil her til lands gandske gaae til runde. Med bomuldstøyt væverie gik det derimod meget got. 42 stoele vare i gang, og dog kunde neppe saa meget tilfærdiges, som bliir forlangt. Maatte kuns den frie forsendelse til Iylland vedvare, thi derhen gaar det fleste tøy. Uldhandelen blev ikke betydelig dette aar. Mærskuld blev kiøbt 100, iydsk 100. Ingen forsendelser til Frankrige, intet solgt i Neumünster, Glückstadt, hvor intet søges mere, alt blev forhandlet i Hamburg Altona. Med nogen rug og byg, ieg paa speculation lod kiøbe i Ringkiøbing — 450 t. — havde ieg ingen held, og ligger samme der endnu usolgt. Kreaturene fandt sig nogenlunde i priis, men med korn daarlig, og ved slige priiser, som for nærværende tid finder sted, kand landmanden ikke bestaae. Skatter og udgifter for stoere, folkeløn for høye, de i senere tid tilvænnede nødvendigheder for overdrevne, og skal denne tilstand længere tid vedvare, da vil mange gaae til grunde og landeiendomme tabe betydelig i værd, prisen ogsaa for tiden alt for overdreven høy, og det vil som min fader til sin tid sagde nok blive anderledes igen.

Ubehagelig var tvisten med den utaknemmelige, havesyge Mikkelsen med søn, der neppe nogensinde udievnes igjen. . . .

1850.

1850 1/1 . . . Aaret begyndte med en sørgelig begivenhed, idet en af fabrikkfolkene, Peter Trender, ved dum uforsigtighed med en pistol skiød sig pengefingeren fast af paa høyre haand, saa Gadolin maatte hentes og fingeren afskieres. Det er en usalig vanskik med det nyttaarssskyderie. Gid dog dette vorde afskaffet og med strengthed forbudt . . .

1851 8/1 . . . Mine sønners opgave: Knipl[inger] 4000 rbd., 200 kniplerinder, bomuldstøyt 16 000 rbdlr., arbeider 80, 1800 t. uldne trøyer. . . .

Da ieg kom hjem [fra pastor Ratenburg] forefandt ieg det

1849 31/12. Uldhandelen, tallene ikke anført.

1850 1/1. Gadolin = lægen Ellis Gadalin i Løgumkloster (1788-1854).

sorgens budskab, at den omtalte [broderen Hans Wulff] var ikke mere; han havde forladt denne verden den 6te morgenen kl. 2. I 13 dage havde han intet kunnet nyde, ikke tale og har vist lidt meget, men havde tilsidst en rolig død. Kl. 1^{1/2} faldt han i søvn, kl. 2 var han død.

Han opnaede en alder af 85 aar 3 maaneder og sine fleste dage vare sunde og glade, han var begavet med sieldne aands evner og havde et meget munter humeur, hvorved han glædede saa vel sig selv som alle, han kom i berørelse med og have fra ungdom af ham mange muntre fornøvelige timer at takke. Ved sine forældres trange kaar havde han i ungdoms dage saare meget at døye. Han maatte først løbe omkring med smaating til salg, siden prøvede han kniplingshandelen, vedblev hermed i 3 aar, men denne beskieftigelse tilsagde ham ikke og kom ingen veie dermed. Ogsaa skoleunderviisning havde han given, hvilket meer tilsagde ham, og da en plads som informator hos assessor Lautrup paa Estrup blev ham tilbuden, antog han samme med glæde, fratraadte sine hidtilværende beskieftigelser, dog til sorg og bekymring for sine forældre, der havde sat deres haab og tillid til ham, men nu med 6 uopdragne børn fandt sig saa enestaaende og forladt i trængende omstændigheder.

I 3 aar var han paa Estrup informator, siden blev han der ridefoged, forvaltede sin function til sin principals fuldkommen tilfredshed, der viste en særdeles godhed mod ham, som denne var ved blid karakter, en udmærket mand, tiltalende — tilkiendegav ogsaa derved sin tilfredshed, at han ved udtrædelse af sin tjeneste skienkede ham en sum af 500 rdlr., hvilket til den tid var meget og blev for min broder et betydelig hielp, da han havde kiøbt Nebel mølle og var i forlegenhed at præstere det nødvendige, da han io ingen formue havde, kønen heller kuns bragde ham lidt. Han givtede sig med forpagter Paulsens datter paa Endrupholm og traf et heldig valg, thi den gode Caroline var en godmodig veltænkinde siel, der var saa kierlig mod mand og børn, saa virksom i hendes husholdningsanliggender, saa venlig mod alle, hun kom i berørelse med og gjorde alt, hvad der stod i hendes magt for at gavne og for at glæde.

Meget ubetydelig var Nebel mølle med eiendomme, da min bro-

der kom i besiddelse heraf. Der kunde holdes 14 kreature og møllen var saa daarlig, at den strax maatte nyebygges og blev forlagd til den anden side af aaen, men med umsigt, forstand og overlæg foretog den afdøde sig forbedringer, der kom til at svare til haab og forventning, og i stæden for 14 kunde tilsidst 100 kreature opstaldes med tilstrækkelig foder.

Der var ubetydelig eng til gaarden, noget heraf laae ved Dons søe. Nu fik min broder tanke om at faa samme udtørret og forvandlet til eng, lod undersøgelse eller nevellering anstille og planen fandtes udførlig, men da tingen skulde foretages og landliggerne vartogte, at dette ville koste penge, trak samme paa et par nær sig tilbage og projectet gik i staae, men for atter at fremme samme, tog ieg med min broder halvpert, saa nødvendig ieg ogsaa kunde undvære pengene og saa ubetydelig min formue end den tid var; bønderne i Nebel frasagde sig deres deeltagelse som rettigheder; kanalgravere bleve forskrevne fra Lübek egn, en kanal $\frac{1}{4}$ mil lang blev gravet, vandet afledet og en høevinding af 250 læs er derved bleven Nebel Mølle[s,] hvilket især har bidraget til saaledes at hæve dens landeindomme, hvilket saa meget glæder mig, skøndt ieg ved dette foretagende lidte et betydelig tab, thi ieg gav slip paa min andeel i det udtørrede land, fik først efter 20 aars forløb mine penge gienbetalte uden rentegodtgjørelse, og saaledes som mig til den tid kunde have afbenyttet mine penge, kand ieg sige at have tabt capitalen tvende gange; men ieg fremmede det gavnlige og dette var for mig tilstrækkelig erstatning.

Min broder forøgede ved tilkiøb af forskiellige landdele sine eiendomme, og blev derved Nebel mølle en betydelig avlsgaard.

Sine bestræbelser at hæve landkulturen bleve annerkiendte og Landhusholdningsselskabet i Kiøbenhavn skienkede ham 3de [gange] et sølvbeger. Han blev af kongen Fr. VI bæret med dannebrogsmands kors og blev kammerraad. Chr. VIII gav ham ridderkorset — med rang af iustitsraad, og ved mange leiligheder blev sine betænkninger indhentede. Han blev siden valgt til deputeret ved stænderforsamlingen i Wiborg og fungerede her som alderspræsident i flere aar, hvor han fandt biefald hos

høye og lave, bestræbte sig efter kræfter at virke til gavn for det almindelige, at fremme landets vel. Han holdt her mange smukke, indholdsrige taler og foredrag, og længe vil han af forsamlingen vorde mindet, ligesom han overalt i landet vil vorde paatænkt med agtelse og taknemmelighed.

I den senere tid var han tillige landvæsenscommissair; under Fr. VI regering foranledigede han, at quægudførselstold ved Kongeaaen blev hævet; saa meget arbeidede han paa, at denne toldgrendse gandske maatte bortfalde, den fatale consumptionsafgift vorde afskaffet, men det lykkedes ikke, at dette kom til udførelse i sin levetid, saa inderlig han ogsaa ønskede at opleve den dag.

Han havde den ulykke, at møllen og fast alle bygninger brændte 1824, hvorved han lidte et stoer tab, helst han aaret i forveien havde ladet sine bygninger nedsætte til det halve i brandkassen for at spare præmie.

Meget lod han bygge, men ey saa got og varig, som det burde have været, men han maatte io spare, thi det manglede den stakkelt fast altid paa penge. Sit Bloksbierger huus kostede meget, men bragde kuns liden nytte og vil sandsynlig snart vorde nedtagen igien, helst det er saa uvarig bygt.

Han efterlader sig 6 børn og mange børnebørn, saa sin slægt ey saa læt vil uddøe. En vakker sviegersøn fik han i Campen fra Otterndorf — nu eier af sine besiddelser. Sammes godmodige sindelaug forenet med forstand og virkelyst har saa ofte glædet ham og gjordt sine sidste dage saa behagelige, som sin blinde sørgelige tilstand tillod; thi for 4 aar siden blev han gandske blind. Fra barndom af havde han kuns synet med det ene øye, det andet mistede han som barn i mæslinger.

At ieg endnu engang havde den glæde at samtale ham, o! dette er mig nu saa kier, ogsaa at ieg opholdt mig saa længe hos ham. Det var ogsaa paa den høye tid, derfor Gud ske lov, at det endnu skeede. Ieg kand nu paatænke den hedengangne, der i livet var mig saa troe og kierlig en broder, med mere rolighed.

1850 8/1. Otterndorf, en lille by i Kreis Hadeln i Hannover.

Nu sover han i fred, og fred være med hans aske, han var saa bange for endnu at maatte leve længe, thi livet var ham i senere tid saa kiedelig; dog nu er denne frygt ham betagen, og mand kan glæde sig hertil. Havde han beholdt sit syn, kundet virke og bevæge sig i frie luft, da ville han sandsynlig have kundet leve flere aar endnu, thi han var endnu sund nok, kunde spise, drikke, sove got, sit bryst ogsaa usvækket, hvilket sin stærke røst kundgiorde; ogsaa hans sieleevner vare temmelig usvækkede, hukommelsen god, som god dømmekraft, hvilket sielden findes i saa høy en alder i slig grad. Dog blev tilsidst disse sieleevner og aandskræfter ham til byrde, thi han maatte have noget at beskieftige samme med, og nu ville han udgrunde ting, der her ere urandsalige for os, og hvorfor der kuns gives troe og haab — men nu er for kam skiulet løftet, nu skuer han i det klare, hvor han her kuns saa mørke, og sie-len vil nu finde fred og roe, intet mere forstyrre dens glæde.

1850 15/1 . . . Der var i dag søsesession i Bredebroe, mange bleve udskrevne, men som haabentlig ey vorde indkaldte; ey friekiendes enkers som gammel mands sønner mere. Alt maae med, hvad der er tienesteduelig. Hvilken lykke for vores Theodor, at han denne tid slipper frie.

1850 18/1 . . . Modtog ved Hans Brodersen 20 rbdlr. 37 s. . . . for sin broder Andres, nu degn i Iylland af de ham til sin underviisning forstrakte 100 mk. 1840, og finder sig da een af de flere ieg har forstrakt i denne classe, der paatænker sine forpligtelser, de øvrige ere tause.

1850 1/2 . . . Hørte at pastor Neiling i Kloster er entlediget sit embede og den forrige til Kiøbenhavn rømte dansksindede pastor Höcker skal indsættes igien, men hvormed menigheden ey skal være tilfreds og protesterer derimod. Ogsaa den dierve provst Rehoff i Apenrade er af landsforvaltningen afsatt, og pastor Hansen i Iordkier skal fortræde hans sted, men som præsterne vil sætte sig imod, ligesom i Haderslev, hvor ogsaa provst Prahl er afsat, og Gud maae vide, hvad dette for vedkommende som for menighederne vil føre til. Ia! det er en sær forvirret tid, vi leve i. Gid der var fred, roe og orden igien.

1850 4/2 . . . Veien fra Døstrup til N. Vollum staaer fast gandske under vand og er paa sine steder saa høyt, at det gaaer op i vognen. I Scherbek skal vandet være steget saa høyt, at det strømede ind i huusene, og blandt andre i præsteenens huus have anrettet megen skade. Aaen her er meget høyt, og hvis det stiger høyere endnu, kunde det blive faerlig for broen.

1850 4/3 . . . Læste i Ribe Avis et for pastor Rathenburg meget krænkende inserat, uddragen af „Dannevirke“. Gid han maatte og kunde tage til gienmæle og forsvare sig. Ia! mand har denne tid nøye at paaagte, hvad mand taler og hvad man gjør, thi alt bemærkes.

1850 6/3 . . . Der var i dag licitation i Bredebroe over bygnings opførelse af et tinghus i Wisbye for Løe herred og Møgeltønder-Ballum birk. Quitzow, fader og søn fik tilslaget, approbation forbeholden. Ieg tilbød skriftlig caution. . . .

1850 9/3 . . . En stoer ulykke fandt igaar og forgaars sted paa Trøyburg heede- eller brænderiegaard. Først opstod ved skorstenen ildebrand, men som mand fik dæmpet. Dagen efter sprang dampkiedlen, en deel af bygningen blev derved ødelagd og 1 menniske skal have mistet livet, maskinmesteren. 2de saarede.

1850 13/3 . . . Peter var i Tønder for vores moder, de preussiske executions tropper vare tagne bort fra byen. . . .

1850 21/3 . . . Skrev i dag første gang med en egen staalpenn, faaet i Høyer; hidtil holdt ieg mig til den vante penn af gaassefier og kunde som oftest have saadan penn et halv aar. Men alt omskabet og forandrer sig i vore dage, og saa maa mand io gjøre med, skiøndt den gamle bliir helst ved det gamle. Altsaa! nu ret farvel min gamle kiære penn; saa meget der af mig blev skreven ved dig, vil ey vordet skreven med den nye og i min dagebog ey saa mange blade i samme fyldes mere, som hidtil er sket. . . .

1850 23/3 . . . Brev fra Bek med extract af pantebogen [for] Lø herred angaaende Trøyburg gaard og gods. Protocollerede giæld — 32 000 rbdlr. forrige Danske Cancellie, 16 000 frue thor

Straten, 16 000 Nationalbanken i Kiøbenhavn med senere 2386 rbdrl. 44 s. fra samme; i det hele protocolleret giæld 66 386 rbdrl. 44 s. eller i cour. 41 492 rdlr. Gaarden hvad avlsbrug angaar er til Knudsen i Forballum fra 1. may 1848 af paa 10 aar forpagtet a 3200 rbdl. eller 2000 rdlr. cour. for uden adskillige præstationer til beløb 273 rbdrl. 42 s. Denne meddelelse i anledning af muelig fæsteafløsning, saa arvefæste fandt sted, og behøves der hertil frue thor Stratens indvilling, da hendes capital ey kand opsiges i sammes levetid, og beder Beck i denne anledning at forvende mig hos samme.

1850 27/3 . . . Skrev til frue thor Straten efter Beks ønske og ombad hende[s] bevilling, at Trøyburgs festepligtige faaer arvefæste istæden for livsfæste imod billig gotgiørelse. Denne bevilling fordres, da hendes fader, der skuede hen til den kommende tid og ahnede, hvorledes det kunde komme for sit barn, udsatte 10 000 rdlr., som hun skulle have renter af, saa længe hun levede og være uopsigelige til hendes død. Pengene staaer paa anden prioritet nest efter 20 000 rdlr. Ieg tilbød at være hende[s] borge for renternes prompte betaling og tilkiendegav mit ønske, at det attraaede forehavende maatte gaae i opfyldelse, hvilket ret meget ville glæde mig, da herved saa manges vel for den kommende tid blev fremmet. . . .

1850 30/3 . . . I Høyer blev controlleur Hinricksen i dag afsat ved toldforvalteren fra Tønder efter ordre fra stattholder-skabet i Rendsburg; ubegribeligt at sligt her i norden kand finde sted.

1850 31/3 . . . I vores land staaer alt tvivlsom og forvirret, der underhandles om fred, men mand kommer ikke videre dermed, vaabenstilstanden saa lidt opsagd som forlænget; det lader til, mand staaer giensidig paa luur ventende paa et gunstig øyeblik for at kunde gjøre sine paastande giældende, og meer og meer opirres gemytterne; usikkerhed, især for embedsmændene tiltager; giensidig afsættes embedsmænd, geistlige som verd[s]-lige, nye indsættes igien, som mand til deels ey vil adlyde og antage, og forvirring, usikkerhed tiltager. Her i hertugdømmet

1850 30/3. Hinricksen = toldkontrollør Hans Stephanus Hinrichsen.

Schlesvig veed mand ikke, hvilken regering, der er at anerkende; landsforvaltningen, der skulde medens vaabenstilstanden styre landet, har ingen autoritet, da ogsaa stattholderskabet vil regiere, ey anerkender landsforvaltningen, befaler cassebeholdningen indsendt til Rendsburg, hvilket i sidste maaned af embederne for en stoer deel er efterkommet, og hvem der ey vil adlyde bliir afsat, ligesom de af landsforvaltningen afsættes, der efterkommer stattholderskabets befalinger. De svenske som preussiske troper, derskulle opretholde orden i landet, ere roelige tilskuere og lader hver gjøre, hvad den vil. — Himlen maa vide, hvad dette vil føre til, og hvordan alt vil ende sig, mand kand med angst og bekymring see den kommende tid imøde.

O! havde den gode, vise konge Chr. VIII levet endnu, da vilde denne usalige forvirring ey være fremstaaet, eller havde vores nuværende konge Fr. VII havd en søn, en thronarving, da heller ikke; men det var nu forsynets villie, at det saadan skulle komme, landets beboere skulle komme til erkendelse af det gode, de har havd, som saa mange ikke vidste at paaskønne, og vil vi haabe, det kand tiene til gavn for den kommende tid, saa sørgelig det ogsaa er for de nu levende.

De preussiske tropper forlode denne maaned Tønder som alle byer paa vestkysten og koncentrere sig i midten af landet. — Hvorfor dette maa himlen vide? Preussen spiller her en sær rolle og gjør sig ingen ære.

1850 5/4 . . . Fandt paa amthuset [i Tønder] venlig modtagelse og underholdt mig længe med amtmand Hansens kone, en datter af Iaspe Nissen — Sophie Magdalene Kog.

I Tønder ellers alt roelig, det preussiske militair borte, men mand er nedtrykt stemt, ingen forhaabninger har mand til fred og adlyder ikke landsforvaltningen i Flensburg, men stattholderskabet i Rendsburg, og himlen maa vide, hvad dette vil føre til; det kan komme byen, især embedsmændene dyrt at staae. . . .

1850 8/4 . . . Mine sønner begyndte med deres bygværk i dag ved bagehuset til væve local.

1850 9/4. . . Fuldendt mit 4re sider lange tætskrevne brev til frøken Walterstorff, vedlagd Christianas smukke digt paa

kongens begravelsesdag, som maaskee vil glæde hende, da hun saa meget elskede og agtede den gode konge, var overværende ved hans død og forlod ham først, da han var liig...

1850 13/4 ... Toge fra Høyer kl. 1¹/₂, 4 i Brede, hvor vore sønners nye fabrickbygning blev reist tæt til bagehuset, 6 fag. Gid dette i tidens løb maatte svare til haab og forventning.

1850 29/4 ... Tog formiddagen fod i haand og gik til Høyer ... Gik eftermiddagen hiem igien og for en 76aarige gammel mand var dette en temmelig lang tour, som ikke mange i denne alder ville gjøre efter, og var ieg ved min hiemkomst ikke synderlig træet, kuns mine fødder smertede mig... frem og tilbage 4¹/₂ miil. I Høyer var quæg marked, men lidt besøgd og ingen handel. Paatænkte at ieg i dag for 2 aar siden ogsaa vandrede til Høyer, hvor de tydske friskarer rykkede ind, Nagel med kone og barn flygtede, og det her saa faretruende ud, dog Gud lov, at det endnu gik saa got af....

1850 30/4 .. I vores land jere forholdene endnu meget spændte, mand snakker, underhandler om fred, men kommer ikke videre — ingen af parterne vil give efter. Preussen hiemkaldte general Bonin med officerer fra den holstenske armee.

1850 1/5 ... For mig er nu den største glæde at gaae tilbage til den forgangne tid, erindre mig alt det gode, alle de glæder, Herren i livet gav mig, med taknemmelig hierte og tillige glæde mig den bevidsthed at have afbenyttet den beilelige tid, efter kræfter virket, medens det endnu var dag og derved ey smaaelig har paaagtet allene mit *ieg!*, men ogsaa efter muelighed søgd fremme mine medmenniskers velvære og efter muelighed søgd fordre det almindelige vel, søgd lindre den lidendes trang, saa meget dette stod i min magt!

Og hvor kier er mig min dagebog; her kand ieg saa mange aar gaae tilbage i tiden, kalde saa mangt tilbage i min erindring, see hvad ieg ville og hvad ieg gjorde, hvorved som oftest de ubehagelige fornemmelser svinde, som dagens berørelse undertiden frembringer....

1850 12/5 [Munkebro] ... Uldquantum her 11444¹/₂ t^l.

Accorderede med Bredstedes foermænd, som ieg tilfældigviis her traf sammen med at bringe ulden herfra til Rendsburg for 16 s. med forbehold, at ulden her for toldvegne kand veies og ey i Bredsted tør af og paalades igien. Schwedler [og] Iuel, der paa samme maade lader deres uld transportere, maae fra Bredsted give 18 s. Giennemsnitspriis skal her kuns være lidt over 16 $\frac{1}{2}$ s. Afgav her 15, før 10 uldsække, i Klixbøll 4re, hvor ieg kuns fandt 1500 R à 14 $\frac{7}{8}$ s. efter sigende.

1850 13/5 [Altona] . . . Fra Nienbrock, hvor mand havde megen indquartering af schl. holst. tropper, kl. 8, kl. 5 i Altona. Underveis bemødte ieg megen militair, og det vrimlede her i egnen af krigere. . . .

Politisk intet mærkelig, alt svæver endnu i det uvisse, ingen veed, hvordan bladet vil vende sig. Kriegstropper marschere fra et sted til andet. Holstenerne gaae mod nord, og preusserne følge efter og besætte deres hidtil havde stationer. Det heder, at 15,000 preussere endnu skulle komme til, men dette er vist kuns snak.

1850 30/5 [Husum] . . . Gang mod aften til havnedigen, hvor nu io ald arbeide til havneanlæg er standset; havde den gode Chr. VIII levet et par aar længere, da ville samme have været fuldført til stoer nytte og gavn for byen med omegn; om dette nu nogensinde vil skeep, maa Gud vide, i min levetid vist neppe, hvilket ieg beklager, thi det ville meget have glædet mig her at finde en god havn, der paa vestkysten fast gandske savnes.

Besøgte Smith, der med datter lever i en meget isoleret stilling, fast gandske fiernet fra sine medborgere og dette for deres danske sindelaugs skyld. — Han agter at sælge og tage her fra. Ogsaa kontrollleur Evers befinder sig af samme grund i en piinlig stilling og har meget at døye; besøgte den afsatte postmester Iensen, hvilken mit besøg meget glædede, ligesom konen. Disse høre nu til det tydske parthie, og var det mig saa kiert at finde mig velkommen hos begge, skjøndt ieg sande-

1850 12/5. Foermænd = vognmænd.

1850 30/5. Smith = P. Schmidt, vært på »Stadt Hamburg«.

lig ikke hykler, men allene ønsker og vil alles vel, fred og enighed, og er mig tydsk som dansk lige kier, hvor ieg finder rettlig sindelaug, agter enhver der føler varm for sit fødeland. Kuns maae efter min anskuelse og fornemmelse fædrelands kierlighed ey udarte til had og forbittrelse mod andre nationaliteter, men lade enhver skue og tænke, som den vil, naar samme kuns forholder sig roelig og fredelig.

1850 31/5 [Husum] . . . Brev fra I. W. Paap, der intet har at indvende imod de opgivne priiser, gierne vil have kiøbt, og min ængstlige frygt var ugrundet, saa det nu fortryder mig ved mine expresse budskaber at have standset indkiøbene. Men ved høye priiser veed mand io neppe, hvad mand har at giøre eller lade, og de ubehageligheder, ieg i de sidste aar havde med Beneke, har hos mig tilveiebragdt en ængstlig stemmelse og vel overdreven forsigtighed, dog bedre dette end ubetænk-som at fremfare og heller kiøbe for lidt end for meget, thi det er lettere at kiøbe end sælge igien. Men frielig har mand derved at tage tiden vare, og er der ved denne handel ikke ret længe tid at betænke sig . . .

1850 1/6 [Munkebro] . . . Tog til Munksbrück og Klixbøll. I Munks[brück] megen røre, som ret fornøyede mig. Der er ble-ven uld leveret i dag og huuset vrimlede af folk. Her samles mere uld, end ieg havde ventet, over 10,000 R er allerede kiøbt. I Klixbøll derimod kuns 1000 R til 14 à 15 s. Her kom Momme Iantzen og forstyrrede handelen ved at give 16 s. for gestuld og skal have kiøbt af denne uld 7 til 8000 R . Mueligt han blander samme med mærskulden for paa denne maade at lætte giennemsnitsprisen . . .

1850 5/6 [Husum] . . . Underholdt mig lidt med borge-mester Davids, der boer i P. Iensens huus, en meget artig god-modig og forstandig mand, som det fornøyede mig at lære kiende. Hans stilling er sørgelig og maae være høyst ubeha-gelig — saalidt magistrat som borgerskab med faae undtagel-ser har ænerkiendt eller vil annerkiende ham, fordi han er indsat af landsbestyrelsen i Flensburg, og er som mand troer for dansksindet. Den stakkels mand staaer nu her saa ene for-

ladt og forhadt, ingen vil komme i berørelse med ham, fast alle skyer og foragter ham, og dette allene af grund forskruede politiske anskuelser. Moralisch er manden af forstandige agtet, og var i Friedrichstad, hvor han fungerede som stadsecretair, meget elsket og agtet, og ville mand der saa nødige give slip paa denne vakre embedsmand, hvilken mange skal have havd meget at takke. Men nu skal han ogsaa der være bleven forhadt, og dette ikke for, hvad han gjør, men hvad han, som mand troer, tænker. Ia! det er ret en forrykt tid, vi leve i.

1850 13/6 . . . Skrivelse fra regjeringens kommitteen i Kiøbenhavn for udstillingen af en forestaaende industriudstilling i London 1851 for hele Europa — hvor ieg med mine sønner meget smigrende bliir opfordret til at sende af vore kniplinger didhen, men som vel neppe vil ske . . .

1850 17/6 [Husum] . . . I Husum lidt [uld] tilkiøbt, saa vores quantum nu er her 11500 \mathcal{R} , giennemsnitspris 15 s. De stoere commüne parthier [fra] Poppenbøll, Oster [og] V[ester] Hever vel en 30000 \mathcal{R} ligge endnu usolgte, hvilket slet ikke er mig kiert, helst ieg ikke veed, om Paap vil have den kiøbte uld eller ey, ombad i dag bestemt at erklære sig herover, ligesom angaaende de af Hochb. kiøbte 995 \mathcal{R} . Det lader til, mand lurur for at see, om der maaskee kand endnu kiøbes til lættre priser. Men da den her kiøbte uld for det meste er god, kand der ikke være meget risikeret ved at beholde den selv til videre speculation.

1850 19/6 . . . Tog over Tønder til Høyer, hvor denne formiddag var ankommen svenske beskyttelses tropper for de dansksindede, 90 mand til Høyer, 50 til Emmerleff. Tillige kom en regjeringens-chef, kammerraad Boolsen for at ordne tingene, indsætte andre toldofficianter, afsætte de af statsholderskabet indsatte, tillige beskikke i Lundius' sted en anden herredsfoged i Høyer herred, hvilket for Lundius og familieskyld gjorde mig saa ondt. Samtalte lidt med ovennævnte kam-

1850 19/6. Boolsen = sen. justitsråd og toldforvalter L. Chr. J. B., d. 1854.

merraad Boolsen, der viiste sig særdeles artig imod mig, og glædede sig til at have lært mig personlig kiende. Han var før i Generaltoldkammeret og Commerz-Collegiet i Kiøbenhavn, hvor mine aarlige indberetninger over industri- og handelsbedrivt vare gaaede giennem sine hænder, medhen vores firma ham velbekiendt. Ogsaa [var] han fra Kloster tagen veien over Brede og fornøyet sig til at see vore bygninger som hyggelig omgivning . . .

1850 22/6 . . . I Høyer var en nye herredsfoged, Wolfhagen ved navn, indsat, Lundius altsaa her afsat, og boer hos Nagel, da ingen af de formuende i byen ville huuse ham, ligesom mand ikke vil annerkiende ham, og maa denne mands stilling være meget ubehagelig. Nagel faae ved denne leilighed end mindre ynde . . .

1850 25/6 . . . Ved slusen [ved Højer] havde denne morgen været spektakel wegen toldklarering. De tonderaner med flere truede med at giøre angreb paa de derværende svenske og vare bevæbnede, men da sidste fik forstærkning fra Høyer, trak mand sig tilbage og løb sin vei . . .

1850 30/6 [Holstebro] . . . W. Nissen kom med mig til samme tid til Holstebro, og er Gud skee lov sund og vel. Han har til dato kiøbt circa 22400 R [uld]. Skipperen med sækkene var disværrer endnu ey ankommen og er det at befrygte, han har forliist. I uldhandelen er der for tiden stille og roelig, og vil prisen sandsynlig dale, saa vi kand have kiøbt for dyrt . . .

Hvad det kiere fædrelands politiske stilling angaaer, da svæver endnu alt i det uvisse. Mand underhandler om fred, men kommer som forrige aar ey videre, og Gud maae vide, hvad ende det vil tage. Den uenighed, der vedværende hersker i Tyskland, giør at ogsaa hos os ingen enighed kand tilveiebringes, og leve vi i en usalig tilstand paa grensden, neppe veed hvor hen mand hører, og hvem mand har at adlyde.

En lykke derved landets beboeres roelige sind, ellers ville læt anarchie være fremstaet, sikkerhed for person som eiendom være tilintetgiordt, men nu hersker Gud skee lov dog overalte roe og sikkerhed . . .

1850 1/7 [Holstebro] . . . Der var i dag kuns liden handel og kuns liden uld til marked, tillige faae kjøbere. W. Nissen kjøbte kuns lidt, og ulden var ikke tør. Husted kom denne morgen her-til, men agter kuns at kjøbe lidt, sandsynlig vil prisen dale, og er der bleven for tidlig som for meget kjøbt af os.

Besøgde cancellieraad Brasen med datter, hvilke glædedes ved mit besøg, ligesom det fornøyede mig at samtale med dem og tage deres smukke boelig i øyesyn.

Alt er allerede her i sin gamle orden, kuns disværrer megen national had og forbitrelse mod de tyske ligesom i hertugdømmene mod de danske, dog troer ieg, at her denne følelse har overvægten i det almindelige, og at mand sydpaa tænker mere moderat.

1850 5/7 . . . Paa eftermiddagen tordenregn. Et svær torden-slag forskrækkede mine muntre hæste saa meget, at de snart var løben deres vei; da ieg havde at holde regnskiermen med høyre, havde ieg kuns venstre haand at styre dem med og lystrede mere min røst som tømme. Samme vare paa hiemtouren særdeles raske og muntre og ilede hurtigere frem, som blev fordret af mig. Saaledes tilbagelagde ieg de fem fierding vey fra Gredstebro til Ribe i 40 min. . . .

I Ribe port havde ieg det særegne, at portbetienten, da ieg anmeldte de røgede lachsørreder, ieg kjøbte i Warde, sagde, at han maatte have vægten og ieg et portseddell for at passere giennem byen. „Hvor er De fra“, spurgte han nu. „Brede“ var mit svar. „Er det da Wulff“, sagde han. „Ja,“ svarede ieg. „Nu, saa er der intet i veien, saa kiør kuns“, og ieg kiendte dog slet ikke denne mand, og var det mig kiert at varetage, navnet var saa got renomeret. . . .

1850 8/7 [På rejse til Husum] . . . Ieg tog kl. 11 hjemmefra til Høyer, hvor for saa vidt alt var vel, men megen uroe i huuset, da alt dansk koncentrerer her, hvilket anstrenger den gode Dora, der snart seer hendes nedkomst imøde, alt for meget, tog herfra efter Rosenkrands, hvorfra ieg bøyedde af efter gesten, da mærskveiene ere saa daarlige og tog til Lygum. . . .

Der er megen røre, had og forbitrelse mod de danske, naar

mand kommer over grendsen af Schleswig, ikke vil mand indgaae i den fred, Danmark har sluttet med Preussen, men sætte sig imod med alt magt og henholde sig til de egne kræfter; de indkaldte militairpligtige i det schlesvigske iile frievillig til armeen i Holsten og ere meget begeistrede, ville vist vove det yderste, skulle det komme til krieg; endogsaa fra Apenrade, Haderslev egn skal mange indstille sig . . .

1850 9/7 [Husum] . . . Efter Folkert Iansens fortælling skal det i Lygum være gaaet meget uroelig til. Arbejderne ville vide alle danske fordrevne, og han maatte endledige sin iydske staldkarl, der havde tient her i mange aar. Morderiske slagsmaal havde fundet sted, vindverne itoslagen, steen indkastede i de danskes huuse og ingen betryggelse for sikkerheden af person og eiendom havde fundet sted, dog var der ey bleven plyndret. O! hvor er det dog en usalig tid, vi leve i; maatte dog fred og roe og orden snart vende tilbage igien. Hvor takker ieg Gud for at boe i det roelige, fredelige Brede og dets roelige omegn.

. . . I Husum ser det uroelig ud. De preussiske tropper skulle om nogle dage tage herfra, og Gud maae vide, hvad saa vil skee . . .

1850 10/7 [Husum] . . . Denne nat var borgemester Davids flygtet herfra, tillige toldforvalteren, kontroleur Evers med kone, postmesteren og vel flere, da de ey troede dem sikkre, naar preusserne toge bort, og seer mand med spændt forventning det kommende imøde, her som overalt i landet. Drengene begyndte allerede eftermiddagen med vaiende fane at bringe kattermusic for dansksindede. En opfordring fra den før afsatte borgmester Thomsen med magistrat til byens beboere efter kræfter bidrage til at opretholde rolighed og orden vil haabentlig indvirke got, ogsaa borgervagt blev ordnet at være paa færde nat og dag for at styre pøbelen, thi preusserne kymre sig om ingen ting, for dem kand mand giøre, hvad mand vil. Besynderlig dette, thi hvorfor ligge de her og i landet, naar de ey vil som skal oprethold roelighed og orden, styre de forvildede, beskytte sikkerhed af person som eiendom?

1850 11/7 [Husum] . . . Hørte at i Schleswig og Kiel mange

flygte, og skal frygten for det kommende der som vel overalt paa østkysten være stoer, dog haaber ieg, at denne frygt ey vil have grund, thi skulle det ogsaa komme til yderlighed vil dansk som tydsk vide at holde orden og mandstugt vedlige. Vi leve Gud skee lov dog ikke mere i den barbareske tid, og vil sikkerhed for person som eiendom haabentlig vorde betrygget.

1850 13/7 . . . Tog over Lygum, Rosenkrands til Høyer, hvor ieg havde den glæde at erfare, min kiere datter var i forgaars den 11te kl. 5 eftermiddagen bleven forløst med en datter, et sund, velskabt barn, og befandt sig efter omstændighederne vel, men megen uroe er i huuset — da embedsmænd med alt dansk samles som opholder sig her. De svenske tropper forlade i morgen Høyer og Gud veed, hvad saa vil skee . . .

1850 14/7 . . . Der kom ekspresse bud fra Høyer, at da de svenske toge bort fra byen, den nye herredsfoged Dettlefsen med toldofficianter og flere havde tagen flugt, Nagel og Pedersen med, da mand frygtede voldsgierning. Den stakkels nu saa forladede Dora i hendes barselseng! Hochberg gik middagen did for at trøste hende og vise hende den hielp og bistand, han formaaer, dog vil det vist ikke komme til nogen yderlighed, helst Nagel nu er borte, og vist er det godt, han fiernede sig. — O! havde han fulgt mit raad, ey blandet sig i ting, der var uden for sin function, da kunde han have levet tryk og roelig i sit apothek, og ingen vilde da have fornærmet ham, men han vidste ey at styre sin begeistring for sit fødeland, hvilket kand komme, som og alt er kommen, ham med familie dyrt at staae; dog ogsaa muelig, det kand med tiden tiene ham til gavn, thi han staaer vist høyt anskreven ved regieringen, der sikker ved hver leilighed vil søge fremme hans vel.

De svenske tropper droge denne formiddag til vogns giennem Bredebroe, hvor mange danske flagge vare heisede . . .

1850 15/7 . . . Hochberg kom aftenen hiem fra Høyer. Ferd. tog did. Dora Gud lov vel. Lundius med 2 gendarmer havde været i gaar, forsejlet Nagels skrivepult og havde samme været tilstæde, sandsynlig tagen ham med. Got derfor han var rømt.

1850 16/7 . . . Jeg tog kl. 9 hiemme fra til Høyer, hvor Nagel med sælieutenant Hamlet og nogle bevæbnede matroser var denne nat kommen tilbage, havde tagen controleur Krog med Ianssen til fange. Byen var sperret og uden skriftlig bevilling kunde man til syd og ost ey komme ud. Ved Snorom var broen til deels optagen, saa ingen ad denne vei kunde komme til Tønder eller derfra. Nagel spiller her en temmelig vigtig rolle, hvor længe det vil vare, vist til stoer ærger for mange af sine tysksindede medbeboere, der ey for det første ville blive venner med ham igien, maaske aldrig.

. . . I Munksbrück fandt ieg venlig modtagelse. H. Chr. var ikke hiemme, men tagen til Rendsborg med hæste. Ved broen stod 4re mand af egnens beboere vagt, og ingen kunde passere nørr paa uden at have nøyagtige beviisligheder fra amtmanden i Husum eller landfogden i Bredsted . . .

Rygtet gik, at de schl. holst. tropper vare gaaet over grendsen, havde besat Schlesvig og trængt frem til Bilskov. Tillige hedte det, at de danske vare i Flensburg, og vil da sammenstød og blodudgydelse disværre snart finde sted.

1850 17/7 [Husum] . . . Tog til Husum i 4^{1/2} t[ime]. Veiene ere nu tørre og gode, men giver megen støv. I Husum fandt ieg ogsaa byen sperret — 4re borgere stode vagt, hvor ieg kiorte ind, men mig tiltalte mand ikke; alt var ellers roelig her, men der har været optøyer, og blandt andet har mand slaet alle vinduer ito hos P. Schmidt, fordi han skal være dansksindet, skiøndt manden ey var hiemme; men dette var drenge optøyer. — Da de preussiske tropper søndag morgen toge her fra, var gaden bestrøet med torne og tidsler, hvilket natten i stilhed var giort; en deilig afsked, og dog havde militaeret ført sig meget got op, og der var strenge mandstugt. Dog gialdt dette symbol vist mere regieringen som soldaten.

Ulden endnu ey alt stoppet og var det mig kiert, at intet var forlad. Theodor havde afsagd skipperen, thi under disse omstændigheder at sende ulden til søes vilde være alt for vove-

1850 16/7. Hamlet = Otto Chr. Hammer, den senere så berømte kaptajn H

lig. Theodor havde tilskreven Semper og meldt dette, samt at ulden nu vil gaae over land. — Ingen uld tilkiøbt.

Mange læss med frievillige eller indkaldte saa ieg denne morgen passere Munksbrück, og i tusindtal strømmer det alle vegne fra til Rendsburg for at tage deel i kampen, og slig entusiasmus havde ieg aldrig troet, mand her i landet vilde opleve. Kommer krigen til udbrud, o! da vil det gaae blodig til. I dag, den 17de kand kriegem efter bestemmelse begynde, ligesom blokaden paa den schl. holst. kyst.

1850 18/7 [Husum] . . . Brev fra J. W. Paap; skrev til samme og bad omgaaende melde, paa hvilken maade [uld]forsendelsen skal skee. En foermænd ville levere dette til Altona for 19 s. 100 fl pr. iernbane fra Rendsburg; meldte at være tilfreds med $\frac{1}{2}$ s. avance paa den her kiøbte uld. . . . Bad tilstille Sommer circa 2000 mk., det øvrige havde tid, da ieg maaske ville forvende pengene til rapsspekulation og tilbød andeel, i fald mand ønskede det. Forespurgte tillige, om ieg skulle sælge udskudsulden circa 200 fl , for 8 s. eller sende samme med.

Mod aften gjorde ieg vandring havnedigen rundt, $1\frac{1}{2}$ times vey og kom derved stærk i sved, da det var saa varm.

. . . Besøgde den stakkelse forladte P. Schmits datter, hvilken dette meget glædede; ingen kymrer sig om hende; mand som fader borte og kunde for tiden ey engang tilskrive hinanden; saa hvor skiendig drengepøbelen havde forfaret; mange spor af stenkast var endnu synlig paa væggen, en steen var falden ned tæt ved hendes lille barn; fast alle vindverne vare i to slagne, og dette alt, fordi faderen skal være dansksindet og modtog Davids i sit huus, da denne som nye borgemester kom til byen.

1850 19/7 [Husum] . . . Rygtet gik i dag, at de tydske tropper havde besat Fiøl samt et dansk forpost tagen fange og bragt til Rendsburg, en eller to faldne. Gid dette ey være saae, da var krigen io begyndt. Med stopning bleve vi til middag for saae vidt færdige i dag . . .

1850 20/7 [Husum] . . . Skrev til mine kiere hiemme, got at posten nu gaaer directe til Tønder, men Gud veed, om samme

vil komme tilstæde, thi den efterretning indløb, at de danske fortropper stode denne side Fiøl, hvor i gaar de tydske vare, og mueligt byen i morgen af danske kand vorde besat. Mange ere her i angst og frygt. Jeg frygter nu for min uld . . .

En hæstehandler fra Iylland, Wollesen, hvis fader havde reven Marcussen fra Haderslev i skieggem, da samme 1848 blev fangetagen af de danske, bragd til Fyhn og passerede Colding, blev af borgerne her fangetagen i dag og transporteret til Schlesvig. Han havde en kobel hæste, som nogle af borgerforeningen ogsaa ville have lagd haand paa og vide solgt, men som de fornuftige og veltænkende dog satte sig imod og hindrede.

1850 21/7 [Husum] . . . Hørte at de danske havde besat Tønder og Leck, de tydske Bredsted, hvor posten til Tønder var bleven standset.

. . . Hvordan det vil gaae til i Tønder, maae Gud vide. Amtmand Hansen — Lundius — Iversen med flere ere vist flygtede. Gud lov mand ikke boer der. — Her var i aftes amtmanden og borgemesteren tagen ud til Rødemis og tilbragde natten der, da de ey troede sig sikker hiemme, dog toge de morgenen hiem igien. Nogle frygte her, at en trefning denne nat eller i morgenstunden vil finde sted. Gid dette ikke skee. . . .

1850 22/7 [Husum] . . . Hørte i Hever, at en forening mellem dagleierne i Eidersted finder sted, ifølge samme ingen maae arbeide under 30 a 40 s. med frie kost. Overtræder han dette og lader sig nøye med mindre dagleie, da bliir han giennempryglet.

1850 23/7 [Husum] . . . De tydske skal være i Bredsted, de danske i Tønder, Leck med forposter i Soeholmbroe etc. — Det schl. holst. dampskib v. d. Tann, der havde kappret et dansk handelsskib og ville løbe ind med samme i Travemünde, men blev tilbageviist, fløy i luften, da det blev forfulgt af et dansk kriegsskib, ville anløbe Neustadt, men kom paa grund og nu forlod besætningen samme og flygtede bort i baade efter at have satt skibet i brand. Dette var maaskee det beste kriegsskib schl. holst. eiede, og neppe vil nu andre vove at gaae i søe.

Der tales om nye fredsforhandlinger. Gid dette være saa og føre til et ønskelig maal. . . .

1850 24/7 [Husum] . . . Her var megen røre i dag. Byen fuld af flygtige. — Hos Thomas mange tonderaner, hvor ieg ogsaa saae Lundius, men talte ham ikke, da han ikke lod til at var-tage mig. — Landfoged Carstens, der ogsaa med andre fra Bredsted er paa flugten, samtalte ieg med paa gaden. Ieg spurgte, om der var danske i Bredsted, men dette nægtede han sigende: „De danske vil have andet at tage vare paa“, og lod til at være ved frit mod, men han føler som tænker vist anderledes, som han taler. Gud lov denne tid, at mand ey er i embedsstanden.

Laante den stakkels P. Smiths datter, forladt af mand og fader, intet havde at lønne de mange arbeidere med, hvis virksomhed er saa nødvendig, 150 mk., hvormed ieg gjorde hende en stoer glæde og lettede det bekymrede sind, thi ingen her vil tage sig af hende, og faderen, der er paa flygtig fod, kand hun ey faa understøttelse af, da ald forbindelse med Flensburg, hvor han sandsynlig opholder sig, er gandske afbrudt.

Det var mig en stoer glæde at kunde hielpe, trøste og opmuntre den forladte, og for mine penge vidste ieg sandelig ingen bedre brug.

Ved at gaae paa digen til havneanlægget henimod aften hørte ieg et længe anholdende fiern kanonlyd mod østen, og sandsynlig har mellem Flensburg og Schlesvig en trefning funden sted, saa disværre nu en blodig krieg vil være udbrudt, der kan koste tusinders sundhed og liv samt bringe landet i armod og fordervelse. Forbandelse over dem, der har bragd denne ulykke over vores før saa lykkelige, fredelige land, saæt tvedragtens sæd, opvakt had og fiendskab mellem de forskiellige nationaliteter af landets beboere, der saa fredelig vandrede med hinanden haand i haand, giensidig fremmede hinandens vel, og himlen maae vide, naar denne disharmonie vil tabe sig, der alt meer og meer med forbitrelse fæster rod, og hvor den uskyldige maae lide for den skyldige.

Fra Tønder flygter mand i hobetal. Byen skal være besat af

800 mand, og vil det der see sørgelig ud. Amtmand Hansen fiernede sig i tide; Niels Jacobsen, kornhandler og værtshusholder der, ogsaa exalteret tydsk, skiøndt det er en fød dansker, var forsildig paa vei, blev eftersat, sprang i dyb vand til skuldrene, mand lagde an paa ham, dog uden, at skyde, tilbragde derefter natten i en høestak og undkom lykkelig. Saadan fortalte en gensdarm, der den aften kom hertil og logerede her i huuset, før gartner her i byen, der nær var bleven fange-tagen i Lygum og undslap ved at aflægge sin uniform og forklæde sig.

Gud veed, hvordan det vil gaae mig og Theodor med at komme hiem; som det heder lader mand ingen passere nær paa og over linien, hvor tydsk og dansk staae, saa vi kand ansee os for gandske afskaarne.

1850 25/7 [Husum] . . . Det skal natten have regnet frygtelig, og gaderne vare fast gandske blanke og under vand. Har saadan regn ogsaa der funden sted, hvor armeerne staa, da have de stakkels krigere, som for en deel vel ingen telte have, havd meget at døye og kand svække manges sundhed, og hvor mange vil have ønsket at være hiemme og under tag.

Mange rygter gik i dag, og at svære trefninger har funden sted er disværrer ey at betvivle. Mand hørte morgenen fra kl. 2 af kanoners fierne torden, der vedholdt hele formiddagen, og folk, som kom fra Schlesvig og omegn, havde seet stoere række af vogne belæssede med døde og saarede, der bragdes til Schlesvig. En stoer virvar skal herske der — snart hedte det, de danske vare slagne, 700 fanger bragd til Schlesvig, den danske armee over hals og hoved var retireret, rømt Flensburg o. s. v. — snart igien de tydske havde ledet underlag, den venstre fløy gandske sprængt og alt i flugt. Ved Hellebek skal en svær træfning have fundet sted og stedet afbrændt; ved Luusbusch skal det især være gaaet blodig til, mange dræbte og saarede.

Efter min formening vil de tydske have ledet underlag, de

1850 25/7. I margin senere tilføjet: Slaget ved Idsted, for vort land en mærkelig som hæderfuld dag. Luusbusch. Stednavnet kan ikke identificeres, formentlig fejlhøring af W.

danske seirede, da disse trænge videre og videre fremad, og er dette tilfældet, da vil schl. holstenernes mod falde og en stoer, stoer deel søge fierne sig og komme i sikkerhed.

Saa sørgelig det er for den følende at være kriegsskuepladsen saa nær, hvor saa meget uskyldig blod udgydes, har dette dog ogsaa sin interesse, thi mand fornemmer, hvordan det gaee til, hører saa snart, hvad der tildrager sig og varetager folkets stemning, dets frygt som haab, efter som anskuelser og ønsker ere. — Gud give snart fred, dette er allene mit ønske.

1850 26/7 [Husum] . . . Mange rygter gik i dag, snart hedte det, de tyske vare retirerede, Schlesvig af danske besat, von d. Tann afskaaren og ville blive fangetagen — snart at de danske stode ved Swesing $\frac{1}{2}$ m. herfra og mand inden 24 t. ville have dem her — snart at de danske vare afskaarne og trængt til vesterkanten, hvor de ville gaa i fælden og vorde fangetagen; men mand kand af denne snak intet troe.

Asmus kom denne morgen fra Rendsburg tilbage og maatte tage omveie for at komme hiem; neppe vil han vove sig paa en tour igien. Han havde i nærheden af Schlesvig hørt frygtelig skyden. Mænd med kone og børn vare flygtede af landsbyer, og havde given alt til priis. Circa 400 vogne havde han seet tage til Rendsburg, belæssede med døde og saarede, som havde været et græsselig syn. Ogsaa enkelte danske soldater eller ryttere havde han paa veien seet og var glad til ubeskadiget at være kommen igiennem og hiem.

Her blev i gaar samlet for de tyske tropper alle haande levnedsmidler — skaaren smørrebrød og andre ting, viien, rum etc., som denne morgen gik af, svær belæssede vogne, hvorpaa allene 15 anker viin, som blev ledsaget af borgere, men alt dette skal være falden i de danskes hænder og borgerne fangen tagen, saadan gik rygtet, men aftenen silde kom vognene tilbage og havde got og vel afleveret de runde gaver til deres fægtende medbrødre, der havde vederquægelse haardt behov og her til vist have glædet sig. De danske skal have heiset det hvide flag,

1850 26/7. Asmus er formentl. en af de vognmænd, der kørte uld til Rendsborg for Wulff.

og der skal være vaabenroe, vist for at begrave de døde og pleie de saarede.

1850 27/7 [Husum] . . . Det heder i dag, at der skal være sluttet vaabenstilstand for at begrave de døde, sørge for de saarede, hvilket ogsaa er tænkelig som det er menneskelig. De faldnes og saaredes tal skal være stoer, og mange, mange familier vil lide sorg, smertelig savn af deres kiere. Nogle siger, Schlesvig er endnu besat af de tydske, andre af de danske. Jeg troer det sidste, hvilket for hertugdømmerne ey tyder hen til seier, saa meget mand ogsaa bestræber sig i blade som taler at udbrede dette. Mand vil have taget mange tusinde danske til fange, hvorimellem mange russer, svenske og normænd og dette i deres lands uniform. Men sligt er kuns snak, ligesom det for mig var latterlig at høre fortælle, den danske overgeneral havde opstillet parlamentair flag og forlangt vaabenstilstand, men hertil skal general Willeesen have svaret, dette kuns naar de danske strakte gevêhr. Hvor vil de danske blade og beretninger lyde saa gandske anderledes og vist det modsatte af, hvad mand her siger, skriver og fortæller. Det kand være interessant at høre som læse dette, og vil det da vise sig, at mand vel fra begge sider er skeiet ud fra sandhedens vey, ligesom følgerne snart vil kundgiøre, hvo der tabte og hvem der vandt.

Den upartiske, der allene ønsker alles vel, er ellers i en kritisk stilling denne tid og kand læt hos begge parthier giøre sig mistænkt og forhadet, derfor best ey at blande sig i disse samtaler, men forholde sig still og roelig overladende Gud at styre som ordne det hele, samt haabe, at fred og roe snart vil vende tilbage til vort før saa lykkelige land igien, denne had og forbitrelse mellem landets beboere da vil tabe sig og de vorde venner igien. Dog! i min levetid ville dette neppe skee.

Wilh. Boysen fortæller, at i slaget 15.000 danske ere faldne, men kuns 1000 tydske, og sligt troer mand?

Det er ellers ringe tegn til seier, at de danske ere i Hollingsted og der sætter den afbrændte brøe istand . . .

1850 27/8 [Husum] . . . Tog i dag til H. Frahm, Coldenbüttel,

hvor jeg lod min vogn staae og gik til Friedrichstad for at høre, om ulden kunde denne vey med skibslæilighed gaae til Rendsburg, men som ey mere lader sig udføre, da Rendsburg nu er i beleiringstilstand og faaer ieg nu lade ulden ligge til tingene forandre sig . . .

I Husum var stoer uroe denne nat, da mand frygtede de danskes komme og mange især af embedsstanden flygtede. Ogsaa i Eiderstedt havde mange satt sig paa flygtig fod og tagen over Eideren, især stoere gaardbesiddere forladende huus og eiendom, og dette alt hvorfor? Tænker og troer mand da, det er barbarer, der komme? Hvor lader mand sig dog saa læt vildlede af disse skrivere og snakkere i et og alt.

Det var mig kiert at høre af Johan Mum, der i aftes var kommen hjem fra Rendsburg og havde hørt som seet meget, tillige er en ægte tysker, altsaa intet mindre end smigrer de danske, og disse, hvor de komme, føre sig meget got op, betale hvad de faae, og ingen kand besvære sig over dem, der ey selv er skyld deri. Dette siges nu ogsaa i Husum, hvilket meget beroliger gemytterne.

At Schlesvig nu af danske er besat er uden tvivl, ligesom Ekernförde, og hvem der har seiret, viser følgerne, og ald denne pral i aviserne, især pressen, er fias. Havde de tyske ey havd Rendsburg at henholde sig til, da vilde det slemme leeg snart være bleven endt, og hvortil nu den megen blodudgydelse? . . .

1850 29/7 [Husum] . . . Hørte at i gaar aftes 2 dampbaade med 500 mand vare ankommen til Friedrichstad, 3 dragoner lode sig see her idag, men toge strax bort, om de danske hørte mand intet, og vil de maaske være gaaet længere til øster. Som det heder concentrerer mand sig ved Sehested, og mueligt der en trefning kand finde sted, atter uskyldig blod kand komme til at flyde, nye sorg og bekymring fremstaae for saa mange.

Det overraskede mig at høre, mand i Bredsted ville ansee mig for spion, da ieg reiste saa ofte frem og tilbage. Apotheke- ren i Høyer var min sviegerson, som ieg læt kunde meddele, hvad ieg hørte og saae, og ham har mand i kikkerten. Han har disværre giordt sig meget forhadt ved sit exalterede dan-

ske sindelag og indblanding i ting, der ey vedkommer ham. — Dette var mig saare ubehagelig, og aldrig havde ieg kunnet drømme om sligt, da mand overalt saa got kiender mig og mit roelig stille sindelaug. Sandsynlig har ieg dette skomager, giest-giver Jessen at takke, fordi ieg over sin politiske opfusenhed forlod sit huus, i sidste tid ey giestede ind hos ham og af harme herover nu vil søge hevne sig.

Ieg ville lee herover, hvis vi levede i en tid, hvor lov og sikkerhed fandt sted, men embedsmændene ere io for det meste borte, mand gjør nu, hvad mand vil, og enhver kand være priis-given for mishandling, ligesom der hersker mistillid overalt, og enhver kand blive anseet for mistænkelig for spion, som mand har eksempler nok af. — Gid ieg med Theod. var i vort roelig fredelige hiem. Dette er nu mit inderlige ønske, men maae dvæle her et par dage endnu.

Mand ventede, at de danske ville komme denne nat, ligesom rygten gik, hvad mange troede, at 8000 hanoveraner vare i Holsten og allerede i Rendsburg.

En mand fra Tönning, der denne aften var her, berettede, at der i byen blot var en patroullie af 9 m., og hensigten der som i Friedrichstad vil være at bevogte færgestæderne, forhindre de danskes overgang ved at bringe alle færger som andre fortøjer paa den anden side af Eideren, saasnart de danske nærmer sig og da vist selv sætte over med.

1850 30/7 [Husum] . . . Mand hørte middagen atter kanon-skud og nærmere som den 24de, men som dog snart hørte op.

Ieg kiedes nu ved at være her, thi alle fremmede fra nord ansees som fordægtige, vel speidere, og den aabne tillid mangler, som ieg dog troer at kunne gjøre krav paa, thi Gud veed, ieg meener det godt og oprigtig med alle, de være dansk eller tysk — men i denne usalige tid hersker mistroe overalt, og fast ingen troe og stoele paa hinanden . . .

Mange rygter gik atter, snart hedte det, de schl. holstener ville atter angribe og besætte Schlesvig, trænge de danske tilbage, hvilket i morgen skulle skee, snart at sammes hoved-quarter var forlagd til Rendsburg, og at den udmattede kriegler

i nogle dage maatte udhvile sig for at samle kræfter igien. Hannoverske tropper skulle være i Rendsburg og besætte fæstningen, og mand strømmede hertil i tusindtal for at staae hertugdømmene bie o. s. v. Mange frygtede imidlertid de danskes komme her til byen og saae med angst det kommende imøde.

1850 31/7 [Tinglev] . . . Vi ville afsted herfra og tage hiem, thi Theodor som ieg længtes saa meget efter at komme bort, da mand i de sidste dage ansaae os som fordægtige danske speidere, der stode i forbindelse med den her som overalt, fra Tønder-Høyer hertil, saa ilde forbittret anskrevne apotheker Nagel, der overalt er saare forhadet, og vil den snavs I. I. Petersen vist have bidraget alt ham mueligt til at vække denne mistanke, da min forbindelse med Semper saa meget har krænket sin smaaelige egennytte. Da ieg i saa mange aar har været æret og agtet hos alle her som i landet, smaae og store, rige og fattige, saa var denne varetagelse saare fornærmende for mig, men hvordan komme herfra og til mit roelig fredelig stille hiem? At tage giennem mærsken var ey at tænke paa, da Theodor havde hørt, at mand fra Bredsted af sandsynlig ved snakkerie af den gale Lessen, der vist vil have ærgret sig meget over, at ieg ey mere ville gieste ind hos ham — var ey tilraadelig, da det hedte, mand ville søge gribe mig og bringe mig til Rendsburg som fordægtig danske. Skjøndt ieg neppe troer, de exalterede ville kunde have udført dette, da de fleste af egnens beboere ville have været paa min side og antagen sig mig, saa fordrede dog forsigtighed at være betænkt paa det værste, da denne tid ingen lovlig beskyttelse finder sted, ingen øvrighed og mand gjør, hvad mand vil; derfor besluttede ieg at tage veien over Flensburg — hvilken vei ieg troede ville være den sikkreste. Men pass eller beviis fra øvrigheden her var nødvendig, thi ieg med Theodor havde intet fra senere tid at kunde legitimere os med, og W. Boysen mente dette ville være let at faae og ville forskaffe mig samme. — Han gik til landfogden, der henviiste ham til borgmesteren, men her var ingen beviisligheder eller pass at faae. Ville ieg tage til sønder da gierne,

men til nør og øster maatte ingen tage, her var gandske afspærret.

Og hvad nu? Blive liggende her var mig som min søn saa meget imod, helst vi saa meget længtes efter at komme hjem og see, hvordan det stod med den kiere syge moder, fra hvilken vi intet havde hørt, siden ieg tog hjemme fra. Vi besluttede nu at lade det komme an derpaa og tage bort efter Flensburg. — Ængstelig paatænkte ieg første chaussehuus, hvor der kunde være sperret, men vi bleve ey anholdte eller udspurgte, og kom til første værtshuus — Engelsborg, hvor ieg steg af for at høre, hvordan det stod videre hen af. — En bondemand til hæst steg her af, lidt førend ieg traadte ind, hvor ieg fandt 3 mænd siddende, der strax toge den ridende for og hørte dem sige, hvis han ingen beviisligheder havde og forlow at reise, da maatte de holde ham fast og bringe ham tilbage til Husum; at ieg blev ey glad herved lader sig tænke, mig sagde mand intet og ieg stræbte at komme ud, men da ieg ville stige til vogns, traadte een af mændene frem og spurgte hvorhen? Til mit hjem, til Brede ved Kloster svarede ieg. Ia saa boer De io i det danske og er dansk. Nej! var mit svar, ieg boer i Tønder amt, der henhører til schlesvigske — og afbrød denne samtale ved at berøre det yndige frugtbare veyr vi havde, steg til vogns og uden at spørge videre lod manden mig kiøre, sandsynlig han har kiendt mig.

Ikke uden ængstlighed toge vi videre, frygtende for hvert øyeblik at kunde orde anholdt, men ved bommene sagde mand os intet, var endogsaa meget venlige og gave oplysning om vort videre fremkomme, saa vidt mand vidste. Een nævnede mig ogsaa ved navn og kiendte mig got. — Da vi kom til Bredsted amt, frygtede vi for at blive anholdte ved Akkerbroe i nærheden af Viøl, hvor de bredsteder nyelig havde vagt opstillet, men nu var borte, og vi blev ingensteds tiltalte. [Paa første chaussehuus i Flensburg amt fandt vi kongens navnetræk med dansk vaabenskildt paa tavlen, og derved fandt vi os end mere betrygget, thi skulle vi ogsaa finde dansk skildtvagt og maaske blive bragde til Flensburg, frygtede vi ikke saa meget derfor,

da mand ey ville formene os at tage hiem, og det i Flensburg ey manglede paa bekiendte, der ville have antaget sig os, skulle dette behøves.

Men vi traf ingen og vare glade til, da vi kunde bøye af fra chausseen og tage efter Schäferhuus —. Den hele strekning fra Husum af hertil saa vi kuns torvvogne, ellers ikke en eneste vogn, ingen reisende saa lidt til vogns som til hæst eller fods, og vi vare de eneste, der trøstede sig til at tage denne vei og antræde reisen.

I Woldemarstoft kørte vi for hos Jessen, Thom. Ludvigs kones hiemmested, hvor mand glædede sig mit korte besøg, men mand vidste her intet hiemnefra, da det var 3 uger siden, mand havde brev.

Her vaiede danske faner, og vare vi nu i fuldkommen sikkerhed. At tage til Flensburg — hertil havde ieg slet ingen lyst, skiøndt mand kunde have faaet meget at see og høre, men intet glædeligt, da byen er overfyldt af saarede, og mand fik kuns elendighed for syn som øre — der kuns ville have bedrøvet, men intet glædet os; vi toge derfor over Bau til Tingelleff, hvor det i den stille landsbye var mere tilsigende for os, og vare vi saa inderlig glade til got og vel at være her, vide os nu i sikkerhed og at den farlige dagreise var endt.

Vist got vi toge denne vei og ey giennem mærskens. En mand fra Soph[ie] Magd[dalene] kog, født i Lindholm, fortalte mig denne morgen, at han ey uden stoere vanskeligheder kunde komme til sit fødested, sine forældre og dog boer manden der i landet, som og er fød og baaren der, men alt bliir anseet for spion, hvad der bevæger sig paa veien, og Gud veed, hvordan det ville være gaaet os, hvis vi var tagen denne vei, thi disse mennesker dér ere for tiden reent gale og forrykte.

En westpfalinger, som handler med iernvare kom fra Flensburg og logerede hos Spragset, naboen i Husum, dagen efter tog til Friedrichstadt, men her blev han som spion fangetagen, fordi han kom fra Flensburg, og saadan er det gaaet mange, thi mand gjør, hvad mand vil, ingen lovlig beskyttelse finder mere sted, da mand for en deel er uden øvrighed, idet saa mange ere

flygtede. Og er det en herlig tid for den ondskabsfulde, der vil øve hevni, thi han tør kuns sige og udbrede, denne eller hiin er spion! Og læt kan den uskyldige herved komme til at lide, blive som forbryder bragd fra sted til sted og i det mindste for en tidlang vorde sin frihed berøvet.

Gud! hvor er det dog en sørgelig tid, vi leve i; maatte dog snart roe og orden vende tilbage igien, vilkaarligheden ophøre og loven igien faa sin beskyttende magt. At sidste finder sted i den egn, ieg med mine boe, derfor takker ieg Gud, og dertil glæder ieg mig saa hiertelig.

Paatænkte denne dag 1847, som ieg ogsaa mindede de hussommer om. Da kom kongen med dronningen til Husum og tog til Föhr; alt iublede da, og den danske konge blev forgudet. Alt følte sig lykkelig under sammes milde regiering, men nu bandes og forønskes samme, og i stæden for at minde sig den gode hedengangne konge med tak og med velsignelse, paatænkes han nu med had og med foragt, men saadan gaar det io i denne verden. Utak er verdens løn.

Andet sindelaug fandt ieg her og mod nord; her agtes som elskes kongen, her ønsker mand at være og blive, hvad mand hidtil var, ønsker fred og roe og enighed og ingen forandring i den politiske stilling, dette, som ieg troer, med faae undtagelser — og dette ville ogsaa for landets beboere være det gavnligste, thi hvor *mange* skal raade, fører til intet got. En styrmand maae der være, hvis skibet skal naae sin havn . . .

Stoer er forbitnelsen mellem tysk og dansk, og dette had vil i lang tid ey svinde; saa mange, der før vare venner, ere nu fiender og ønsker sig giensidig fordervelse.

Derved denne usikkerhed især for embedsstanden, der flygter snart hid, snart did, hvorved fast ald lovlig bestyrelse gaar i staae, og mand neppe veed, hvem mand har at henholde sig til; en lykke derved, at hidtil ingen anarchiske udskeielser har funden sted, ingen forgribelse paa eiendommene, og haaber ieg, at dette heller ikke for den kommende tid vil skee.

Høyer med Tønder blev besat af de danske. Amtmand Hansen som herredsfoged Lundius, indsatte af stattholderskabet,

flygtede med flere borgere. Niels Jacobsen skal være bleven skudt i armen, men dog undkommen; det skal ellers dog være gaaet roelig til i Tønder, mand har føyet sig efter tid og omstændighed og deri giordt vel. En nye amtmand er af kongen indsat — greve Arthur Reventlau, Sandberg. Drøhse er atter kommen i embede og for tiden borgemester. I Høyer lærte de exalterede tydsksindede ogsaa at finde sig i tid og omstændigheder, og forskaffede sig her en lieutenant Halla ved prygel lydighed, men dette kand maaske have været til gavn. Friserne her i nærheden forholde sig roelig . . .

1850 1/8 . . . Vi toge denne morgen fra Tingelegg, hvor vi for det meste havde tung sanden vey, især med min vide vogn og ankom kl. 2 til vort kiere hiem og fandt den gode moder nogenlunde vel, men ey ved kræfter endnu . . . Mine sønners huuse vare smukt pyntede og malede og toge sig fra Bredebroe meget got ud, især ved de mange smukke træer, der laae bag og ragede over samme. Alt var i fraadig vext og havde forskønnet sig meget, siden ieg tog hiemmefra. Alt høe, i det hele nu 52 læs er kommet tørt og got i huus som ogsaa 18 læs tørv . . .

1850 3/8 [Højer] . . . Skrev til P. Schmidt [fra Husum] der er for sit danske sindelaug skyld flygtet til Flensburg og tog med vores moder og Theodor til Høyer, hvor Gud skee lov alle vare sunde og vel, men en stoer murlomhei af embedsmænd og officerer, der vel raadsloges, og vil der sandsynlig rykkes frem mod Husum etc.

1850 4/8 [Højer] . . . Herfra tog lidt militair og nogle matroser til vogns østen ud af byen, sandsynligvis for at recognisere eller eftersøge flygtige . . .

Besøgte siden pastor Momsen, som ieg ret behagelig underholdt mig med. — Hørte her, at Niels Jacobsen skal være død af et skud i skulderen, som mand ved sin flugt havde biebragt ham. Hvor er det dog got i saadan spendt tid at forholde sig roelig og ey blande sig i ting, som ikke vedkommer een. Han

1850 31/7. Halla = formentlig løjtnant Hammer, jvfr. 1850 16/7.

1850 1/8. Fru Wulff har været alvorligt syg.

med Iversen og vel flere havde 1848 med vold taget amtstuekassen fra v. Holstein, den tid amtsforvalter i Tønder, og bragt samme til post for at transporteres til Rensburg, for at forhindre samme ey blev sendt til Ribe, og dette ubesindige foretagende kostede denne mands liv. Gud veed, hvordan det vil gaae hans medhielpere og deeltagere; Iversen vil neppe vove at tage hiem igien, ieg saae ham paa sin flugt i Husum. — Han kand nu mueligt blive en fattig mand.

1850 5/8 . . . Rasmus Brodersen Andersen ved slusen blev fangetagen af militairtoget i gaar; de andre, mand eftersøgte især fra Tønder flygtede, traf mand ikke; som ieg siden hørte var det Chresten Thomsen fra Rosenkrands, mand havde fange-tagen og ikke R. Br. Andersen ved slusen. Tillige hørte ieg af doct. Dirks, at N. Jacobsen ey skal være død . . .

Nagel spiller en stoer rolle denne tid og alt dansk civil som militair koncentrerer sig hos ham, men skulle bladet vende sig, som Gud forbyde, da ville han være en forloren mand, thi som yndet af danske er han i end høyere grad forhadet af de tyske, og ville være nødsaget til at rømme sit hiem og sætte sig paa en flygtig fod; klogest er det i denne bevægede tid at forholde sig stille roelig og ey blande sig i noget, som mand kand undgaae.

Jeg kom meget svedig og træt hiem, thi det var saare varm og forefandt Toft med brødrene Nielsen fra Kiøbenhavn, musikere, der spille med stoer færdighed og ladet sig høre i de fleste af Iyllands kiøbstæder. Den ældste spillede som dreng af 10 aar for Chr. VIII, der blev opmærksom paa barnets musicaliske talent, antog sig ham og sørgede for drengens undervisning. Ia, denne gode konge beagtede alt . . .

1850 7/8 . . . Hørte i aftes med beundring den uhyre færdighed, med hvilken Nielsen spille violin, Lehmann fortopiano og kand sandelig lade sig høre. Nielsen især vil med tiden maaske blive en berømt mand . . .

1850 8/11 . . . Musikkerne kom først ved medienats tiid

1850 5/8. I margin tilføjet: »De 2de kiøbenhavnere ere ey brødre, den enes navn er Nielsen, den andens Lehmann.« Lehmann er formentl. læge Heinrich L. (1815—90), broder til Orla L.

hiem fra Trøyborg; mand gik ikke til sengs og kl. 5 $\frac{1}{2}$ tog Toft med Nielsen og Lehmann bort herfra. Et sær levnet dette, der ey ville tilsige mig, mand gjør nat til dag og dag til nat, hvilket ey kand være sundheden tilsigende. Saa tør denne Lehmann ogsaa er i samtale, skal han dog være meget vittig og kand faae alle til at lee, helst naar han har faaet got at drikke . . .

1850 11/8 . . . Leiede i Peter Pallesens sted, der mikkelsdag gaar af, et ungt menniske, rigelig 18 aar gammel, Peter Lausten Hansen ved navn, fød i Kloster, for 90 mk. og 10 mk. tillæg, naar han skikker sig got og ieg er tilfreds med ham. — Hvor urimelig høy er dog folkelønnen denne tid, men det vil vel forandre sig igien . . .

1850 12/8 . . . Et dansk kriegeskib Geiser med 3 kanonbaade lode sig see ved List og ville vist gjøre jagd paa de tydske dampbaade, der ligge ved Føhr. I gaar gik ogsaa militair efter Dagebøl til herfra, og ville der vist operere i forbindelse med hinanden.

1850 13/8 . . . Hochberg var i Tønder i dag og fandt tilstanden der meget nedbøyende og trykkende, alt død stille der, ingen næring og forkehr. Havde de godt folk holdt sig stille og roelig, adlydt hvem der havde at byde, hvor godt for embedsstanden som for alle byens beboere. Militairtoget til S. V. Hörn kom middagen tilbage, men havde ingen bytte giordt — ey kundet bemægtige sig de tydske kanonbaade, heller ikke besætte Føhr, men som mueligt redde ankomne kriegsskibe . . .

1850 14/8 . . . at bemerke fra i gaar, at da leutenant Hammer med sine faae tropper kom til Niebøl, bleve de anholdte og adspurde af en friiserflok, men leutenanten viiste den spændte pistol og nu løb alt sin vei.

1850 18/8 . . . Smukt veyr, især eftermiddagen, hvilket pasede got for de smaae piger fra kniplingskolen i Seiersleff, hvilke Hochberg lod hente og gav dem et lille gilde, hvor alle vare saa glade og vel længe vil paatænke den glade eftermiddag og aften, de forlevede her, der saa meget moerede dem. — Ia, børn kand mand glæde med lidt.

1850 13/8. S, V. Hörn = Sydvesthjørne i Emmelsbøl sogn.

Besøgte idag kirken, hvor ieg ey havde været i lang tid, men hvor præstens foredrag ikke tilsagde mig. Han holdt en besynderlig tale, der neppe vil have tilsagd nogen tænkende tilhører. At paatænke og være sig bevidst efter kræfter at have aagret med det pund, Herren anbetroede os, virket til gavn og velsignelse for sine medmennesker — var synd og førte forbandelse med sig, og ville I ikke troe mine ord, føyede han siden til, da træder frem for den syges leie, der ligger i dødens kamp, trøst og styrk ham ved erindringen om alt det gode, han i livet har giordt, det meget han har gavnet, de mange han har glædet, de mange han har bragd hielp og trøst, dem han har bragd fra syndens paa dydens vei og see om dette vil hielpe, lætte det betyngede hierte, saa han gaar døden roelig imøde; men nei! Dette giver ham ingen trøst, hans hierte banker, hans taarer rinder, og skræksom er ham tanken om død og evighed. Kuns *naade* maae han henholde sig til og ikke til egen fortieneste, hvis han skal see døden og evigheden roelig imøde, ikke loven kand berolige ham, har han ogsaa efterkommet samme o. s. v.

Men den gode mand har ved denne leilighed ey paatænkt bibelens ord, hvor det hedder: Viis mig *din troe ved dine gierninger!*

Eftermiddagen besøg af Beck med kone og børn samt flere, nemlig sviegermoderen med 2de børn. Der blev som sædvanlig temmelig musiceret, alt var munter og fornøyet, og vi saae ude som inde mange glade ansigter, ogsaa mange tilskuere og tilhørere vare tilstæde, og mand fornøuede sig især til Hochbergs smukke vandspring, hvor saa mange forskellige afvexlinger fandt sted.

Men efter præstens tale i dag tør og maae mand ey glæde sig til sligt, thi han sagde: „I rige og velhavende, der glæde sig til at kunde gavne som glæde saa mange, troer ikke, dette fører til velsignelse, nei! til forbandelse, thi mand maae ey paaagte sig selv, egen daad, men allene til Christi fortieneste og hans naade“ . . .

1850 20/8 . . . Ferdinand tog til Høyer denne eftermiddag

og kom aftenen hiem igien. Som ieg formodede havde floden været meget høyt oppe, en deel høe var bortdreven, et skib strandet, hvor mandskabet blev reddet ved leutnant Hammers mod, da han viiste megen aandsnærværelse; ellers alt vel i Høyer.

1850 26/8 [Højer] . . . Vinden tiltog, og det blæste fast storm. Floden var høyt oppe, og en deel høestakke som mand fra forrige flod havde opbragd paa det tørre stode nu atter i vand, og kand mand dermed begynde forfra igien . . .

1850 29/8 . . . Skrev til comiteen i Kiøbenhavn for kunst- og industrie udstillingen i London . . .

1850 3/9 . . . Niels var i Tønder til marked med et plag, et meget smukt dyr, hvorfor blev buden i Kloster marked 48 dlr., men maatte nu sælges for 38 dlr. Det er overørdentlig som kreaturerne [af] alle slags falde i priisen, og læres mand nu kiende, hvad indvirkning det har, naar ingen tyske kiøbere ere der, og seer det for landmanden her som i Iylland sørgelig ud; vedvarer denne sørgelige tid noget, da vil mange gaae fra gaard og grund. Ia! den gyldne tid har mand her i landet havd og uden at paaskiønne samme; man læres nu først kiende, hvor got vi have havd det . . .

1850 11/9 [Munkebro] . . . Tog med Hochb[erg] over Tønder, Klixbøll til Munksbrück; hørte at en træfning ved Friedrichstad havde funden sted den 7-8. De tyske vare satte over Eideren og angreben de danske eller og havde været paa denne side Eideren ved Syder Stapel. En deel saarede bleve bragde til Husum; 80 døde og saarede de danskes tab. Affairen var ved S. Stapel, ey ved Friedrichstad og blot recognisering.

1850 12/9 [Husum] . . . Vi toge formiddagen til Husum, hvor alt er roelig, men mange flygtede, hvoriblandt Wilh. Boysen, I. I. Petersen, men Schaefler er dog bleven roelig her; en deel ere arriterede og flere staar mueligt dette for. Schmidt er vendt tilbage og var saare taknemmelig, fordi ieg havde understøttet datteren i hendes forladte tilstand og støere pengeforlegenhed.

1850 13/9 [Munkebro] . . . Det har interesseret ham [Hochberg] meget at tage Schaeflers uldentøysfabrikation [i Husum]

i øyesyn og faae mange oplysninger i dette anliggende, da han agter at anligge noget lignende.

Der skal i gaaer have været en trefning i Schlesvig egn, i det mindste har mand hørt stærk kanonade.

1850 15/9 [Munkebro] . . . Fra Høyer til rapsauktion i C[hristian] Alb[rechts] kog. 973 tdr. bleve tilbuden, men Friedrichsens højeste bud 17 mk. 11 s. blev ey antagen, for 18 mk. ville mand have solgt. Ieg gjorde først bud 16 mk., siden Niels Jacobsens søn og Friedrichsen. Min tilstedeværelse vakte nogen opmærksomhed som frygt hos kiøberne . . .

1850 22/9 . . . Hørte det meget ubehagelige at Semper eller Paap ey har villet betale Petersen denne vexel paa b. mk. 1000, som ieg den 26. aug. udstillede, og indvirkede dette meget krænkende paa mit melancholske humeur. Gud veed ogsaa, hvad her kand forestaae mig og hvilke ubehageligheder, ieg her kand vorde udsat for. — Ia! ieg er i sandheden daare, at ieg i saa høy en alder priisgiver mig for sligt og ey forlever mine sidste dage i stille roe; men det ligger nu engang i min natur at virke til gavn, saa længe ieg kand for mine medmennesker som for mine børn. For mig selv skeer dette sandelig ikke, ieg behøver og fordrer kuns lidt, og har penge og riigdom kuns for saa vidt værd for mig, som ieg dermed kand virke til gavn for mine medmennesker og efterkomme min bestemmelse herved, hvor hver efter kræfter har at aagre med det pund, Herren anbefoede ham. . . .

1850 23/9 . . . Tog til Tønder. Ines kiørte med til Møgeltønder, mod aften tilbage til Høyer. I Tønder fandt ieg stemningen forknyt og forbittret, fast alle næringsgrene standsede. Besøgte gamle Wildenradt, hvilken med kone dette meget glædede, som det glædede mig fortroelig at samtale med gamle bekiendte.

1850 24/9 . . . Blev denne nat forstyrret i min roe ved budets tilbagekomst fra Munksbrück, der bragde brev fra H. Chr. Hansen, som har kiøbt 900 tdr. raps; om dette til gavn eller skade vil tiden lære; mig beuroligede dette for pengenes skyld,

1850 23/9. Ines = apoteker Nagels søster, der var på besøg. Wildenradt = postmester Joh. Roikiær v. W. (1777—1865).

da Paap har vægret sig ved at betale, men haabentlig vil dette ievne sig, og ellers findes andre udveie. Raps er io ellers en courant artikeļ, der nok vil lade sig anbringe og haabentlig bringe renter af capitalen . . .

1850 29/9 . . . Gang til Storde, hvor Christiana endnu ligger daarlig og intet kand nyde, nu i lang tid lever allene af medicin. Det skal være mavesygdum, hun lider af. Dog trøster Gadolin, at hun nok vil komme sig og blive rask igjen . . .

1850 30/9 . . . Armeeerne staae i det schlesvigske i samme stilling fiendtlig mod hinanden og smaae skarmütsler finder ievnlig sted uden at føre til noget. Kongen af Danmark kom i de sidste dage til Schlesvig, men neppe tør mand deraf vente noget gunstig resultat. O! havde vi dog fred!

1850 3/10 . . . Rygtet gik, at en trefning ved Friedrichstad skal have funden sted og en deel af byen brændt.

1850 5/10 . . . Breve fra W. Nissen og endelig fra den chikaneuse I. W. Paap af meget ubehagelig indhold, og vil vist fremstaae for mig mange ubehageligheder og indvirke dybt paa mit melancholiske humeur, saa lidt ieg ogsaa agter pengetab, hvilket mand maae være belavet paa ved handelsforetagender . . .

1850 13/10 [Husum] . . . Afgav til H. C. Hansen 4950 mk. i spec., beløbet af de b. mk. 4000 disconteret ved Flensburger bank; de herved manglende 50 mk. fordeles. Modtog fortegnelse over den købte raps 857 tdr. 4 skpr., beløb 15396 mk. 13 s., hvori han til dato har modtagen 12463 mk., mangler altsaa endnu 2932 mk. Tog giennem kogen til Husum, for en deel daarlig vei, men dog bedre som ieg havde ventet. I Husum alt roelig og i orden, men i Bredsted skal det see gyselig ud, og mange beboere ere flygtede hertil. Mellem militair og borgere gaar det i Husum fredelig til, og de bortrømte mænd kunde gierne være blevne her. Der var megen uroe og snak i mit logie, saa aftenen blev mig lang og kiedelig, og ieg derfor tidlig til sengs mig begav.

1850 14/10 [Husum] . . . I Friedrichstad skal det see ynkelig ud. Den største som smukkeste deel af byen ligger i ruiner, 152 huuse ere total afbrændte og ruinerede liggende i gruus, 170 til

deels forskudte eller brændte og ubeboelige. Byen skal i det hele med smaae og stoere have havd 400 huuse, hvoraf altsaa kuns 80 ere ubeskadigede, skrækkeligt skal det være gaaet til, mange af beboerne dræbte eller saarede, derved røvet og plyndret, for en deel efter sigende af soldaterne, og det har været en scene som i de barbariske tider.

1850 16/10 . . . I Tønder meget død og stille, fast alle næringsveie ere stoppede, og her som i Husum og vel over alt i hertugdømmen komme fast ingen fra landet til stad. Det seer for den kommende tid sørgelig ud; hvis vi ey snart faaer fred, da vil landets velstand gaae til grunde; det magre kree har neppe den halve priis mod forrige aar. I Lygum fortalte en quæghandler, han havde for 10 iydske stude buden 100 rdlr.: 10 rdlr. pr. styk. Vilde han have givet 12 rdlr. kunde han have faaet dem. Hvormed vil nu landmanden dække sine svære udgifter? . . .

1850 18/10 . . . Farvebygningen ved aalen blev denne eftermiddag og aften reist, men denne bygning har ikke mit biefald. Rummet er alt for beskrænkt og vil ey være tilstrækkelig. Heller bygge et par fag mere end mand troer at behøve, dette var alle tider mit princip og fandt samme stedse rigtig; i stæden for overflødig fandtes ofte endog ved tidens forløb mangel af rum og leilighed. Men det er ikke alletider, mand følger gode raad. . . .

1850 31/10 . . . Politisk sørgelig vare begivenhederne ved Friedrichstad, hvilken smukke bye ved det skiendige af tyskerne blev forvandlet til en gruushob, afbrændt og til deels plyndret, mange mennisker dræbte og saarede, beboerne fast alt berøvet og i en fortvivlet stilling, saa det for disse seer sørgelig ud. Med tapper udholdenhed forsvarede sig de danske og vandt i ære, som den holstenske armee eller dens anfører ved dette barbariske angreb tabte. . . .

1850 3/11 . . . Var i dag til kirke, men fandt mig saa ulige mere opbyggt af de vers pastor Gram i sin efterklang paa reformationsdagen anfører end af den hørte prædiken. Hvor meget savner ieg med mange dog pastor Lautrup. Hvor gandske an-

derledes var sine foredrag. Der kunde mand opbygge i stæden for her kiede sig. . . .

1850 5/11 . . . Brev fra vor gode, fromme Hochberg, der med et dampskib agtede at gaae til Husum med Carl Trenckner. Gid de vare got og vel her, tilligemed skipper Andresen, som vi ere meget bekymrede for, da han har en mængde tvist om bord, som mand er meget forlegen for, og mange stoele staae allerede stille, da der er intet at væve af. Ia! denne industrie er forbunden med mange vanskeligheder; hvor ulige bequommer var det med kniplinger. Skade at denne industrie gaaer meer og meer i staae.

1850 10/11 . . . Ferdinand tog til Ribe for om mueligt faae nogen tvist, da mand har intet at væve af, og mange stoele staae stille. Fra skipper Andresen, der har tvist om bord, høres disværrer intet . . .

1850 30/11 . . . Disværrer bragde ogsaa denne maaned ingen fred eller fredelige udsigter; i vores land som i hele Tydskland staaer mand overalt fiendtlig mod hinanden. Her i landet seer det sørgelig ud og trues ald velstand med undergang, ligesom mange tusindes liv og sundhed staaer paa spil. Mellem de forskiellige nationaliteter er had og forbitrelse stoer, fast alt er kaldt under vaaben, og mand staaer vedvarende slagfertigt mod hinanden, og de arme kriegsfolk have i denne kolde aars-tid meget at døye. Manges sundhed vil, som alt er gaaet til grunde, uden at dette fører til noget resultat . . .

Der skulle 40 000 mand osterriger, bayerer etc. tyske tropper sendes til Holsten for at tvinge hertugdømmene til at nedlægge vaaben, men Preussen med Brunsvig, Hannover vil ey tillade giennemmarsch.

1850 15/12 . . . Var eftermiddagen i Schwanstrup hos Christian angaaende parcellisternes andeel i de af stamparcellen præsterede kriegsbyrder, efter mit forslag for at samtale og enes her om. Mikkelsen har vægret sig at svare andeel, de andre lode til at være villige, og ieg finder denne fordring billig og

1850 3/11. Carl Trenckner skal bestyre farveriet.

ret, — thi hvor kand forlanges, at manden skal bære byrder af noget, som han ikke eier. Det kom til ingen resultat og blev blot bestemt, at samles herom efter nyeaar igien. Alt gik ellers roelig og fredelig og ingen strid og køvlerie fandt sted, hvilket var mig meget kiert.

1850 23/12 . . . Tog med min kone til Tønder for at købe adskillige smaating til julegave; fandt stemningen overalt meget nedbøyet, alt som livløs, død og stille, og takkede vi Gud for ey at boe der, hvor velstand alt meer og mere aftager og trues med at blive en fattig bye. Hvor var det her saa anderledes i gamle dage. Da var her fast overalt velstand og mange rige mænd, som mand især havde kniplingshandelen at takke for.

1850 28/12 . . . Christiana var i gaar med en ansøgning til underskrift om pastor Rotenburgs forflyttelse, hvilket for menigheden sandsynlig ville være til gavn, skiøndt vi næppe tør haabe og vente en Lautrup igien.

1850 31/12 . . . Som forrige aar gik ieg til fattighuset og glædede der beboerne med 2 ₤ Kaffe, 10 ₤ sukker, 2 ₤ tobak. Børnene gav ieg 1 s. hver, hvorover de smaae bleve saa glade, thi børn kand mand glæde med lidt. . . .

Ogsaa vores før saa lykkelige land blev haardt medtagen af denne usagelige røre, en sørgelig krieg fremstod, der nu har raset i 3 aar, hvorpaa mand endnu ingen ende seer, og hvad vindes ved enden derved? Landets ruin og fordervelse. De vigtigste kriegeriske begivenheder i vores land afvigte aar var trefningen ved Idsted mellem Schlesvig og Rendsborg, hvor schlesv.-holstenerne maatte rømme valgpladsen, ligesom siden ved Medsunde. Friedrichstadt blev angreben, skudt i brand og forvandlet til en steengrube, uden at dette førte til noget; de danske beholdt deres stilling her som overalt, ligesaa holstenerne deres og den megen blodudgyldelse, de mange offre, der maatte bringes for at holde de mod hinanden staaende armeer paa benene var forgieves og førte til intet uden opretholdelse af had og forbitrelse mellem de forskellige nationaliteter, der

1850 31/12. Rendsborg. W. er åbenbart ikke klar over, hvor Idsted ligger, eller også er Rendsborg skrivefejl for Flensborg.

beboe et og samme land, havde een og samme første til hersker og befandt sig saa vel ved at gaae med hinanden haand i haande.

O! maatte det kommende aar dog bringe mere roe, fred og velsignelse over vort land, maatte begge partier dog lære indsee, erkiende og paaagte, at kuns fred ernærer, ufred derimod forstyrrer . . .

Med iernbaneanlæg gik det rask fremad, i Europa som i fast alle verdensdele. Mange nye anlagde baner bleve fuldendte afvigte aar, og gaar det saaledes fremad, vil med tiden kuns liden anden befordring finde sted. Kuns i vores land skete intet, mand havde disværre kuns krieg at tænke paa og hertil anvende pengene.

Kreature faldt meget i priis, foranlediget ved at ald forbindelse syd paa og med Hamburg var hævet, noget fedt quæg blev forskibet til England, men som kuns svarede daarlig regning.

Kornpriserne vare temmelig gode. Rug 9 mk., byg 6 mk. á 6 mk. 8 s., havre 4 mk. á 4 mk. 12 s., boghvede . Høehøsten var ey rigelig, men blev i det hele dog got bierget.

Med handelen gik det for mig daarlig dette aar; en stoer deel af den iydske uld henligger i Altona og Amsterdam usolgt endnu. Mærskuld købte [jeg] allene for Semper eller I. W. Paap i Altona, men som chikanerede, da prisen daledede noget, og denne ting er ey afgjort endnu. Ved H. Chr. Hansen lod ieg købe 857½ t. rapssæd á 18 mk., som henligger og maaskee kand bringe et ringe resultat. Paa rug og byg, ieg lod købe forrige aar i Ringkiøbing til lave priiser, blev der betydeligt tabt, og vil det være klogest, ieg med mine speculationer holder op, helst samme ey tilsiger mig mere, og kand min virketid ogsaa nu være endt, kuns faae vedblev saa længe.

For mine sønner gik kniplingshandelen kuns ringe. Opgivelsern var — 150 arbeiderinder — 3500 rbdlr. Med bomuldstøyt fabrication gik det derimod bedre og var i tiltagende. 80 personer vare i arbeide, og der blev tilfærdiget til værdie af 21 000 rbdlr., sylter uldne trøyer 1500 rbdlr. Paa afsads manglede det

paa bomuldstøj ikke. Et farverie blev anlagd ved aalen og Carl Trenckner kom hertil at staae samme for . . .

1851.

1851 1/1 . . . Vi var som sædvanlig denne dag i kirken, men præstens tale kunne ikke opbygge nogen tænkende. Det var for en deel sær forskruede ideer, han frembragde, der ey stemmede overens med Christi lære, meget mere modsagde samme, og bliver det meer og meer kedelig at paahøre denne mand, der ey opfordrer til at vise troen ved gierning, allene vil vide [af] tankeløse bøn og vil fast gjøre gode gierninger til forbrydelse; hvor gandske anderledes lærte den fromme, gode pastor Lautrup; ia sandelig! menigheden har giordt et daarligt bytte, hvilket disvære meer og mere fremviser sig.

Der blev offret i kirken til de ulykkelige i Friedrichstad og var det glædelig at see så mange bringe deres gave. . . .

1851 2/1 . . . Læste i Ribe advis at H. Nagel er bleven beæret med ridderkorset, og har han for sin patriotismus og fædrelandskierlighed, samt hvad han 1848 måtte døye herfor, sine mange bestræbelser for den danske sag, fortientd denne udmærkning, og som han sikkert meget vil glæde sig til.

1851 12/1 . . . Denne aften gav mine sønner musicunderholdning i Bredebroe til beste for de saarede danske kriegere med faldnes enker og børn, entre 4 s. forbunden med lodtrækning af givne gienstande samlede i Ribe. — Tilløbet var overordentlig og saa mange mennsker har der vist aldrig paa en gang været tilstæde i værtshuset i Bredebroe. Kuns skade, at localet slet ikke var passende og alt for beskrænket, det dobbelte rum kunde vist være bleven fyldt, mange maatte blive uden for, kunde ey komme ind og havde forgieves bemøyet sig didhen. 290 billetter bleve anbragde, men dobbelt saa mange kunde være bleven anbragde, havde der været rummelighed.

Mine sønner havde 7 medhielpere, en deel af hvad de spillede var deres egen, især Theodors composition.

Skade at localet var saa upassende, havde det været i kir-

ken, ville musicken have tonet anderledes, hornmusic tog sig best; der var en græsselig qualm og heede i rummet, saa mand neppe kunde drage aande, og ieg med vores moder vare glade, til det lykkedes os faae et vindve aaben; — ingen vanhæld fandt Gud lov sted, hvilket læt kunde være skeet med denne græsselige vrimmel af tæt sammentrængte mennisker. Mand forholdt sig saa temmelig roelig, og naar der ved pauserne blev dygtig snakket, men Ferdinand kaldte til roe og orden, da blev alt stille; kuns Lausens fordrukne tjenestekarl gjorde nogle op-tøyer.

Ogsaa fra fiernliggende byer indfandt sig tilhørere og kunde mine sønner være stolte af som musikker ogsaa at være saa got renomerede, hvilket ligeledes meget fornøyer mig, og finder mand i hele landet neppe en bye, der med hensyn til music kand stille sig ved siden af Brede. Ferdinand har mand fra begynd af denne kunstfærdighed at takke for — fra barndom af havde han en sielden lyst til music, og viste det sig siden, han ogsaa havde sieldne gaver for denne kunst. Her gaves ingen, der kunde undervise ham uden byens smed, der kiendte lidt til noderne. Da han begyndte at spille, fulgde alle sine søskende efter, og alle vandt en sielden færdighed i denne kunst. Theodor er især begeistret heraf, og er det at beundre, hvor han kand componere, med stoer færdighed frembringe nye stykker, smukke melodier, hvilke for en deel ere meget tilsigende, og selv af kyn-dige vorder skattet.

Det er io saadan uskyldig fornøjelse, og derfor er det mig saa kiert, mine børn finde heri saa megen glæde, og at deres fra forretninger øvrige tid herved saa behagelig udfyldes.

1851 14/1 . . . Skrev til commiteen for udstillingen i London i Kiøbenhavn, hvorhen mine sønner efter opfordring vil levere nogle kniplinger, men især efter deres som mit ønske fuldstændig prøvekort saavel af kniplinger som bomuldstøyt, der skulde ophænges og saaledes kunde give fuldstændig oversigt af vores industrie. Det er ellers smigrende for vores firma, at commiteen allene har henvendt sig til os i denne egn, og glæder det mig, at mine sønners virkelyst med forstand og betænksom

overlig fortiener denne udmærkning, og har ieg aarsag til at glæde mig til mine børn . . .

1851 15/1 . . . Hochberg var i Tønder sit projecterede fabrikanlæg af uldne tøyer angaaende. . . .

1851 16/1 . . . En trende maskine, kiøbt i Flensburg, blev paa farvehuus loftet opsat, men er vanskelig at faae i gang og orden . . .

1851 21/1 . . . Fornøiede mig i farvehuuset nu at see dubblermaskinen i god gang, hvilket har havd sine vanskeligheder.

1851 27/1 . . . Besøg af Beck og skrev efter sammes ønske til frue thor Straten i Flensburg angaaende hendes bevilling med hensyn til den capital, der staaer rentebærende paa Trøysburg gods, 10 000 rdlr. — til salg af fæstegaarde og huse som eiendom eller arvefæste, hvorved hun efter min anskuelse intet risikerer, har sikkerhed nok, men hidtil ey har villet samtykke.

1851 29/1 . . . Gik mod aften med Theodor til Reispold, hvor vi bandt skøyter paa, hvor ieg forsøgte at løbe paa iis, hvilket [jeg] i flere aar ey har giort, og gik det endnu temmelig, og ville ieg øve mig, troer ieg nok at kunde komme til nogenlunde færdighed igien. Neppe er der nogen her i egnen, der i min alder endnu tør tage skøyter paa og som i ungdomsdage kand løbe paa iis.

1851 31/1 . . . Politisk vigtig for vort land var overeenskomsten med de af Preusen og Østerige hidsendte commissairer til Holsten, hvis trudsler bevægede stattholderskabet til at ligge ned, ophøre og tilbagetrække arméen, landforsamlingen at opløse sig, da mand ellers med vaabenmagt ville tvinge hertil, og en osterrigsk hær af 20 000 mand blev satt i bevægelse, og uagtet holstenerne efterkom det forlangte, rykkede osterriger med preusser dog frem, gik over Elven og besatte Hamburg, Lübeck og Holsten med Rendsburg og saaledes ret vorde herrer og dominere i nord, hvilket maaske i dette øyeblik alt er skeet, og himlen maae vide, hvad heraf vil fremstaae; det seer for vores før saa lykkelige land faretruende ud og læt kand fremstaae en blodig krieg igien. Den danske armee er ey opløst, men staar i sin fulde styrke ved Schlesvig og omegn endnu. . . .

1851 4/2 . . . Skrev til københavner comité for industri-udstillingen i London med mine sønners indsendinger: 23 stk. knipl. af forskiellig bund, nogle krager og manchetter samt 2 smukke prøvekort af kniplinger og bomuldstøy. Og var det mig saa kiert, mine sønner kunde have den ære at tage deel i denne verdens industrie udstilling, den lille landsbye Brede med omegn ogsaa hertil kunde levere bidrag.

1851 6/2 . . . Hørte at mand i Tønder havde faaet indquartering. Armeen blir altsaa opløst, i det mindste for en deel, og krieg er nu ey mere saa læt at befrygte. — Søefolkene her fra sognet kom ogsaa hiem i dag. —

1851 17/2 . . . Mine sønner købte i dag af Lausens enke en lille fenne 2½ demat stoer, Trædvang kaldet, ved veien tæt til Niels Nyemands have og toft, for 550 rdlr. crt. . . . Ieg er ellers got tilfreds med denne handel, da beliggenheden er saa tilsigende for deres industridrivt. . . .

1851 11/2 . . . En doctor kom fra Kiøbenhavn, der vil praktisere her [Højer] og forbliver for det første hos Nagel, hvilket for doctor Windings skyld, med hvilken Nagel i senere tid staaer paa spændt fod, slet ikke var mig kiert.

1851 14/2 . . . Det blev i dag officiel stadfæstet, at vore danske tropper have besat alt indtil Eideren og Kanalen, Rendsburgs Kronværk eller norder deel af fæstningen med, oster-riger og preuser den øvrige deel af fæstningen og er derved paa en maade grendsens mellem dansk og tydsk ordnet; told-linien ogsaa forlagd fra Kongeaaen til Eideren. Gid nu alt øvrige var ordnet, og vi havde defenitiv fred, men det seer endnu braaget og forviklet ud.

1851 16/2 . . . I Wisbye vaiede mange faner i anledning af, at herredsfogden gav reeshytte i dag, hvilket efteraaret ey fandt sted, men var bleven opsat til nu.

1851 20/2 . . . Gik . . . til Storde, hvor ieg underholdt mig ret behagelig med vores digterinde, der til gavn for de saarede

1851 11/2. Lægen Niels Thomas Wolters, senere praktiserende i Tarm.

vil give hendes digt i tryk. Ieg bad mig tegne for 10 exemplarer og blev hendes første subscriptent . . .

1851 22/2 . . . Ferdinand med Mikkelsen vare eftermiddagen i Høyer, hvor Tillisch kom for at eftersee og høre, hvordan alt stod der og stemningen var, steg af hos Nagel, tog tilbage til Tønder og ville i morgen til Kloster. En æresport var opreist i Høyer. Danske flag vaiede, men som for de tysksindede ey har villet være et behageligt skue.

1851 24/2 . . . Der manøvreres denne tid her i sognet af den dannede klasse at faae pastor Rotenborg forsat til en anden menighed og blive ham quit; have saavel i forgaars i Høyer som i gaar i Kloster ansøgd Tillisch, for tiden den regierende i Schlesvig hertugdøm, herom, men det vil nok blive vanskelig at opnaa maalet, da vel ingen tilstrækkelig grund vil være herfor.

1851 26/2 . . . Ved samme [nemlig dagbogen] blev ieg ogsaa mindet om salig Boy Boysen i Tønders smukke skrivelse denne dag 1816 med den vedsendte skildtpad tobaksdosse, hvilken ieg tog til haande og var mig en kier erindring af denne brave, virksomme mand, vist den første eller vigtigste kniplingshandler i vores egn, og som denne industrie havde saa meget at takke for; tillige mindede [jeg] hans faderlige godhed for mig, den tillid og fortrolighed, han til sin tid viste mig og glædede mig den bevidsthed, at hos mig det gode ey bliir glemmt, men mindet med taknemmelighed.

1851 28/2 . . . I vores land er Holsten besat af østerriger og preusser paa Rendsburgs Kronværk nær, der er besat af danske tropper. Den schl.-holstenske armee er gandske opløst, ligesaa for størstedelen den danske. Besøgte præsten, hvis søns fødselsdag det var i dag, men traf ingen hiemme . . .

1851 3/3 . . . Der var ringriden i dag i Wollum og Apterp. Stakkels Anthon blev oppidsket denne morgen og maatte ofre hedevinger. . . .

1851 9/3 . . . Ieg var med vores moder til kirke, hvor som sædvanlig dievlen blev omtalt og i dag var hovedthemaet for Rotenburgs prædiken, hvilket saa lidt tilsagde os. Dievelen, den

onde aand, var fast uddød i pastor Lautrups tid og blev yderst sielden berørt, men nu er han ved Rotenburgs foredrag ret kommen til live igien, hvilket neppe vil være tilsigende og opbyggelig for fleertallet af menigheden, i det mindste er det ikke for os, og gaae vi kuns til kirke for ey at fierne os menigheden, ikke at opbygge os, hvortil mand ved denne mands foredrag sielden finder anledning, da det mystiske ikke tilsiger os. Vi allene hylder Christi rene, uforvanskede lære, hans formaning til at vise troen ved vore gierninger . . .

1851 11/3 . . . Mine sønner bleve i gaar færdige med deres afslutning, der Gud skee lov faldt got ud og gav et resultat over min forventning. Det bliir rige folk, kand de saaledes fremtoure, og Gud lov, at de paa rettviiis maade giøre brug af, hvad de have og eie til gavn for dem selv som deres medmenisker.

Gang til . . . Storde for at gøre brug af den mig der for 4re aar siden tilstillede piibe, arv efter pastor Lautrup, hvor da den hedengangne taknemmelig blev erindret og omtalt. — Hvor anderledes med den nuværende præst, der saa gandske ikke svarer til sin værdige forgienger, især hvad lære angaar. Derfor have ogsaa flere, og de meest oplyste, i menigheden ved en petition ansøgd regieringen om at forsætte Rotenburg til et andet sted. Dette vil han med sine mystiske tilhængere have erfaret. Mikkelsen beskyldt for lederen af omtalte ansøgning, og paa leiehusets hiørne lige over for Mikkelsens vindver var denne morgen en placat opslagen: Ulven i faareklæder betitlet, og faae vi da ogsaa her hiørne placater til skue. . . .

1851 16/3 . . . [Johan Andreas] kom i aftes fra Flensburg silde hiem, havde overnattet i Ries, men her var efter hans sigende ey got at være. Huusfaderens haarde, bittre, ukierlige sind forøger sig disværre. Kone som børn have meget at døye. . . . Med sin ældste søn Adolph, som med kone og barn var der, skal han især viise sig meget haard og uchristelig . . . og denne bitterhed fremstaar allene deraf, at sønnen som hans brødre er ham for tydsksindede.

1851 20/3 . . . Adolph Wulff tog denne morgen herfra, og

ham seer ieg vist aldrig mere, da han med kone og børn vil vandre over til en anden verdensdeel, Nør America, og vil der bosætte sig. Dette er et vovet foretagende . . . Den usalige politiske tilstand, vores land som hele Tyskland for nærværende tid befinder sig i, har især fremkaldt hos ham med kone denne beslutning . . .

1851 25/3 . . . I Ribe advis en giengivelse af den i Bredebroe paa Mikkelsens leiehuus den 11. dennes opslaaede placat, underskreven af Pet. Lorenzen Brink i Aasp, men vist ey forfattet af ham, sandsynlig af C. L. Ogsaa i Flensburger blad var noget fra Kloster anført, ogsaa sigtende til Brede præst, der nu bliir ret renomeret og har meget at døye.

1851 26/3 . . . Besøg af . . . Radoor fra Tønder; Radoor med hele magistraten har takket af, da det tydske sprog ikke maatte bruges, men ved skoleundervisning som ved alle forretninger kuns det danske skulle være gieldende, hvortil mand ey har villet forstaae sig, vel heller ikke kundet, da mindste delen vil være det danske skriftsprog mægtig. Og dette har vakt stoer misnøye; mand forbittrer derved de pirlige gemytter i stæden for ved human fremgangsmaade søge at forsone, og dette er efter min anskuelse den forkerte vei, thi intet pirrer mere end berørelse af troe og sprog, dette viser historien fra første tid af.

Et brev fra L. Salomon i Kiøbenhavn fornøiede mig. Denne mand havde seet ved udstillingen af, hvad der skal forsendes til London, mine sønners prøvekort af bomuldstøi, der meget maae have tilsagd ham, thi da han selv skal have en meget stoer fabrik af bomuldstøi og dog ombeder at tilsende ham saavel prøver som vare, vidner om, at vores fabrikat maae være fortrinlig, og er det mig kiert, at det committheen tilsendte er bragt til udstilling og foreviisning i København, hvorved mine sønners fabriksdrift vist meget er bleven renomeret, hvilket for den kommende tid kand være til gavn for dem. . . .

1851 29/3 . . . [Ved læsning i et af sine breve til forældrene, dateret Smidstrup 1789 20/10, mindes Wulff] den gode assessor

1851 25/3. C. L. = formentl. Christiane Ludvigsen, »Digterinden Anna«.

Lautrup med kone paa Estrup, hvilke saa kierlig antog sig det fattige barn, lode mig undervise i skolen i Smidstrup, hvor ieg blev confirmeret, betalte alt for mig, da mine fattige forældre ey formaaede dette, som med min broder Hans sørgede for, at ieg fik en anstilling hos landmaaler Ravn, hvilket tiente til min dannelse og udvikling af mine aands-gaver . . .

1851 4/4 . . . Mine sønner begyndte med at lade kiøre iord fra Trædvang, hvor der skal bygges.

1851 18/4 . . . Hastede hjem, da der var grande i anledning af de samlede penge for kriegerne, hvoraf endnu 100 rdlr. tilbage . . .

1851 12/5 . . . Muurerarbeidet blev i dag begyndt ved mine sønners nye bygning i den købte Lausens fenne.

1851 31/5 [Husum] . . . Politisk intet mærkelig forefalden. Fred endnu ey diffenetiv afsluttet; man underhandler og kommer ikke videre, dog hersker i vort land stille roelighed, og hver kand forestaae og drive sine ting, men stemningen mellem tydsk og dansk er disværrer bitter og hadefuld. . . .

Med uldhandelen seer det for mig ringe ud, intet endnu kiøbt og bliir af mine medkiøbere høyere priiser udbuden, som ieg tør anligge.

1851 1/6 [Husum] . . . Blev denne morgen forstyrret i min roe ved H. Chr. [Hansen], der kom og forkyndte, at mand i nord nu har lagd løs. Peltzer kiøbt meget og anlagd høye priiser, som det heder 22 s. og derover for parthien. Mumme Iantzen fulgt efter samt Schwedler. Iuhl var ærgerlig tagen hjem, fra Bucköft hørtes intet. Det seer nu vanskelig ud med indkiøb, da ieg er bunden til saa lave priser, og vil der vist blive lidt kiøbt. Ærgerligt at M. Iantzen kand kiøbe til saa langt høyere priser for samme huus. Pet. Iensen gjorde en tour til Eiderstedt, men kunde intet kiøbe, da man holder paa 20 s. Anker reiste flittig umher, men om ankiøb hørtes endnu intet, dog vil det vist ogsaa snart der gaae løs, og faaer ieg ingen andre ordre da intet faa i syd som nord, hvilket dog vil være meget ærgerlig. . . .

1851 18/6 [Husum] . . . I dag som i gaar lidt uld til marked

og kuns lidt blev kiøbt af os, alt stille og roelig i handelen, saa vi havde udsigter til at faae uld nok, men saa kom M. Iantzen ogsaa her og forstyrrede handelen, kiøbte Fr. Hansens uld fra Pelworm, som vi havde paa haand og ville kunde have kiøbt langt billigere end han; ogsaa en anden parthie af 800 R fra Pelworm kiøbte han til $14\frac{1}{2}$ og 2 spec. duceur overalt. Vi kiøbte igaaer en lignende parthie uld derfra i det mindste lige saa god for 14 s., og er denne mands opræden her os ærgerlig, mig vil Paap binde hænderne, men ham lader mand frie haand . . .

1851 20/6 [Husum] . . . W. Nissen med P. Iensen til Eiderstedt. Der ligger endnu megen uld usolgt, og got vi har ladet os tid, fast alle medkiøbere lade til at have kiøbt satt, og sandsynlig vil prisen dale. En lykke for egnen, at vi kiøbe endnu, ellers vilde det vist for sælgeren have seet ringe ud . . .

1851 22/6 [Højer] . . . Traf her sammen med Beck og hørte nu bestemt, at Knudsen har kiøbt Trøyburg for 169750 rbdrl. med besætning og videre tilhørende, og mente mand, Knudsen havde giort en god handel. Gid han nu maa vise sig god og skaanende mod godsets beboere . . .

1851 26/6 . . . Smukt stille veyr, hvor glædede mig dette for Ferdinand, der i dag fra Ballum pr. dampskib ville begive sig paa en reise til England . . .

1851 4/7 [Husum] . . . Aftenen breve fra Theodor og Ferdinand; sidste imod forventning i Hamburg istæden for at være i England, som ieg saa bestemt antog, men dampskibet ankom ey til Ballum og nu maatte han tage over Hamburg . . .

1851 16/7 [Husum] . . . I Husum hørte ieg, at i min fraværelse intet er kiøbt, og at ulden nu ogsaa i syd overalt er solgt, hvilket var mig kiert at høre. Vores quantum her er 47500 R . . .

1851 26/7 . . . For at see hvorvidt chaussearbeidet er fremmet, tog ieg fod i haand og vandrede hele strækningen til Nørbye. Alt blev meget solid og got udført, vil vist være af varig hold; paa opfyldningen først et laug sandgruss, siden et laug leer, nu sandgruus, der paa et laug leer og tilsidst sandgruus igien. Men før michaeli bliir mand neppe færdig . . .

1851 27/7 . . . Besøgte i dag kirken, hvilket i lang tid ey er skeet og fandt mig temmelig tilfredsstillet ved Rotenburgs foredrag, der i dag ey fordømte, men henholdt sig til Christi lære og formanede til fred, enighed og kierlighed, tillige overbærelse med hinandens svaghed, altsaa vise troe i gierning . . .

1851 18/8 [Husum] . . . I Husum ligger samme militair endnu, ogsaa nu gensdarmer. Beleiringstilstanden endnu ey hævet, ellers alt roelig her.

1851 19/8 [Husum] . . . Besøgte og samtalte med adskillige og gik paa eftermiddagen til havneanligget, hvor broen nu er færdig med øvrigt til indskibning, men mand veed endnu ikke, hvor skibene skal komme fra og om dette anlæg vil føre til noget . . .

1851 12/9 . . . Tog med vores moder til Tønder, især for at købe nogle smaae ting til Hochbergs fødselsdags ferie. Vi fandt alt der saa død og stille, gemytterne ved den politiske stilling saa nedbøvede og utilfredse; vi glædte os derfor til at tage derfra og til vort roelige Brede, hvor der er mere liv og munterhed som tilfredshed . . .

1851 23/9 [Højer] . . . Besaae formiddagen i selskab af min kone, Nagel og de 3 smaa børn dampskibet Iylland førende af Capt. Sødering fra Aalborg, hvilket ret meget interesserede os. Det 180 fod lange skib blev lagd om og vendt, hvilket medtog over 2 timer. — Paa mangel af vand har skibet ey kundet gaee ud, maatte losse kreaturladningen, og mand agter i morgen at lade og forsøge det paa nye ved springflod igien.

1851 24/9 [Højer] . . . Besaa kreaturindskibningen paa dampskibet Iylland, der lagde ud og kom lykkelig over sandbanken, vist ved hielp af springflod, da vi i morgen have nye maane . . .

1851 5/10 . . . Ieg tog kl. 9 fod i haand og gik til Høyer, hvor ieg blev glædet med den efterretning, at vor kiere datter i aftes kl. 9 var nedkommen med et lille pigebarn, velskabt, sund og munter . . .

Ieg tilbagelagde veien som sædvanlig i 3 timer, men kom temmelig i sved, skiøndt ikke træt, men da ieg siden blev kold,

tog ieg atter fod i haand, løb et stykke langs digen og dette hialp, nu blev ieg varm som vel igjen.

Ieg rimede undervejs, at fremsige ved min ankomst middagen til Høyer, hvor ieg ventede at finde alle siddende ved bordet, følgende:

Hier komt der alte Wandersmann
der noch die Füsse brauchen kann
obgleich im Alter Siebzig Acht
gar wenig weiter Weg gedacht.

O! mögten alle, alle hier
in *solchen* Alter gleichen mir.
Drum braucht die Kräfte, Tag und Zeit,
zur Müh und Arbeit stets bereit
dann wird Ihr auch Gesundheit freun
und selbst im Alter röstig seyn.

Men min forventning blev skuffet, ieg fandt ingen ved bordet; opskrev og tilstillede siden min datter rimet.

1851 6/10 . . . Vores konge Fred. VII fyldte i dag sit 43de aar . . . I Høykroe var festlighed, hvor ogsaa borgemester og herredsfoged Kier fra Tønder indfandt sig, og som ieg paa touren samtalte lidt med og lærte kiende, en meget ung mand, men efter det udvortes lader til at være godmodig som beskeden.

1851 12/10 . . . Læste i Mercur, at som min broder er bleven konsistorialraad, pastor Jep Hansen i Jordkier er bæret med ridderkorset, og kand mand kuns finde grund i dansk sindelaug for slige udmærkninger, da ingen fortienester er bekiendt.

1851 19/10 . . . Gang til armhuset, hvor ieg glædede især børnene med en lille kurv æbler, ligesom mit besøg var alle fattige saa kier. Og var det mig saa kiert at varetage, alt stod saa got, fredelig og ordentlig til der. Traf her sammen med Niels Truelsen fra Harris, der er fattigforstander og lader til at varetage tingene got.

1851 23/10 . . . Siden kom mine 3 sønner og medbragde det glade budskab, at udstillings committeen i London har tilkiendt mine sønner en priismedallie for de indsendte kniplinger, hvil-

ket for dem er meget smigrende, kand tillige biedrage til at renomere deres fabrikater. Kuns 8te her i riget er denne udmærkelse bleven til deel . . .

1851 2/11 . . . Eftermiddag og aften havde vi høstgilde, et talrig sælskab af 42 persohner med børn. Der blev Theodors composition deilig musiceret, dandset og det gik som sædvanlig lystig og glædelig til, først kl. 1 blev brækket op . . .

1851 11/11 . . . Vores unguæg blev sveden i gaar, og var det mig kiert, at mine folk havde afbenyttet det smukke stille veyr.

1851 24/11 . . . Paatænkte 1789, hvor med s. o. vind vi havde den strengeste vinter i min levetid, der begyndte tiidlig, endte først i april, og var det mig saa kedelig i dagebogen paa Nebbegaard fast hver dag at anføre s. o., frost, sne og kulde. Min sal. fader havde bemærket, at i den varme stue i 14 uger vindverne ey vare optøede. Bevar mig Gud fra at opleve saadan vinter igien; i alderdoms dage ville dette være redsom, skiøndt ieg nu har en god varm stue, men som dreng af 15 aar paa Nebbegaard et ussel, utæt kammer med dør ud til haven, hvor vinden bar paa, der var saa aaben, at mit lille hul blev belagd med snee, og ieg undertiden morgenen paa min seng fandt et sneedækket, derved ingen kakkelovn, ey maatte komme i herrens varme stue, ey heller være hos tjenestefolkene i deres stue og maatte døde meget. Men ieg blev afhærdet derved, lærte det bedre kiende og skatte og takker med taknemmelig hierte Gud for i min alderdoms dage at have det bedre.

1851 5/12 . . . til Wisbye, hvorhen ieg kl. 1 tog for at staae fader hos Beck ved en lille datter, der blev døbt i kirken . . . Den danske ritus ved handlingen tilsagde mig ikke . . .

1851 10/12 . . . Hørte at Brasen døde den 3die dec., fik en rørelse og var efter 2 timers forløb død. Kort for sin død havde han med god appetit spiiet til middag, og slap læt herfra. Han naaede kuns en alder af 57 aar og efterlader sig 3 uforsørgede børn.

1851 16/12 . . . Niels var i Høyer og kiøbte af Ebbe Feddersen 6 tdr. byg til den høye priis 9 mk., og vil det nok være tvivlsom, om det lønner sig dette aar at fede stude . . .

1851 24/12 . . . [Jule]selskabet bestod af 14 personer . . . Som sædvanlig gik vi kl. 1 til hvile; vores kiere moder glædede ieg med en sparbüchse, hvori 8 spec., ligesom hun mig med et smukt lommeværk. Vore 4re tjenestefolk fik paa deres talerkener skiuldt under kageværket hver 1 spec., hvorved de bleve glædede og endte som tilbragdes aftenen til fornøjelse for alle, ligesom mange i som udenbyes bleve glædede ved den fromme godgiørende Hochbergs mangehaande understøttelser og gaver, og paatænker ieg ved den leilighed, hvor mange ogsaa ieg i ungdomsdage paa lignende maade har søgd at giøre iuletiden glad, ligesom det glæder mig, at sønnen følger faderens spor.

1851 31/12 . . . Aaret var for denne egn i det hele gunstig og gav det ogsaa ingen riig høst, tør mand dog heller ikke klage over misvekt; dog var høsten ey saa god i de nordlige dele af vort land, hvor der i høstens tid faldt mere regn og meget korn blev bedervet. Kornpriserne vare temmelig høye: Rug 14 á 15 mk., byg 8 á 9 mk., havre 4 mk. 8 sk. á 5 mk. 8, boghvede 10 mk. Af alle kornsorter var hvede bestkiøb af alt og holdt neppe priis med rug. Besynderlig dette. Høsten heraf maae have været rigeligere. Rapssæd circa 18 mk. Kreaturer i meget god og høj priis.

Politisk svæver i vores land endnu alt i det uvisse, og intet er defenetiv afgjort. Endnu er Holstein [og] Lauenburg besat af tydske tropper, grensden endnu ey ordnet saa lidt som tronarvefølgen. O! havde vores konge havd en tronfølger, da ville denne usalige virvar ey være fremstaaet. Give Gud at tingene snart tilfredsstillende maatte blive ordnet, denne spænding mellem tydske og dansk ophøre, og mand som før maatte vandre i eendragt med hinanden haand i haand.

Ved alt dette er dog velstand hiemmehørende i vores land, især hvad landboerne angaar. I kiøb som leie have iordene en meget høj priis, og neppe have samme havd saa høj en værd som nu. At velstand hersker tilkiendegives i det mindste her i egnen overalt, og bonden fremtræder som herremand. Penge-mangel sporres sielden . . .

Verdensudstillingen i London gjør ogsaa dette aar tænkelig . . . Mine sønner . . . blev en medaille tilkiendt, den eneste begge hertugdømmer blev meddelt, hvilket ikke lidt renomerede deres firma.

Med iernbaneanlægget gik det rask fremad, især i Tyskland, og bliir det saaledes ved, vil mand med tiden kunde flyve iorden rundt, men om dette for det almindelige i det hele vil være til gavn er et spørgsmaal, thi mange tusinde blive derved brødløse. I vores lad skeede intet med hensyn hertil dette aar, kuns fortsættelsen af banen fra Roeskilde til Corseur blev underhandlet, ligesom at anlægge en bane fra Øster- til Vesterhavet, men hvor denne skulle gaa ud fra og ende, herom kunde mand endnu ikke enes.

Directe skiffartsforbindelse med England fandt dette aar sted, især med hensyn til kreature. Meget betydelig var forsendelsen fra Tønning, dog ogsaa nogen fra Hierting, Ballum og Høyer. Til sidste sted projecterer mand at fordybe indseglingen, paa det større skibe her kunde gaee ind, hvilket om det lykkes ville være Høyer til stoer gavn og hæve denne bye meget, men vist til skade for Tønder, der disuden taber i velstand meer og meer.

Min sviegersøn Nagel blev bæret ved ridderkors og fik tilige bestalling som postmester i Høyer ligesom min broder præst fik consistorialraad titel, dette vel meest for deres danske sindelaug; dog havde første io døyet meget for sin patriotismus, fangetagen og hensat længere tid i fængsel, først i Tønder, siden i Bredsted og derefter flere gange maatte flygte for ey atter af de tyske at vorde fangetagen og tilkom ham nogen opreisning herfor som paaskiønnelse af sin opofrende fædrelandskierlighed; sidste er io ogsaa en gammel embedsmand, der i mange aar troelig har rygtet sit kald, tillige er bleven sin nationalitet troe.

Ia! vores familie har mange fremhævelser som udmærkelser at glæde sig til; af saa ringe stand findes neppe lige i hele landet og vore fattige forældre vil ey have drømt, at det i tidens løb skulle [gaa] deres børn saaledes, der med intet, — hvad mig

angaar mindre end intet, da ieg havde mine forældres stoere giæld at vartage — maatte begynde deres virksomhed og næst Herrens velsignelse, hans vise førelse, allene havde at henholde sig til sig selv, de egne evner og kræfter.

Hvad handel og industrie angaar, gik det med kniplingshandelen ringe og daler det dermed meer og meer, saa det staar at befrygte, denne huusflids frembringelse ganske vil døe ud i denne egn og vores land, hvilket meget ubehagelig berører mine fornemmelser, thi denne industrie bragde mange penge i landet og gav saa mange brød, men alt er io saa foranderlig i denne verden.

Med fabrikation af bomuldstøy gik det bedre; alt var i fuld gang og her megen liv og virksomhed, saa det lille Brede kunde ansees som fabrikbye, og mange mennisker, unge som gamle, mandfolk som fruentimmer fandt her beskieftigelse og rigelig løn for deres møye; paa afsætning manglede det ikke, men var det især Iylland, varene bleve forsendte til. Gid kuns ingen forandringer med toldgrendsen maatte finde sted, der let kunde indvirke skadelig, ia til fordervelse.

Uldhandelen gik ey synderlig, døg blev kiøbt af mærskuld i opdrag fra Semper, firma I. W. Paap i Altona , ydsk uld blot . Denne uld er fast ey til at anbringe mere og har især i Holsten tabt sig meget, siden toldforbindelsen med Danmark har ophørt.

Disværre blev min raps fra forrige aar henliggende og dette var en uhældig speculation.

Som forrige aar i den kiøbte Lausens fenne en nye fabrikbygning blev opført, saaledes lod mine sønner ogsaa i aar der lidt bygge — et baghuus og et torveskuur, og vil med tiden vist flere bygninger der vorde opførte, hvis ingen hindring fremstaar for afsætning af deres frembringelser. vævestole vare dette aar i gang og mennisker, unge som gamle kvinder og børn fandt herved beskieftigelse, brød og underholdning,

1851 31/12. Tallene ang. uldhandelens størrelse, vævestolenes antal og antallet af beskæftigede arbejdere mangler.

saa mine sønners virksomhed er til gavn for det almindelige, hvilket glæder mig. — . . .

Skiondt nu af mine søskende den ældste er ieg dog hvad det legemlige angaar den raskeste, kand endnu især saa got bruge mine ben og at løbe et par miil er for mig som ingen ting, og styrkes mine kræfter vist derved, at ieg daglig tager fod i haand for at bevæge mig i frie luft, hvorved kræfterne styrkes og opretholdes. Maatte mine børn som efterkommere følge mit exempel. — Hvad ieg savner meest er hørelse og hukommelse ligesom sands for det sælskabelige liv, fordoms dages glæder. Meest tilsiger det mig at være i stille roe, underholde og beskieftige mig med [mig] selv, gaae tilbage til den forgangne tid, hvor da min dagebog saa ofte glæder, trøster og opmuntrer mig, ligesom min gode kone saa meget biedrager til sindsopmuntring og lættelse af melancholiske fornemmelser, for hvilke mand neppe veed at giøre sig rede for . . .

1852.

1852 5/1 . . . Besøgde mod aften Christiana, der paatænker at bytte hendes boelig og flytte til Nr. Wollum for at komme i et andet sogn og faae en anden præst, da Rattenborg er hende saa meget imod som forhadt.

1852 10/1 . . . Floden har været høyt oppe sidste nat, og mange faar ere druknede. I eftermiddag var floden stegen saa høyt, at det steg til min Kiertoft; Apterp vei stod blank som alle enge og iorder der. Gid kun ey for megen ulykke ved dette saa længe anholdende stormveyr være fremstaaet paa havet, got at saa faae skibe denne tid ere i gang . . .

1852 12/1 . . . 3 dage har det nu ogsaa stormet, hvorved det gav høye vande, og mange, mange faar ere paa vestereggen omkomne, en karl i Dregsted enge druknet, 2 skibe ved List skal være forgaet, en ladning tømmer tilhørende P. Gram i Ballum er dreven bort og strandet mangesteds hen, Andres Regel i Apterp forfeilede den lille broe paa Apt[er]pvei herfra, styrtede med heste og vogn ned i dybet og kunde snart have sat livet til.

Til lykke kom ham et par mand til hielp, han maatte her tilbage igien og forblev natten hos Lausens . . .

1852 16/1 . . . Vi vare samtlig til giest hos Mikkelsens, middag som aften, hvilket i flere aar ey havde været tilfælde . . .

1852 20/1 . . . Paatænkte med min omgivning sal. pastor Lautrups fødselsdag og de glade timer, vi med samme denne dag saa ofte havde forlevet og hvis savn, især for mig, er saa stoer og smertelig; men vel snart samles vi heden. Han hviler nu alt 7 aar i iordens skiød. Gik som sædvanlig denne dag til Storde for at underholde mig med datteren og minde hendes hedengangne forældre samt de kiereste venner, ieg i livet har havd, som aldrig vil vorde glemte af mig. Tilstillede Christiane hendes faders smukke digt for mig 1804 at tage afskrivt af, hvilket meget glædede hende.

1852 29/1 . . . Hochberg med Theodor var i Ballum med uld at faa spunden der. Det garn, mand har forskreven fra England, duer ikke til trendgarn; væverkarlen gaar ledig og begynden med dette foretagende er ey efter ønske . . .

1852 31/1 . . . I det politiske intet bestemt ordnet og afgjort, alt svæver endnu i det uvisse, og forhandlingerne bragde ingen afgjørende resultat; et ministerskifte fandt sted, dog forblev Sponnek som finantsminister, hvilket for landets vel vist er saare gavnlig . . .

1852 1/2 . . . Formiddagen besøgte ieg kirken, hvor kuns faae tilhørere vare tilstæde; det er nu ey som i pastor Lautrups tid . . .

1852 18/2 . . . En veversvend, et ung menniske af 18 aar, kom i gaar fra Elberfeld hertil og tilbagelagde veien til Tønder i 4re dage. Hvor flyver mand dog nu afsted, før behøvedes næsten lige saa mange uger som nu dage at komme veien over. Denne sven skal anligge forfærdigelse af finere vare til vestetøyer, bomuld og silke; gid det hermed maae lykkes. Mine sønner gjør Brede ret til en fabrikbye, og er samme alt meget renomeret, som fast overalt bekiendt i indlandet som ogsaa mange steder i udlandet.

1852 21/2 . . . Christiana var glad hertil, men hendes mand

lader ey til at glæde sig til dette gaardbytte, helst var han bleven, hvor han er. . .

1852 25/2 . . . Gik paa eftermiddagen til N. Wolm at beseeden af Christiane købte gaard, som, hvad bygning angaar, havde mit biefald; beliggenheden er tillige behagelig, mark og eng skal være god, 34 stk. kreature, 4re hæste kand staldes og efter som mand nu betaler eiendomme, er denne gaard i 5000 rdlr. ey for dyre købt.

1852 4/3 . . . Gik til Wisbye, hvor disse dage er session, for at hilse grev Sponnek, der som amtmand træder af, hvilket vist af mange vil vorde beklaget. Han er endnu ret rask og kuns 65 aar, men sit syn er daarlig.

1852 5/3 . . . For øyeblikket er mand som forrykt ved eiendoms køb og anligger priser, der aldrig vil kunde svare regning, og hvem der ey selv har pengene, men skal giøre laan og svare renter, vil aldrig kunde bestaae. Skulle tiderne forandre sig, korn og kreature falde i priis, da vil sikker mange gaae til grunde . . .

1852 9/4 . . . Ieg paatænkte med tak til Gud denne dag, langfredag 1792, hvor ieg for 60 aar siden begyndte mine vandringer til udlandet som kniplingshandler — kuns i mit 18de aar uden nogen veileder og ledsager, uden nogen handelskundskaab, uden at være det tydske sprog mægtig og kuns forsynet med kniplinger til værdie af 634 s., købt ved min moder paa lykke og fromme, og hvoraf kuns faae vare brugbare for de lande, ieg bereiste, havde ieg en svær opgave for mig, men som dog Gud skee lov hældig blev løst, saa vanskelig, besværlig og kummerfuld min begynd ogsaa var. Ieg gik til søes med et skib fra Røm og naaede først efter 4re ugers forløb Altona, da vinden var contrair. Forgieves søgde ieg at sælge noget i Hamb.-Altona, tog nu fod i haand, min pose paa ryggen og vandrede til det lauenburgske og til Meklenburg, hvor ieg først i Schwerin efter 6 ugers fraværelse fra mit hiem solgte faae alen kniplinger ved at husere til privatbrug, og saa fik da endelig efter at have været 6 uger fra mit hiem min handel begyndt.

Ieg vandrede nu cmkring i Meklenburg fra bye til bye, fra

det ene marked til det andet, men kunde af mine faae kniplinger kuns sælge ubetydelig, da saa mange ey vare handelige; og saa sparsom ieg ogsaa levede, saa meget ieg ogsaa anstrængede mig at afbenytte tiden og bruge mine been for at komme fra sted til sted, var det dog ikke mueligt at fortiene saa meget, som ieg fortærede, men satte hver dag penge til. Nu faldt mit mod, ieg forsagde efter nogen tids forløb, gik mange mile grædende, da især mine forældre med uopdragne børn (min søster Grethe var kuns 6 aar gammel) i trængende omstændigheder saa meget laae mig i sind og tanke, og som ieg saa gjerne ville være kommen til hielp; ieg saa ingen udveie paa den antraadte bane at kunne fuldbyrde dette saa lidt som selv at finde udkomme for den kommende tid og opgav alt haab; men da ieg i mange uger havde vandret omkring, døyet saa meget og besluttet at resignere, da sendte Gud mig en trøstende engel i en fattig tigger (mand see og læse min *bettler*). Denne ved sine fortællinger, da ieg kom i følge med ham fra Grabow til Ludwigslust, opvækkede atter det faldne mod. Hans fromme overladelse i Herrens villie og førelse forplantede sig ogsaa til mig. Ieg besluttede nu at vedblive med min usle handel saa længe ieg kunde, og det haab besieledede mig, en bedre tid ville fremstaae og Herren tilsidst ville giøre alting vel. Ia! velsignet være denne bettlers minde, stedse paatænker ieg ham med taknemmelighed, ligesom min tak stiger til Gud, der ved ringe ting veed at fremme menneskets lykke og velvære.

At sælge stykkeviis ved mit usle forraad af vare, indsaa ieg ville ikke kunne føre til noget, nu ville ieg forsøge at sælge alenviis. Gik morgenen efter samtalen med bettleren huserende i en gade i Ludwigslust, da vartog ieg paa den anden side af gaden min bettler og gik vi paa en maade begge i samme ærende; han stod for en dør, blev mig var og kiendte mig; han taledede ikke, men hans blik glemmer ieg aldrig, hvor var samme dog saa roelig from, saa gudhengiven, og efter at have tilsmilet mig saa venlig, vendte han sit blik mod himlen, hvilket var forstaaelig nok for mig og saa gik hver sin vei.

Da i Hamburgs gebiet huserehandelen var frie, vendte ieg

mig didhen, og henholdt mig især til Billwerden. Her gik det mig for saa vidt ret got, og i stæden for i Mecklenburg at sætte penge til, kunde ieg dog her fortiene lidt. — Ieg havde nu tillige lært kiende de vare, der i de egne, ieg bereiste, vare brugelige, forskrev nu nogle kniplinger fra Iürgen Møller som andre kniplingshandlere, reiste saa til Meklenburg igien, hvor det da gik lidt bedre. Ieg vartog ynde, hvor ieg kom, som tillid og fortrolighed, hvilket var mig saa kier, som ogsaa siden grundede min velvære. — Hvad ieg havde sat til, fortiente ieg nu igien, og efter fem fierdingaars fraværelse, hvor ieg havde maattet døde saa meget, havde ieg den overskud at kunne kiøbe mig et lommeur, hvilket ogsaa var alt ieg i 5/4 aar havde fortient.

1852 13/4 . . . Mine sønners bronze medaille fra udstillingscomiteen i London ankom endelig i dag; den er ret smuk som stoer af umfang, men ieg havde ventet sølv istæden for bronze. Det er imidlertid en sielden udmærkelse for industriedrivere i en lille landsbye ved en verdensudstilling, som den Londoner var, at vorde slig ærestegn meddelt . . . og vil dette ogsaa for efterslægten være og blive en kier erindring, som vist vil blive hæderlig opbevaret, saa længe nogen lever af vores slægt . . .

1852 14/4 . . . En tænkelig dag blev denne for Theodor, da til ham blev kiøbt Peder Jefsens gaard for 4200 rdlr. crt. med aftægt for enken, frie vaaning, daglig 1 kande mælk, ugentlig 2 fl smør og aarlig 50 rdlr. i penge, saa længe hun lever. Da bygningerne er saa ringe og yderst forfaldne, er dette io dyre nok, men vi ville saa gjerne have ham boende her i byen, da han selv saa meget ønsker dette, og han egner sig best for landbedrivt; muligt ogsaa Boe Hansens gaard kunde blive tilkiøbt. P. Jefsens enke skal endnu aarlig leveres 2 læss tørv, 6 a 8 l. flau. . . .

1852 16/4 . . . Af handelen med Boe Hansen blev der intet, 5750 rdlr. crt. blev ham buden, 5800 rdlr. ville han have med betænktid.

1852 25/4 . . . En mærkelig eftermiddag blev denne for Anna Christiane Ludvigsen, sal. pastor I. autrups datter, renomeret som digterinde under navnet Anna, der skifter boelig som me-

nighed og tager fra Storde i Brede sogn til Nør Vollum i Døstrup sogn, foranlediget ved den disharmonie, der hersker mellem hende og hendes faders efterfølger, pastor Rotenburg, hvilken disharmonie ogsaa hos mange andre medlemmer af denne menighed finder sted, da han i lære saa lidt svarer til sin forgiænger og mand sielden ved sine foredrag kand finde sig opbyggt. — For især at hædre hendes faders minde, der hos alle, men især hos vores familie taknemlig vorder erindret som velsignet, havde mine sønner foranstaltet en lille festlighed i Bredebroe, da hun med hendes mand denne eftermiddag tog giennem byen for at flytte til deres nye bolig.

Et smukt musickorps med 9 blæsende instrumenter var opstillet ved Mikkelsens huus, der hilste hende til afskeed, flere danske flagge vaiede, og mine sønner tilstillede hende et afskeedsdigt, ligesom hos farverens et afskeedsbrev blev samme behændiget.

Da vores digterinde i forveien ey vidste mindste herom, blev hun glad overrasket, og taknemmelige taarer vædede hendes kind; vist vil hun stedse have denne begivenhed i kier erindring og aldrig glemme den. Mig var det især saa kier for hendes hedengangne faders skyld, da her ved blev kundgiort, at samme ey var glemt, men endnu i kier som taknemmelig minde, hvilket han ogsaa i høyeste grad har fortient, ey allene med hensyn til sin lære, men ogsaa til sin vandel, og om ham kunde mand med sandhed sige — giøre ikke allene efter sine ord, men ogsaa efter sine gierninger! Disværre er antallet af de præster kuns faae, der kand stilles ved siden af denne mand og dybt føler menigheden hans savn.

Det lille digt forfattet af Ferdinand lyder:

Du herlig viv, som vandt vor vestens krone
ved siælfuldt spil med aandens harpeklang,
som smelter hierter med din ømme tone,
som væder øyne med din veemods sang.
Oh! her vi bringe dig med tak, med smerte,
før du vor kreds forlod, et rørt farvel!
Gid huuslig glæde fryde maa dit hierte,
gid digterild forblive i din siæl.

En sielden scene var dette i en lille landsbye, og vist vil det glæde Brede menigheds fleertal, at dette agtelses beviis har funden sted, ligesom det i landet vil fornøye mange, at mand i hendes fødeegn har vist at paaskønne digterinde Annas værd.

1852 1/5 . . . Tiltraadte i dag mit 79de aar . . . Morgenen blev ieg hilset udenfor vindverne af mit sovekammer ved en deilig hornmusic af den mig saa kiere melodie Joseph i Egypten . . . For at glæde de fattige gik ieg til armhuset . . .

1852 3/5 . . . Breve fra I. W. Paap og H. Chr. Hansen med efterretning, at rapsen er solgt til Hein i Tønder for 18 mk. 4 s. 1ste iuni at modtage og lider derved et betydelig tab, naar loft- rum og renter beregnes, men mand maae finde sig heri; ikke alle speculationer bringer vindest, nogle ogsaa tab . . .

1852 4/5 . . . I Tønder fandt ieg, hvor ieg kom, venlig modtagelse, men alt var saa død og stille der. Gemytterne saa nedbøvede, især krænkede den tvungne indførelse med underviisning i det danske sprog. Borgemester Kier ad interim blev ey godt omtalt, amtmand Reventlau derimod med roes. Jeg glædte mig til at komme hiem og til mit mere behagelige som tilsigende Brede. Hochberg tog denne formiddag med tante Grethe og den svage iomfru Petersen fra Ruttebøll til Ries for derfra morgen at reise til Apenrade og derfra pr. dampskib og iernbane til Hamburg, hvor de 2de svage piger ville bruge russisk dampbad. — Gid dette maatte føre til noget got og til helbredelse.

1852 9/5 . . . Af mindre behagelig indhold var et brev fra Semper, der har antaget en commissionair i Husum, hvilket var mig saa uventet og foranlediger, at ieg taber lysten til at fortsætte denne handel, der i saa mange aar var min kiereste beskieftigelse; men alt forandrer sig io i denne verden.

1852 14/5 [Altona] . . . kom med mine begge hopper lamme til Altona, hvilket var mig saare ubehagelig . . .

1852 15/5 [Altona] . . . siden i Hamburg, hvor ieg fandt min søster [Grethe] efter omstændigheder vel, og det russiske dampbad lader til at virke got . . . Gik eftermiddagen atter til Hamb., hvor ieg hos W. Nissen traf sammen med Hochberg, der i dag

havde været i Pinneberg at samtale med Gøttke wegen Theodors projecterede amdamsfabrik anlæg . . .

1852 16/5 [Altona] . . . Spiste til middag hos Semper og løb 2de gange Hamburg rundt, hvilket dog noget trættede mig . . . Besaa Sempers vidtløftige fabrikkvæsen med mange huuse og bygninger, hvilket sandelig er storartet.

1852 18/5 [Neuenbrook] . . . Var morgenen hos Semper og besluttede at overtage commissionen, især for mine medhjælperes skyld, skøndt ieg var stemt for at frasige mig samme . . . Tog bort fra Altona kl. 10¹/₂ og var kl. 7 i Nienbrock, mine hopper vare ret muntre; blev anholdt noget forbi Langenfelde af 2de fod chendarmer at undersøge, om ieg førte noget med mig paa vognen, der ey var fortoldet; sligt har ieg her i landet ikke oplevet før, skøndt det, som ieg hør, længe har været indført. Got ieg havde ingen ting med.

1852 18/6 [Klægsbøll] . . . Her i Klixbøll var kirkevisitation sidste søndag, men da her nu hver anden søndag skal prækes dansk for at fremtvinge dette sprog og det var den danske søndag, kom fast ingen tilhørere og var af den stoere bye Klixbøll kuns 6 mand med 2 kirkværgere i i kirken, børnene *maatte* io indfinde sig. I talen af provsten blev denne udebliven ey berørt. I skolen er her nu ogsaa en dansk lærer indsat ved siden af den tyske — og vil mand med magt fremtvinge det danske sprog, hvilket vækker stoer misnøye og forbitrelse, og i stæden for at udsone forøges derved antipati mellem tysk og dansk, hvilket er meget at beklage.

1852 16/7 . . . Den usalige efterretning indløb, at der har været svær ildebrand i Husum, hvor den 11de efterm. kl. 1 hos Smiths enke, Hotel Stadt Hamburg ild fremstod og 31 huuse med mange sidebygninger bleve et rov for flammens magt og flere af mine bekiendere afbrændte. Om P. Jensens er med afbrændt vides eller nævnes endnu ikke. Naboehusene til begge sider af ham ere afbrændte; hvilken lykke at den megen uld, 43 000 ₰ til rette tid kom af huset og blev forsendt; ogsaa en lykke, at ieg i Munksbrük traf sammen med Theodor og han

tagen fra Husum. Vi ville ellers begge have været tilstæde ved ildbranden og Gud veed, hvad der kunde være hændet os.

1852 17/7 . . . Det var i dag den varmeste dag, vi i mange aar har havd. Therm[ometret] stod kl. 1 i skygge 25 over null, i solen til det frie uden for huset 37, ophængt ved muren til syd af huuset 44 og heden var ret trykkende. Giv Gud snart regn.

1852 20/7 . . . Min søster Grethe kom i dag fra hendes badekuur i Hamburg hjem. Den 4de may var hun tagen bort, hun er ret munter og rask, og lader det til, det russiske dampbad har indvirket got paa hendes sundhed . . .

1852 21/7 . . . Breve fra Jens Jensen og Peter Jensen i Husum, hvis huus ey er afbrændt, men temmelig beskadiget; 3 gange var der ild i samme; 41 huuse skal være afbrændte, mange ere huusvilde, og seer det der sørgelig ud . . .

1852 31/7 . . . Fr. VII's reise til Iylland gav de danske blade megen stof at snakke og skrive om, ligesom de franske Louis Napoleons reise til Strasburg etc., hvor samme ligesom vores konge i Iylland blev modtagen af folket med megen iubel.

1852 6/8 . . . Organist Hansen fra Ribe, der har dvælet hos mine sønner i 10 dage og befunden sig saa vel og fornøyet her, tog endelig denne middag med posten herfra og hjem . . .

1852 15/8 . . . Ferdinand kom natten hjem af sin iydske reise, men med forretninger gik det ham ringe; ingen liv i handelen, fast ingen ville kiøbe eller betale, og seer det for tiden med mine sønners vidtomfattende industrie noget tvivlsom ud, men vil haabentlig nok vorde bedre igien . . .

1852 22/8 . . . et deilig veyr, hvilket vi paa eftermiddagen afbenyttede at giøre en lysttour til grev Skaks skov anlæg ved Møgeltønder. Det blev et tog af 3 læs, thi ogsaa Anton, Detleff Smed med sine sønner . . . vare med. Der indfandt sig ogsaa efter aftale Nagel, Dora med deres 4re børn. Der blev med blæsende instrumenter musiceret, hvilket i skoven tog sig deilig ud. Flere tilhørere indfandt sig, og havde mand i Møgeltønder etc. hørt musciken og kom nogle did. Henad kiørte vi efter kolonister

1852 17/7. Temperaturangivelsen er reamur.

husene over heden, som var en ængstlig kiedelig for mig ærgerlig tour, den sorte døde hede, de elendige veie, hvor mand løb fare at vælte og det vanskelige at finde sig til rette gjorde een denne tour ret ubehagelig, og aldrig tager ieg denne vey mere. Ogsaa forfeilede vi samme, kom Osterbye nær, kiørte længe omkring og var $3\frac{1}{2}$ time underveys. Tilbage toge vi touren over Østerbye, Gammelbye, der tilsagde os som vore heste bedre.

Det var mig ellers ret kier at see ved grev Skaks anlæg et got godt exempel var given, hvorledes iordbunden her kunde afbenyttes og i stæden for den sorte hede dannes en venlig som nyttebringende skov. En planteskole, især af naale træer, fandt ieg ogsaa anlagd og kand derved skovplantningen meer og mere udvides, som vist meget vil glæde og moere eieren.

1852 29/8 . . . Var med min kone i kirken, hvor præsten holdt en ret smuk tale, ey bandte og fordømte som saa oftest. Den unge kroemand med kone, der bleve egteviede i gaar, holdt deres kierkegang. Music ledsagede dem fra kirken, faner vaiede, og det gik ret brilliant til; gid deres fremtids dage ogsaa vorde glade.

Mine sønner, alle tre, toge til Røm for der i selskab af Beck at bruge søbad. Gud lov ingen af dem behøver det, og at det egentlig kuns er for at adsprede og moere sig. Naar bare deres mange ting ey vorder derved forsømt, da der er saa meget at tage vare paa, og opsyn her saa haardt behøves . . .

En væver fra Sachsen er ankommen hertil at forfærdige adskillige finere ting, saasom væstetøy, umslag, dugge etc. . . .

1852 30/8 . . . I stille roe forlevede ieg med min kone denne for os saa tænkelige dag, hvor vi for 43 aar siden bleve ægteviede og paatænkte samme med glæde . . . For at glæde mig selv ved med lidt at fornøye andre, gik ieg paa eftermiddagen til armhuuset at hilse de fattige medbringende caffe, sukker, tobak og nogle penge, hvormed ieg saa meget glædede unge og gamle; men især de smaae børn bleve saa glade, der fik hver en skilling og ville vist længe paatænke mit besøg. Huuset er ellers kuns lidt besat — foruden smaae børn kuns 14 persohner til sin tid over 50. Af gamle bekiendte fandt ieg kuns Iohannes

Fikken, de andre nu alle bortdøde og blot af den yngre slægt tilbage . . .

1852 9/9 . . . Der var idag kirkevisitation, hvor examen som provst Ahlmanns tale og gestekulation ey saaledes befaldt mig som til sin tid Adler og Poulsen etc. Ieg var som sædvanlig bleven indbudet at tage deel og forøge selskabet efter chatekesationen. Havde kuns liden lyst hertil, men tog dog med og glædede mig den opmærksomhed og agtelse mig af provsten som øvrige tilstædeværende embedsmænd mig saa gandske af embedsmændene blev beviist, og maatte ieg ved bordet indtage første sæde. Amtmanden var ey tilstæde, hans forretninger havde ey villet tillade det, heller ikke vores herredsfoged, der før alle tider var med og forøgede selskabet; birkefogden fra Kloster var heller ikke med. Det varede længe, inden provsten blev færdig med sine forretninger, og først kl. 5 gik vi til bords. . . . Min fortieneste medaille havde ieg paa i dag, hvilket ey er skeet i mange aar; ogsaa degnen havde sin orden paa, hvilket ogsaa hos ham sielden skeer.

1852 12/9 . . . Traf i Høyer sammen med etatzraad Blom fra Kiøbenhavn, der nu er ansat som overbestyrer af toldvæsenet i hertugdømme Schlesvig. Blom kom mig saare venlig og fortrolig imøde, kiendte som erindrede sig mig som broder Hans saa got, men ieg ikke ham og kom først efter skilsmissen i tanker om, at det var iustitsraad Blom, hvilken ieg med reisefølge 1837 et par aftener besøgte, hvor alt var for mig saa hygelig og tilsigende og forlevede hos ham nogle ret glade og behagelig timer. Han tilkiendegav at ville engang besøge os, hvilket ville være mig kiert. Ogsaa Hammer var her, og Nagel tog med ham til Silt for mueligt at hiemhente mine sønner . . .

1852 19/9 . . . Vi havde høstgilde i dag, og her var megen støy og uroe, men alt var munter og glad, og glædte det mig at see andre glade. Der var af unge og gamle 39 véd bordet; aftenen blev dandset og musiceret. Kl. 1 gik ieg til hvile, vores moder kl. 3. . . . En sørgelig begivenhed tildrog sig i dag, idet en væver boendes i Bredebroe ved navn Thomas Christensen

1852 9/9. Degnen = Thomas Petersen (1792—1858).

ville have et læss sand hiem fra heden, som mine sønner havde lovet at lade hente med deres vogn, men da karlen kom til sandgraven fandt han samme nedstyrtet og den ulykkelige begravet, og han bragdes død hiem. Havde karlen Niels havd mere mod og aandsnærværelse og ey været fængslet af fordomme, kunde maaske den ulykkeliges liv endnu være bleven reddet, men han troede ikke at turde grave ham frie, før der var synsmænd til stæde, og lens Hansen her fra byen, som karlen Niels traf paa, mente det samme, og saa lod mand den ulykkelige henligge uden at søge befrie ham, og først efter at der var sendt bud og Ferdinand med flere kom did, blev qualte udgravet og havde i kroppen endnu fuld livsvarme. Efter hiemkomsten lod mine sønner den qualte aarelade med mere og blodet sprang rask ud af aaren, men det var for silde. Han efterlader kone og et barn. Maatte dog skee forføyninger, at slig usalig fordom hæves og menig mand fatte her den anskuelse, at det er pligt ved slige tilfælde øyebliklig at yde hielp, ey have den tossede troe, han først af øvrigheds personer maae have lov dertil, hvor ald hielp kommer da for silde.

Niels fra Høyer var ogsaa her til gilde og bragde den for N. Pedersen saare ubehagelige begivenhed til vort vidende, at samme til nærmere undersøgelse har fundet sted, for ildfarens skyld, ey maae sætte sit iernstøberie i gang og dette efter indgiven ansøgning fra en deel af Høyers beboere.

1852 23/9 . . . Ieg gik . . . til Wisbye at faae adskilligt ordnet og fandt venlig modtagelse; fornøiede mig hos Beck til de mange fodervexter i mark og have, og saa stoere gulerødder og forskiellige rowarter har ieg endnu aldrig seet. Han dyrker sandelig sin iord got og er landmand med liv og siel . . .

1852 6/10 . . . og havde vores konge Fr. VII, der i dag fyldte sit 44de aar, ingen behagelig geburtsdag veyr og ubehagelig for mange, der især lang vei fra har i selskab villet feire samme. I Bredebroe var ogsaa forsamling efter kroemandens indbydelse. . . . ieg betakkede mig at bivaane denne staahei. Der var ellers talrig selskab; morgenen 4^{1/2} blev opbrækket . . .

1852 13/10 . . . besøgte degnen, der har været noget upas-

selig sidste tid, men nu dog er bedre igien. Herren ophold os denne mand og lad ham leve og virke længe til gavn for menigheden, for børnenes dannelse og underviisning. Hans savn vil vist engang vorde dybt følt . . .

1852 15/10 . . . Der var vrøvlerie med væverne, hvor Snooe i gaar mod Ferd. havde ført sig uartig op og derfor var bleven afskediget, men han bad i dag om forladelse og bliir for først i tieneste, da det er en flittig arbeider og for resten et megen ordentlig menniske. Men got der blev statueret eksempel, at folkene bør følge lydighed, ey sige og giøre, hvad de vil. Uden min mellemkomst og formægling havde denne Neumünster væver maattet træde af.

1852 29/10 . . . Ieg vidste paa min vandring til Wallenberg med mine skoe paa fast ey at komme did og maatte giøre mange omveie. Paa min mark der fandt ieg vandet godt afledet og fornøyede det mig at see, hvor meget det gavner, naar mand i tide og med omsigt sørger for, at vandet kand faae afløb, selv dette paa saa lave iorder som *der* findes . . .

1852 20/11 . . . Ved Reisspold Smedeng blev sandset ved tuden, hvor volden til dels var skyllet bort; hørte det ubehagelige som ærgerlige, at I. Lausen, der har kiøbt med Bendix Mathiesens efterfølger det til østerliggende land af Peter Iensens gaard, ey vil have, at der maae sættes stevning i grøften, og gaar derved alle mine betænksomme vandledninger anlæg til grunde, der har kostet megen arbeide, mange penge, men og bragd megen nytte som megen fornøyelse, og var det mig især saa kiert at have ved eksempel viist, hvorledes vandet kand afbenyttes at giøre daarlige enge frugtbar og glædte mig til at maaske mange ville giøre efter. Da ieg fik Smedeng kunde der avles 8 à 9 læs høe, sidste aar gav den 23^{1/2} læs og blev derved det lave Reisspold meget forbedret, nu er det hermed vel forbie . . .

1852 15/12 . . . Ferdinand forefandt i Warde et pragtbind, indeholdende oversigt af den forrige aar i London stedfundne verdens industri udstilling samt et billede, hvoraf hver, som er blevet bæret med medallie, er bleven tilsendt et exemplar, og

fra Altona til Skavn ere mine sønner de eneste i hele landet, som blev bæret med denne udmærkelse for industrie frembringelser. Adressen lygte Brede ved Warde, og er det en lykke, at disse ere komne tilstæde og naaet deres bestemmelse. At denne tilstillelse glæder mig som os alle er begribelig, ligesom denne udmærkelse fremmer mine sønners renomé.

1852 20/12 . . . Der blev goderaad bagt i dag; aften hos mine sønner bækkernødder skaaren . . .

1852 21/12 . . . Mod aften atter brev fra Nagel med det glade budskab, at vor kiere Dora denne formiddag kl. 10¹/₂ er bleven forløst med en datter efter kort fødselssmerter, og moder som barn befandt sig efter omstændigheder vel; dette er nu det 6te barn, den gode datter har bragt til verden, 3 sønner og 3 døtre, men hvoraf første barn, en søn, kom for tidlig til verden og døde nogle dage efter fødselen. Dette er ellers mange børn i saa kort en tid. Hun har kuns været givt i 7 aar, og i den korte tid 6 børn . . .

1852 24/12 . . . glædede Carl Trenckners børn ligesom præstens lille søn med en baukasten. Hvor mange unge og gamle Hochberg søgte glæde, maae Gud vide, vist er dette mange; at han gav børnene i armhuset et juletræ med allehaande ting er mig allene bekiendt . . .

1852 25/12 . . . Var som sædvanlig denne dag i kirken, hvor præsten holdt en besynderlig, til dels fornærmende tale, saavel for menigheden som især for vor brave degn og skolelærer samt øvrige skolelærere og fortientde i sandhed ikke at komme uænset her fra for sine udtalelser. Ved foranstaltning af mine sønner havde vi med blæsende instrumenter choral music i kirken idag, der var tilsigende for hvem, der har sands her for. Stemmede got og var ret ophygelig at paahøre, men troer dog, at de fleste ville heller være frie herfor og blive ved det gamle, nogle vel endog i stæden for at have glædet og opbygget sig funden ærgrelse herved . . .

1852 28/12 . . . Læste i Flensb. Zeitung, at provst Ahlmann i Tønder er vorden afskediget, dog med pension.

1852 25/12. Ophygelig må vel være fejlskrivning for opbyggelig.

Vore kreature vare bleven vaskede med tobak sæbevand idag . . .

1852 31/12 . . . Tænkelig blev denne dag for Theodor, der købte Lousens gaard for 6900 rdlr., faar altsaa nu to gaarde her i byen, men agter at parcelere en deel af Lausens gaard, hvilket ogsaa er raadelig, da samme ellers til denne overdrevne høye priis umueligt kunde svare regning. Det er urimelig saa dyre landeiendommene denne tid her bliver betalt, men som neppe længe vil holde stand . . .

Aaret var i det hele frugtbar og fast alt høe som korn kom tørt og got i huus; priserne vare rug 10 à 11 mk., byg 7 mk. 8 s. á 8 mk., havre 5 mk. 8 s., boghvede 7 mk. 8 á 8 mk., hvede 14 á 15 mk.

Kreature vare i meget høe priis ligesom faar og sviin, hvortil den stærke udførsel til England vist meget har biederaget, ogsaa hæste bleve meget søgte og got betalte.

Uldhandelen fortsatte ieg endnu dette aar, og købte af mærsk samt iydsk uld circa 100 000 \mathcal{R} , første i commission, sidste for egen regning, men som bragde et ringe resultat og ligger i Altona heraf noget usolgt endnu. — Min raps fra forrige aar blev endelig solgt, men bragde ingen nytte, og med denne handel befatter ieg mig vist ikke mere.

Mine sønners fabriksdrift havde god fremgang og udvides meer og mere, ogsaa vestetøe som omslag tørklæder bleve tilfærdigede og lade til at finde biefald som afsætning, men med kniplingshandelen gik det ringe, og taber denne industrie sig meer og meer, vil vel snart bortfalde. — Meget smigrende var det ellers for mine sønner, egentlig Hochberg, at ved den stoere verdens udstilling i London, vore kniplinger bleve som fortrienlige anerkjendte og en medaille meddelt, hvilken udmærkelse kun bleve nogle faae her i landet til deel . . .

Hvad det politiske angaar, endte aaret sig fredelig; vores land blev rømt af de tydske tropper, Holsten med Lauenburg kom atter i vores konges magt og opstanden blev total dæmpet, dog thronfølgen ey endnu ordnet, hvilket imidlertid haabentlig snart vil skee. Nogen uenighed fandt sted i stænderforsamlin-

1852 31/12. Wulff kalder ogsaa folkettinget for stænderforsamling.

gen, samme truet med at vorde opløst eller ministeriet at træde af, men vil haabentlig enes igjen. Valg til stænderforsamlingen i hertugdømmene fandt ved slutningen af aaret sted.

For mange embedsmænd blev aaret sørgelig, der formedelst deres politiske anskuelser og forhold maatte træde af, bleve brødløse og maatte til dels rømme landet, ligesom flere officerer ved militaeret . . .

Kunster og videnskaber fremmedes og mand gjør stedse nye opdagelser og opfindelser; alle kundskaber fremmes. Iernbane anlæg udvide sig meer og meer; ogsaa i vores land projecteres iernbane giennem hele landet fra Hamburg til Skagen med sidebaner, der ogsaa skulle berøre Ballum . . .

1853.

1853 8/1 . . . Mine sønner fik i gaar en contrabas fra Hamburg sendt, som Hochberg havde bestilt der og koster 90 mk., et meget godt stærktonende instrument, og har deres samling saavel med hensyn itl strenge- som blæsende instrumenter en fuldkommenhed, der vist ikke findes i nogen landsbye i hele landet, saa lidt som mand nogensteds vil finde den færdighed at behandle samme, hvilket alt rører hid fra mine sønner; antallet af spillere er 11, og fast alle spiller med stoer færdighed. Theodor er tillige componist og har allerede komponeret meget, efter min omdømme af god smag og finder ogsaa biefald for kiendere.

Det glæder mig saa meget, at mine børn have valgt music at moore sig med, det er saadan uskyldig fornøjelse, der tillige saa meget indvirker paa forstand som hierte. Gid de endnu i mange aar maatte afbenytte deres evner og glædes herved som tillige glæde andre; hvor anderledes at moore sig paa denne maade end ved løs snak, sviir, sværmerie og kortspil, og hvor rolig og glad hviler siden tanken ved slig musicunderholdning, hvilket ofte er det modsatte ved andre fornøvelser . . .

1853 19/1 . . . Efterretning fra Kiøbenhavn at rigsforsamlingen der er opløst, da samme havde stemt imod ministeriet i anledning af toldgrendsen; et nyt stændervalg maae nu foretages, og følger samme de forriges spor, da var det mueligt, at

grundloven af kongen gandske kunde vorde hævet. Finantsministeren viser sig her som en meget fast, bestemt og diervmand.

1853 25/1 . . . I gaar veltede paa Apterp vei Andr. Regel og Iens Lund; 2de fruentimmer styrtede hovedkulds i en dyp med vand fyldt grøvt; hæstene løbe, men mand kom dog nogenlunde got herfra. Som følge heraf blev i dag forbedring af den daarlige vei foretagen . . .

1853 26/ 1 . . . Der blev støbt lys i dag . . .

1853 23/2 . . . Mine sønner . . . toge middagen herfra til Møgeltønder, hvor de havde lovet pastor Sonne i dag med Beck at indfinde sig til musicunderholdning . . .

1853 25/2 . . . Her i byen var grande i dag stændervalg angaaende. Jeg var ikke med, men Ferdinand og Theodor, der skal have yttret dem best og meest, men stemmede ikke i deres anskuelser, vare der, og var det kiert at høre hver af dem havde udtalt sig, som hans mening og anskuelse var . . .

1853 26/2 . . . Der var stændervalg i dag i Bredebroe; forsamlingen i kirken, der var propfuld af mennesker, og blev der mange taler holdte. Pastor Boysen fra Medolden frembragde først en lang tale i faueur af den forrige folketingsmand Brodersen, bonde i Ballum; siden pastor Berg i Wisbye contra samme, stillende sig til valg, dernæst Brodersen, siden skolelærer Hansen i Emmerlef, der ligeledes stillede sig til valg og flere contra taler. Resultatet blev, at Brodersen fra Ballum seirede, han fik 260 stemmer, Berg 180, Hansen 5, altsaa blev én af de 50, der sagde nei! her atter valgt. Pastor Koch, Scherb., Sonne, Møgelt., holdte ogsaa taler.

Det var ellers ret interessant at høre de forskellige taler, der vidnede om indsigt og dannelse, og maatte mand undres,

1853 23/2. Pastor H. C. Sonne har de sidste par aar nu og da deltaget i musiksammenkomsterne.

1853 26/2. Brodersen = gårdejer Mikkel Peder B., Ballum, 1823—98, folketingsmand 1852 4/8—1853 27/5. B. tilhørte Venstre, men i afstemningen om finansminister Sponneks toldlovsforslag, hvorved toldgrænsen ved Ejderen var blevet ophævet, var han en af de 50, der stemte imod. — Skolelærer Hansen = degn og lærer Johannes Hansen, Sdr. Sejerslev (1808—1896).

at simple folk som denne Brodersen og flere saaledes vidste at oplyse og forklare de forviklede ting . . .

1853 28/2 . . . Hørte at vores finantsminister Spønnek atter er bleven valgt i Ribe til stænderdeputeret, hvilket glædede mig . . .

Valg til et folketing den 26de i stæden for det opløste gav megen røre i vort land, og viste folket megen deltagelse, saa mand kand see, det er bleven vaagen og sover ikke mere som forhen.

1853 7/3 . . . Paatænkte at stænderforsamlingen i Kiøbenhavn skulle aabnes i dag; gid forhandlingerne maatte føre til noget got, til fred og enighed.

1853 18/3 . . . Gang til Nør Wollum, hvor Christiana blev saa glad ved mit komme. . . . Underholdt mig ogsaa noget med den vakkre provst Koch fra Døstrup, hvilken [jeg] forefandt her og undrede samme sig over, at ieg endnu kunde gjøre saa lange fodturer, han takkede for at gaae med, skiøndt 20 aar yngre som ieg.

1853 31/3 . . . Her i landet bleve stænderne atter forsamlede, men intet afgjort, dog vil det ministerielle partie nok vinde seier.

1853 6/4 . . . Theodor med vores moder tog til Kloster, hvor der var træmarked i dag for at indkiøbe adskillige ting til sin forestaaende husholdning . . .

1853 16/4 . . . Vores sønner [Hochberg og Ferdinand] tiltraadte denne morgen deres forehavende lange reise giennem Tyskland til Frankrige og Italien . . . Got at de have fremmed sprog i deres magt, tillige dannelse som aandsevner at opfatte det meget, de vil faae at høre som see, og ville de vist gjøre rettviiis brug af alt, hvad de paa denne reise lærer kiende og erfare. Gud ledsage dem!

1853 22/4 . . . Brev . . . fra Toft, der endelig indsender obligationen, men som, hvad hypothek angaar, ieg slet ikke var tilfreds med. Ia! i Iylland kand det sandelig efter min erfaring

1853 22/4. Toft er Hans Wulffs svigersøn på Guldager mølle, hvem J. W. yder et lån.

behøves at have behørig sikkerhed, naar man gjør der udlaan, før pengene betaales, især dette hos familien der . . .

1853 23/4 . . . Efterretning at stænderforsamlingen, begge ting, ere opløste, og Gud maa vide, hvad dette nu vil føre til.

1853 30/4 . . . For at afhente mine skattebøger i Kloster og faae ordnet der, tog ieg paa eftermiddagen fod i haand og gik didhen, saa ieg sidste dag af mit 79de leveaar gjorde mig en god motion, hvilket dog ikke angreb og trættede mig. — Vist ville kuns faae i min alder have gjort denne tour med . . . Min tour til Kloster var forgieves, da mine skattebøger endnu ey vare ordnede . . . Politisk tænkelig for vores land var rigsdagens opløsning og ministerskifte. Bang og Simoni gik af, den gamle 75 aarige Oersted traadte ind og staar nu atter i spidsen. Gid han maae virke til gavn og velsignelse, bringe fred og enighed i de forskellige landsdele til veie igjen.

1853 4/5 . . . Skrev til I. Owen og Cph., bestyrer af Fredens mølle i Kiøbenhavn, med opdrag at sende 1000 R patent giøde eller phosphorsure kalk, adresse A. H. Hartmeyer i Apenrade . . . I toften gravet og saaet 38 beder med gulerødder, runkelrower, kaalrabi, porre, spinat, thimian etc., ialt 70 beder samt en skp. kartofler, blomsterfrøe saaet i haven . . .

1853 8/5 [Frederiksstad] . . . I Friedrichsstadt fandt ieg, siden sidst ieg var der forrige aar denne tid, mange bygninger opførte, dog mangler meget endnu, førend byen faar sit forrige udseende. En nye sluse bliir der anlagd, ligesom ved den reformerte kirke en høy taarn var reist . . .

1853 5/6 [Højer] . . . Et damp skib kom fra England middagen hertil at lade stude etc. . . .

1853 23/6 . . . Saa er da nu i syd mine uldtourer endte. I det hele blev kjøbt 53 945 $\frac{1}{2}$ R ; 6171 R i Høier, 2937 $\frac{1}{2}$ R i Klixbüll, 22 648 $\frac{1}{2}$ R i Muncksbrück og 22 188 $\frac{1}{2}$ R i Husum foruden 3557 R paa fælleds Rechnung med Pedersen i Høyer, alt-saa i det hele 57 532 R , og troer ieg, der er bleven got og heldig kjøbt samt haaber, at vedkommende vil være tilfreds med

1853 8/5. J. Wulff er påbegyndt sin handelsrejse d. 5. maj; besøger ogsaa dette år Hamburg.

vore idrætter, samme have i det mindste aarsag hertil, naar vore indkiøb sammenlignes med vore medkiøberes . . .

1853 30/6 . . . Mine uldtourer i mærsken endte tidlig dette aar, den 25. iuni og snart vil samme ogsaa være endte i Iyl-land . . .

1853 1/7 [Holstebro] . . . Da mand her ingen preussere vil have, hvilken myndt er kommen i slet rygte her, saa maatte ieg for en deel ombytte de en reserve fra I. W. S. modtagne 2100 mk. i spec. med Wilhelm Nissen, hvorimod ieg fik 1000 mk. pr. thlr. Møllen her ville nok have de 2100 mk. spec. paa I. W. Paap, hvilken sum i 2de vexler a 1300 mk. Wilh. vilde overdrage paa ham. Kiøbt er nu circa 80 skk, 25600 ₧ á 13³/₄ s. giennemsnitspriis. Skrev til bankcomptoiret i Aarhus med tak for den tillidsfulde beredvillighed at ville discontere mine vexler, ifald ieg behøvede penge, men hvilket nu ey er tilfældet . . .

1853 6/7 . . . Tog eftermiddagen en familie, Theodor undtagen, efter indbydelse af Bek til Wisbye, hvor vi besaa sine anlæg med mange nye avlsredskaber, tillige sit teglværk . . .

1853 10/7 . . . Eftermiddagen toge vi samtlig til Reispold . . . Ieg var ikke her hele sommeren; siden smaaelig egennytte eller rætttere misundelse har standset mine med betænsksom overlæg anlagde vandledninger, der for mig som tilgrændsende bragde saa gode frugter, har lysten tabt sig at gaee did. Ærgrede mig tillige at see ved Reispold de pæle optagne, ieg lod sætte til anlæg at standse bortskyllelsen ved aaen af hveentuepletten der, hvilket io er skammelig.

1853 31/7 . . . Sørgelig tænkelig blev denne maaned for Kiøbenhavn, hvor cholera var udbrudt og fordrede offre i tusindtal. Ogsaa paa forskiellige andre steder viser nu sygdommen sig, og disværre! ingen forsigtigheds forføyelse vare anvendte at forebygge sygdommens smitte og udbredelse i provindserne; nu kommer mand endelig frem dermed. I enhver bye som sogn i landet udvælges og ansættes mænd, der skulle ordne det nødvendige, efter muelighed at forebygge sygdommens udbredelse; her i sognet blev af herredsfogden i gaar 4re mænd indsatte, der skulle paatage sig at sørge for det nødvendige, nemlig præsten, begge Clausener og min søn Ferdinand . . .

1853 3/8 . . . Beck var denne morgen her, som atter mangle penge, laante ham 187 mk. 8 s. i spec., 100 mk. pr. thlr. . . .

1853 5/8 . . . Vi fik paa et fag nær over bielken af første grøde vores lade fuld. Høstgrøde vil vel ogsaa kunde rummes der i fald, vi faar nogen, og bliir hœavlen imod forrige aar ringe, men saadan er det overalt her i egnen; en lykke at alt er bleven got bierget . . .

1853 7/9 . . . Besøg af pastor Sonne med kone til music-underholdning med vore sønner. Ogsaa Beck kom . . .

1853 9/9 . . . Vi fik vores havre hjem fra Kiertoft, . . . og gav denne lille fenne 13 læs, der nok vil kunde give 1 t. á trave, og vist ingen grundstykke her i egnen har given slig udbytte . . . Mand seer iøvrigt ogsaa her som paa mine øvrige iorder, hvad kultur formaar og dette uden at giøre brug af den pirrende mergel . . .

1853 27/9 . . . Floden har været som er endnu høyt oppe og skal ved Ballum mange faar være druknede. Ogsaa her er aen stegen og Kløehale stod til dels blank . . . Theodor spiste i dag hiemme ved sit eget bord, første gang ved daglig liv, men nat-ten er han endnu her.

1853 20/10 [Højer] . . . I Høyer var marked i dag, men som meest er quægmarked og ey af stoer betydning. Priisen paa feed quæg høy, staldkree mindre søgd . . .

1853 31/10 . . . For høst som sæd var denne maaned meget gunstig. Sæden blev for det meste tørt og got lagd, ligesom sidste korn kom vel i huus, hvilket haabentlig ogsaa vil have funden sted i mærsknen, hvor der midt i maaneden endnu stod me-

1853 3/8. Beck var ofte i pengeforlegenhed, og Wulff måtte jævnligt forstrække ham med lån.

1853 5/8. Høavlen androg 1853 med 6 læs høstgrøde 61½ læs; 1852 var høhøsten med 2 slet 100 læs.

1853 9/9. Angående W.'s kornhøst 1853 kan iøvrigt oplyses, at den udgjorde tilsammen 58 læs, hvoraf 11 læs rug, 13 læs byg, 30 læs havre og 4 læs boghvede. 1852 var kornhøsten tilsammen 62 læs. Som regel har W. også lidt hvede. Ligesom W. nøje optegner, hvor stort høstudbyttet er af de enkelte marker, fortæller han ogsaa, hvor meget gødning, hver mark får. Staldgødningen, hvoraf han købte en del, androg for en 7-årig periode 1846—52 gennemsnitlig 233 læs årligt. Jordmødningen eller »platomøddingen«, som W. også kalder den, var i 1852 på 148 læs, 1853 var den på 90 læs. Som det er nævnt 1853 4/5, benyttede W. herudover også kunstgødning.

gen korn ude, til dels uhøstet. Stænderne i hertugdømmene som Danmark kom sammen denne maaned, og hører mand fra samme kuns lidt . . .

1853 30/11 . . . Forviklinger og uenighed fandt sted i den slesvigske stænderforsamling, mueligt samme kand vorde opløst; ogsaa i Kiøbenhavn var der uenighed, især med hensyn til tydsk og dansk, og Gud veed, hvordan det der omsider vil gaae . . .

1853 9/12 . . . Hochberg kom denne middag hiem af sin reise til Hamburg, men har disværrer udrettet lidt, fast intet, og gaaer denne mig saare kiere handel, hvilken [jeg] har min velstand at takke, disværrer i staae . . .

1853 10/12 . . . Ferdinand kom denne aften hiem af sin reise til Ribe, Colding, Haderslev egn og har faaet opdrag til beløb af circa 10 000 mk., og gaar det anderledes med disse fabricater som med kniplinger . . .

1853 12/12 . . . noget vindig og møllen kunde i dag komme i gang, der i lang tid ved den stille vind har maattet staae, og Kloster vandmølle maatte her, som videre vester fra søges; got at samme ved den tørre tid hidtil har havd vand. I mine tanker ville vores møller have giordt vel i stæden for den nye kostbare veyermølle, han i sidste tid lod bygge, havde anlagd en dampmølle . . .

1853 16/12 . . . Ieg gjorde min vandring til Wallenb. [og] Bredebroe, hvor ieg hørte det ubehagelige, at der havde været gendarms i forgaar aftes at undersøge hos Mikkelsen de handelsartikler, han ey var berettiget til at holde til salg. De havde været i Wisbye, ville have havd herredsfogden med, men til lykke var samme nyelig kommen hiem fra Ballum, undskyldte sig ey denne aften at kunne følge med, og var dette vist en stoer lykke fra Mikkelsen, da sikkert ville være bleven betydelig vare beslaglagd, han ey er berettiget til at holde, men har nu tid at bringe til side, hvad han ey tør lade see.

1853 23/12 . . . Mine sønner ordnede som sendte til Tønder deres tabeller: Kniplingspiger 150, kniplinger 4 500 rbdlr., traad 300 rbdlr., bomuldstøy 28 000 rbdlr., halvuld scharler 2000 rbdlr., stoff med silke 1600 rbdlr.; i det hele 31 600 rbdlr. eller 59 250 mk. og ved kniplinger 36 100 rbdlr. eller cr. mk. 67 687

8 s. I det hele af raae materialier 19 000 rbdlr. eller cr. mk. 35 625, altsaa arbejdsløn og hvad der bliver i landet 17 100 rbdlr., eller cr. mk. 32 062 - 8 s. Antallet af de arbejdende ved fabrikksvæsenet var 100. Af tvister var beløbet 14 000 rbdlr., Merina uldengarn 1200 rbdlr., silke 500, indigo med andre farvestoffer 3000 rbdlr. Til udlandet knipl. udført for 3000 rbdlr.

1853 31/12 . . . Aaret var ey saa frugtbar som forrige aar, dog kunde mand her i landet med afgrøden være tilfreds, og da korn som alle levnetsmidler staa saa høyt i priis, vare det for landmanden et meget gunstig aar. Hvede steg til 21 á 22 mk., rug 17 á 18 mk., byg 11 á 12 mk., havre 5 mk. 8 a 7 mk. 8 s., kiød 4—4¹/₂ og 5 s., og var det ikke got for den, der skulle kiøbe; for samme var som er det en trykkende tid . . . Alle kreature bleve ved aarets slutning overordentlig dyrt betalte; til England er i afvigte aar bleven overordentlig mange kreature forsendte, især stude og faar. Hvorved er bragd mange penge i landet.

Stænderne vare forsamlede saavel i Kiøbenhavn som i Flensburg [og] Itzehoe og ere ey opløste endnu. Hidtil har det ingen væsentlig resultat bragd. Meninger og anskuelser ere saa forskiellige, ligesom tysk og dansk er saa stridende mod hinanden, og her er neppe nogen harmonie at vente, kuns magtbud vil bringe til udførelse, hvad ordnes skal og maae, det i det mindste i mange anledninger, hvor ingen enighed og overensstemmelse vil være at vente.

I hertugømmerne gjorde sprogsagen uhyggelig indtryk; mand vil med magt trænge det danske sprog frem, saa meget mueligt beskrænke det tyske. Tillige skal nu rigsbankmynten fremtvinges i hertugdømmene, ald court. fortrænges, ingen regning i denne myndt være lovlig gieldende meer og dette opvækker stoer misnøye og forbittrelse, da handelsforbindelser med Hamburg, Altona, Lübek for landet saa vigtig og uundværlig derved blive saa vanskeliggjort og egner slige forføyelser sig slet ikke til at forsone gemytterne og bringe harmonie til veie mellem de forskiellige nationaliteter, hvilket mand burde have efterstræbt . . .

(Fortsættes).

1853 31/12. I margin tilføjet: Mit uldindkiøb i syd og nord beløb sig til 80 000 ₧.

Skrifter, udgivne af Historisk samfund for Sønderjylland:

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtsavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694. 4 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Ca. 12 kr. (ca. 18 kr.) Udkommer til efteråret.

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger og Sønderjydsk månedsskrift.*

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (sekretær), adjunkt Knud Fanø, Tønder (kasserer), højskoleforstander Hans Lund, Tanderupgård, museumsinspektør H. Neumann, Haderslev, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, sognepræst H. Hejselbjerg-Paulsen, Fjellstrup, pastor H. F. Petersen, Flensborg, gårdejer Sv. A. Hanssen, Nørremølle, viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Flensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen.

Sønderjydsk månedsskrift redigeres af W. Christiansen, H. Neumann og Chr. Stenz.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. eller mindst 100 kr. een gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydsk månedsskrift bestilles hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, og koster 3 kr. fjerdingårligt. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

Sigvard Skov: Huse i Åbenrå	side 1— 40
F. Elle Jensen: Et optrin i Tirslund kirke	> 41— 46
Niels Black Hansen: Varnæs salmebogen. To rundskrivelser fra 1715	> 47— 54
Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. Uddrag 1849—53	> 55—152

Angående årsmødet i Gram søndag den 22. maj,
se omslagets 2. side

I kommission hos
Danske Boghandlers Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.